79
2000

metmenys

kūryba ir analizė

79/2000

metmenys

LK

Vytautas Bložė, Vėjo palaikomi 3, Transkripcija, atlikta šį rudenį Palangoje 5 * *Kostas Ostrauskas*, Spec(tac)ulum mundi 7 * *Arūnas Sverdiolas*, Rėtis ir korys (Dabartinės lietuvių kultūros erdvėlaikio ypatybės) 12 * *Tautvyda Marcinkevičiūtė*, Bermudų trikampyje 36, Pragarmėj egzistencijos 37, Pakeliui į kitą krantą 38, Dieviškoji žiuri prieš didžiąją žiuri 39, Intelektualiniai malonumai 41, Šiukšlininkas 43, Pirmoji meilė 45 * *Daiva A. Kuzmickaitė*, Pirmosios lietuvių imigrantų dienos Čikagoje ir adaptacijos sunkumai 46 * *Vyt Bakaitis*, Laiko ir erdvės protarpiai Vaidos Keleras fotografijoje 88 * *Jonas Zdanys*, Bešešėlio biografijos ažvalga 99 * *Brigita Speičytė*, Kraštovaizdis ir erdvinė vaizduotė XIX amžiaus vidurio Lietuvoje 115 * *Rimvydas Šilbajoris*, Czesławas Miłoszas ir lietuviška Arkadija 147 * *K.P. Žygas*, Valdovų rūmų atstatymas Šekspyro teatro šviesoje 160 * *Almantas Samalavičius*, Kelios pastabos apie kultūrines studijas ir jų panaudojimą 176 *

Šiandieninė tikrovė magiškojo realizmo veidrodyje, *Rūta Birštonaitė* 186 *

Lietuvos nacionalinė
M.Mažvydo biblioteka

*Dailės darbai: Vaida Keleras 90–98 * Rasa Prišmontienė 35 * Vytautas O. Virkau 175 **

VĖJO PALAIKOMI

VYTAUTAS BLOŽĖ

bebėgdami jie suklumpa, paskui šliaužia pažeme nežymiai
/ apsidairydami
kas atsiveja, vėjas, ruduo ar medžių lapai
laiko prispaudę delnus prie žemės, kad jie sušiltų
paskutinę savo šilumą jiems naktis atiduoda

vėjo nešami
slapstosi už medžių kamienų, už kupetų, sukrautų išvežt
iš parko, už paukščių tvenkinių, juos dubliuojančių
delnais prie žemės, prie dar šiltos, glaudžiasi

kas ruduo mums, tas jie rudeniui
velėna velėna, sako, o ji purtosi gręblio dantų šukuojama
vėlių velėna, priglausk
paukščio pamestą plunksną

vargani, nušiurę, čia pat arba anksti iš ryto
po banko apiplėšimo, tokie kaip visi, neatskirsi
nuo mūsų, kitų, eilėj kur prie valdiško parašo—
gyvųjų antrininkai

trumpam nutraukėm, buvom užbėgę
į žuvų krautuvę, kotletėlio, alkani
kaip kas rudenį, nieko burnoj neturėję
atgal bebėgant įstrigo ašaka jiems

tarp geležinių dantų, reiktų
replių, plaktuko, palėpėj rasto suolelio, reiktų baigt
apsimetinėjimą
vėjumi, lapais, lietingais rudens paukščiais

a! jau šeštà, jie atsimena, buvo skélbta
užsuka į televizorių krautuvę, pasižiūrėti rungtynių
prarasto graudulio, atspindžių, saulėtekių
bulvių krepšių, grūdų priekabų

šiaip ar taip, krenkščia, vėjo
palaikomi, susitiksim dar, stovėsime
prie atvirų durų
vandeny atsispindinčių kupetų

1980.X.3 (2000)

TRANSKRIPCIJA, ATLIKTA ŠĮ RUDENĮ PALANGOJE

à la Puchkin

prisimenu tą stebuklingą
akimirką, jos žavesys
tavo regėjimas, pradingo
lyg sapnas, vėjo šlamesys

bet nei šurmuliuojanti
kasdienybė, nei splynas, tada madingas
neužgožė malonaus tavo balso
regėjimo

bėgo metai, darė savo, audringieji
maištai, trypė kas intymu, ir pats
ėmiau pamiršt—vėjo kuždesį
balsą, regėjimą

tremty, aklam užkampyj, prailgo
dienų naktų virtinė
be dieviškojo, be įkvėpimo
gyvent, raudot, mylėt

širdis tačiau—ne kalėjimas
iš toli iš toli žavesys
tavo, budo, tylus regėjimas
sapnas, kuždesys

tai širdies nubudimas
nemoka ji nieko slėpt
grįžta dieviškas įkvėpimas
gyvent, raudot, mylėt

Transkribavo Vytautas P. Bložė

SPEC(TAC)ULUM MUNDI

KOSTAS OSTRAUSKAS

Poetas ir mėnulis

Naktis.
Mėnesiena.

Ant ežero
(vanduo kaip stiklas)
plūduriuoja valtyje poetas
LI PO
(rankoje išgerta vyno taurė)
ir
žiūri apsvaigęs į ežere spindintį
MĖNULĮ

LI PO. O, vidurnakčio saule!..

Atsistoja— — —

LI PO. ...—leisk man tave apkabinti!..

— — — puola į ežerą
(rankoje taurė)
ir
nuskęsta.

Suvirpa
MĖNULIS,
užsikniaubia veidą — — —

MĖNULIS. Ak, ta poezija...

— — — ir
pasislepia už debesio.

Bacho fleita

„Bacho fleita gieda apie mirtį
Kaip apie pavasarį—ramiai."

BALSAS. „Dėkis daiktus. Tenka atsiskirti.
Tu be reikalo gimei."

RADAUSKAS klausosi.

BALSAS. „Nesidėk daiktų, nes jie palieka.
. . . . . "

RADAUSKAS krūpteli.

RADAUSKAS. O vis dėlto aš norėčiau pasiimti Bacho fleitą.

Eine kleine Nachtmusik

Naktis.
Tyla.

MOZARTAS. Mein Gott! Kokia nuostabi tyla. Kaip muzika.

Lakštingala negali nečiulbėti

Ant šakos čiulba
LAKŠTINGALA.
O ant tvoros tupi paniurusi
VARNA.

VARNA (*gergdžiančiu balsu*). Ko tu taip plėšaisi lyg užsukta?
LAKŠTINGALA. Lakštingala negali nečiulbėti.
VARNA. O kodėl ne? Atsirado mat giesminykė. Užsirauk, ir tiek.
LAKŠTINGALA. Kai įsibėgėji, negali nustoti.
VARNA. Kur ne. Nori, kad sustabdyčiau?

VARNA
krankteli—
ir
nukrenta
LAKŠTINGALA LAKŠTINGALĖLĖ
nuo šakos.

Nevermore

Ant EDGARO ALLANO POE peties tupi
VARNAS
ir
kranksi įkyriai:

VARNAS. Nevermore, nevermore, nevermore...

POE griebia VARNĄ,
nusuka jam sprandą
ir
trenkia į žemę.

POE. To write is human, not to write is devine.

RĖTIS IR KORYS

*Dabartinės lietuvių kultūros erdvėlaikio ypatybės**

ARŪNAS SVERDIOLAS

Kokia erdvė ir koks laikas?

Nagrinėjant dabartinės lietuvių kultūros ypatybes, verta atkreipti dėmesį į erdvinius ir laikinius jos egzistavimo matmenis. Kultūros sąsajos su erdve ir laiku—labai plati, įvairi ir gili problematika. Tačiau erdvė ir laikas gali būti ir būna suprantami labai skirtingai, tos sampratos visaip derinamos ir visaip painiojamos. Mėginant išvengti bent dalies galimų nesusipratimų, pirmiausia reikia aptarti, kaip mes suprasime kultūros erdvę ir laiką.

Kokias turime galimybes?

Erdvė ir laikas gali būti laikomi tuščiais matmenimis, kuriuose telpa kultūros reiškiniai. Kitaip sakant, galima nagrinėti kultūros reiškinių lokalizaciją fizikinėje erdvėje ir laike. Fizikinės erdvės plokštuma ir fizikinio laiko ašis abi yra absoliučios, tad jose galima patalpinti bet kokius kultūros reiškinius ir parodyti tų reiškinių santykius, juos matuoti, skaičiuoti ir lyginti.

Lietuvių kultūrą galima lokalizuoti žemėlapyje ar gaublyje. Daugiausia ji plyti nedideliame plote (apie 65.000 kv. km.) prie Baltijos jūros, taip pat Amerikoje, o

* Pranešimas, skaitytas Santaros–Šviesos suvažiavime Lemonte 2000 metų rugsėjo 10 dieną.

šiokie tokie ploteliai ir taškeliai išbarstyti ir visur kitur, kur tik yra kultūriškai veiklių ar bent imlių jai asmenų, bendrijų ir institucijų. Lietuvos buvimas Rytų Europoje, dargi tam tikroje Rytų Europos vietoje yra reikšminga aplinkybė, turinti svarbias, galima sakyti, lemtingas pasekmes lietuvių kultūrai.

Galima nustatyti ir chronologines lietuvių kultūros ribas, jos tęsimąsi absoliutaus laiko skalėje nuo pačių pirmųjų, archeologiškai ar kaip kitaip aptinkamų pėdsakų iki tiksliai datuojamų dabarties vykių. Neseniai į kažinkokį pasaulinės istorijos įvykių žinyną buvo įtraukti bene aštuoni Lietuvos istorijos įvykiai, pasirodę verti pažymėti tarp tūkstančių kitų.

Valstybės įkūrimo, krikšto ir kitų esminių istorinių įvykių topografinis ir chronologinis lokalizavimas esmingai apibūdina kultūrą. Net visiškai nieko apie Lietuvą nežinantis žmogus, pirmąkart atsidūręs Vilniuje, tuoj susivokia: „aha, jie turi baroką ir gotiką". Jis atpažįsta, identifikuoja kultūrą remdamasis jos erdvinėmis ir laikinėmis charakteristikomis, tapatumais ir skirtumais nuo kitų, tos pačios Vakarų civilizacijos kultūroms būdingų charakteristikų: Lietuva yra baroko ir gotikos arealams priklausantis kraštas.

Fizikinis laikas ir erdvė leidžia daryti ir detalesnius palyginimus. Taip, LDK gotikiniai pastatai ženklina rytinę „visuotinės" gotikos paplitimo ribą, o baroko—ne, jų yra Maskvoje ir net Sibire. Baroką turi taip pat Pietų ir Centrinė Amerika, kurios neturi gotikos, ir tai taip pat reikšminga, nes leidžia atpažinti ir palyginti, kada ir kokiai visumai tam tikra kultūra priklauso. Yra kraštų, kuriuose nebuvo ir nėra nei gotikos, nei baroko. Topo-

grafinio ir chronologinio pobūdžio apibrėžtis galima dauginti. Sakykime, Lietuva dabar yra lotyniško raidyno kraštas ties rytine jo arealo riba, o savo laiku buvo už tos ribos, kirilicos srityje. LDK taip pat buvo feodalinės žemėvaldos rytinė riba. Tokios charakteristikos klojasi viena ant kitos, detalizuodamos kultūros apibūdinimus.

Palyginimai chronologinėje skalėje leidžia atskleisti, pavyzdžiui, svarbų Lietuvos kultūros santykio su Vakarais matmenį—recepcijos matmenį. Kalbėdami apie recepciją, esame tartum pasmerkti kaskart aptikti ir matuoti „vėlavimą"—laiko tarpą, kurio reikėjo, kad vienas ar kitas kultūros reiškinys pasiektų Lietuvą. (Pavyzdžiui, nustatyti, kiek laiko turėjo praeiti, kad Galilei'aus kosmologinė sistema būtų pradėta dėstyti Vilniaus universitete.) Toks vėlavimas daugiau ar mažiau būdingas įvairiems kraštams.

Šioje plotmėje galimos ir tolimesnės detalizacijos. Kultūros reiškiniai sklinda ne taip, kaip ratilai vandenyje ir ne iš bet kur į bet kur, o tam tikrais kanalais bei terpėmis, ir visa tai gali būti nagrinėjama. Lietuvoje ypač svarbi ispanų barokinė mistika pasiekė ją per Italiją, o paskui Lenkiją—tai rodo Vilniaus vienuolynų bibliotekoms priklausiusios knygos—Švento Kryžiaus Jono ir Teresės Avilietės veikalų lenkiški vertimai, padaryti iš itališkų vertimų. (Beje, lietuviškų vertimų nebuvo.) Panaši trajektorija aptinkama nagrinėjant to paties laikotarpio plastinių menų sklaidą. Tiriant tokius dalykus, tenka nuolat atsižvelgti į topografines ir chronologines charakteristikas.

Bet fizikinės erdvės ir laiko sampratų nepakanka kultūrai apibūdinti. Nagrinėjant tą patį architektūros pavyzdį patogu pereiti prie kitokių, būtent prie turininių,

arba pačios kultūros erdvės ir laiko sampratų. Turininė erdvė ir laikas sudaro pačių kultūros darinių artikuliaciją, realią jų sąrangą. Statinys savo tvariu, paminkliniu buvimu liudija ne tik kultūros fizikinės erdvės ir laiko charakteristikas, bet ir tam tikrą veiksmingumą, kūrybiškumą, *Wille zur Macht*. Lietuviškų bažnyčių statybos, parapijų steigimo, išlaikymo ir nykimo Amerikoje objektyvūs duomenys kartu fiksuoja asmenų ir visos bendruomenės galias, įdėtas pastangas ir pajėgumą veikti, taip pat visų šių dalykų pobūdį ir ribas: kur, kada, kas buvo sukurta ir kiek tvėrė.

Bet tai ne viskas. Kai gilindamiesi į Vilniaus architektūrą atpažįstame ankstyvąjį ir vėlyvąjį baroką, šios fazinės stiliaus charakteristikos reiškia jau ne atitikimą toms pačioms „visuotinio" baroko fazėms, bet vidinį nuoseklumą, imanentinę tam tikro kūrybinio viseto—būtent Vilniaus baroko—raidą, saviraidą. Tai reiškia, kad Vilniaus barokas turi savo paties laiką—laiką, kurį sudaro, arba konstituoja ne tuščio, fizikinio, objektyvaus laiko seka, o pačios architektūrinės kūrybos raida. Šis laikas apibūdinamas ne grynai kiekybinėmis laiko charakteristikomis („kada"), bet kokybinėmis („ankstyvas", „brandus", „vėlyvas"), suponuojančiomis savotiško kūno, kultūrinio organizmo saviraidą. Su vidiniu laiku aptinkame savastį—tai nebe absoliutus, bet su kūrybiškumu vidujai susijęs, kūrinių artikuliuojamas laikas; jei nėra kūrinių, nėra ir šio laiko. Šia prasme galima būtų kalbėti apie Vinco Svirskio medžio skulptūrą kaip apie labai vėlyvą, gal niekur kitur nebeįmanomai, tiesiog skandalingai vėlyvą (XIX amžius!) baroką. Unikalaus šio meistro kūry-

biškumo dėka baroko laikas Lietuvoje nusitęsė nepaprastai ilgai.

Tokiu pačiu turininiu požiūriu galima kalbėti apie paskirų kultūros darinių ir jos kaip visumos erdvę. Vilniaus baroko atveju tai būtų jo paplitimas, suprastas ne kaip tam tikra konfigūracija žemėlapyje, bet vėlgi kaip savito kūrybinio veiklumo išraiška, kaip spinduliuojanti, daranti poveikį galia. Esminė kultūros vidinės erdvės artikuliacija būtų centras-periferija, suprantama ne kaip atstumas tuščioje fizikinėje erdvėje, bet kaip kūrybinio intensyvumo sklaida: Vilniaus baroko atveju paminėtini kai kurie vakarų Baltarusijos ir pietų Latvijos pastatai. Šiuo atveju galima kalbėti apie savasties sklaidą. Tam tikrų kultūros reiškinių lauko periferijas ir ribas apibūdina nepajėgumas kurti pagal centro spinduliuojamą paradigmą ar netgi perimti tai, kas pagal ją sukurta—du kokybiškai skirtingi kultūrinio intensyvumo laipsniai. Archeologai paprastai lengvai atskiria vietinius dirbinius nuo atvežtinių pagal kokybę. Tai visai nereiškia, kad vietiniai meistrai buvo ne tokie gabūs; bet jie nebuvo panirę į tradiciją, mokėsi ne pas aukštai kvalifikuotus meistrus, o tiesiog sekdami į rankas pakliuvusių dirbinių pavyzdžiais. Taip, beje, darė ir Svirskis—jis mokėsi iš prieš du šimtmečius sukurtų Pažaislio baroko lipdinių. Ribinį pobūdį rodytų architektūrinis orderis, suprastas ne tektoniškai, o grynai dekoratyviai, kultūros leidinys, leidžiamas ne norint viešai paskleisti tam tikrus pranešimus, bet tik tam, kad būtų išleistas, teorinių ir metodologinių disciplinų dėstymas, kai pats dėstytojas nesugeba tų teorijų ir metodologijų taikyti, ir daugybė kitų provincinio kultūrinio *bricolage*'o pavyzdžių.

Turininio laiko ir erdvės charakteristikos apibūdina kultūros darinių savastį. Turininiame laike nebegalima kalbėti apie jokį vėlavimą ar atsilikimą—viskas visada įvyksta pačiu laiku, nes šis laikas neatsiejamas, neabstrahuojamas nuo paties reiškinio. Tai savasties ypatybė. Kiekvienas tokio turininio laiko taškas yra jo centras. Šitai gerai matyti nagrinėjant meno kūrinius. Tiesa, kiekvienas iš jų gali būti įterptas į stiliaus istoriją, patalpintas po kažko ir iki kažko kito ar, kraštutiniu atveju, žymėti lūžį, posūkį, vieno stiliaus pabaigą, o kito pradžią. Kiekvienas kūrinys remiasi ankstesniais ir atveria kelią vėlesniems. Vis dėlto į jį galima atkreipti ir ypatingą dėmesį—vertinti imanentiškai, nepriklausomai nuo jo vietos istorinėje sekoje. Tada jis atsiduria centre, o visi kiti reiškiniai išsidėsto savotiškoje periferijoje—anksčiau arba vėliau už jį. Bet ši centruojanti turininio laiko perspektyva tinka tik tam vienam kūriniui. Dėmesį galima lygiai taip pat sukaupti ties kitu kultūros dariniu, ir tuomet vaizdas visiškai persirikiuos, išsidėstys anksčiau arba vėliau už pastarąjį. Kalbėdami apie turininį, pačios kultūros laiką, kaskart susiduriame ir su požiūrio absoliutumu, ir su jo reliatyvumu. Kaskart, kai sulaikome žvilgsnį ties pačiu kūriniu, jį galime nagrinėti ir vertinti imanentiškai, nepriklausomai nuo jo vietos laiko skalėje.

Tas pats būdinga taikant vidinės arba turininės erdvės sampratą—jos centras, jos *čia* tinka tik tam tikram kultūros reiškiniui ar jų ansambliui, o visi kiti atsiduria arčiau ar toliau, bet šiaip ar taip, aplink jį, dėmesio periferijoje. Tai vėlgi kultūros reiškinio savasties erdvė: galima nagrinėti, sakykime, kokią reikšmę turėjo Santa Maria Maggiore Romoje, Laurynui Gucevičiui įkomponuojant

Karalių koplyčią į Vilniaus Katedrą ir pristatant simetrišką zakristiją, bet šis analitinis požiūris patalpina centre kaip tik šią koplyčią ir šią bažnyčią, o visa kita išdėsto periferijoje (net jei tai būtų Roma)—kaip inspiracijos šaltinius, poveikio objektus ar kita ką.

Svarbu suvokti, kad taikant turinines erdvės ir laiko sampratas, nebegalimi kiekybiniai palyginimai, atstumų matavimas ir kita. Ašinės ar plokštuminės schemos čia nedaug ką teparodo, jos gali net klaidinti. Čia viskas grynai kokybiška, o laiko ir erdvės charakteristikos yra imanentiškos kultūros reiškiniams ir apibūdina tik pačius tuos reiškinius. Topografinio kultūros išdėstymo alternatyva yra policentrinis kultūros laukas, kuriame galime atvaizduoti kultūrinių galių, arba centrų ir periferijų tarpusavio žaismą. Jų tarpusavio skverbimuisi nėra jokių ribų.

Šio požiūrio svarbą užtikrina ir palaiko tik pačių kultūros darinių kūrybinis intensyvumas, jų svarumas, vertė. Tiesa, formaliai kalbant, taip pat dėl emocinių priežasčių bet koks kūrinys gali būti pasirinktas atskaitos tašku, tačiau beatodairiškas centravimas gali būti groteskiškas ar bent jau komiškas, jei toks analitiko išleistas banknotas nebus padengtas paties kūrinio auksu.

Bet ir tai ne viskas. Galima sakyti, kad kiekvienam kultūros policentrinio lauko centrui būdinga savotiška chronologinės laiko skalės alternatyva—savas vidinis, dinaminis laikas. Turininio laiko ir erdvės sąvokų pagalba galima reikšmingai apibūdinti kiekvieną kultūros laikotarpį ir visą jos eigą. Pastaruoju atveju prireiks trūkio, lūžio, ribos, atgimimo, taip pat judėjimo arba stovėjimo toje pačioje vietoje ir kitų sąvokų.

Tokios kultūros erdvėlaikio schemos pagalba mėginsiu užčiuopti kai kurias dabartinės Lietuvos kultūros ypatybes.

Dabartis: palikimas

Kalbėdamas apie dabartinę lietuvių kultūrą, turiu omenyje fizikinio laiko tarpsnį ir fizikinės erdvės plotą—laikotarpį po nepriklausomybės atstatymo Lietuvoje. Keliu klausimą, kokios yra šio laikotarpio turininio, pačios kultūros laiko ir erdvės charakteristikos?

Triviali, o vis dėlto esminė ir todėl neapeinama aplinkybė yra tai, kad šis laikotarpis posovietinis. Susikūrus II Lietuvos Respublikai, kultūrinio gyvenimo sąlygos ir jo pobūdis buvo sovietiniai, paskui pradėjo keistis ir keičiasi iki šiol. Šitai ir mėginsiu iškelti.

Prieš dešimtį metų (1989 metų žiemą, išvakarėse) su Tomu Sodeika parašytame ir vėliau *Metmenyse* išspausdintame straipsnyje „Gyvenimas kolboje ir tuoj po to" nagrinėjome pamatinę sovietinės kultūrinės erdvės charakteristiką—jos uždarumą ir to uždarumo pasekmes.* Kolba lemia izoliaciją nuo aplinkos ir apribotoje erdvėje dirbtinai suformuotą bei palaikomą visuomenės gyvenimo terpę. Sąlygų dirbtinumas persmelkia ir lemia viską, jis generuoja net savotišką asmenų ir bendrijų savijautą. Prieš daugelį metų paklausiau Violetos Kelertienės, ar jai neatrodo, kad mes Tarybų Lietuvoje esame ne tikri žmonės, o marionetės. Vėliau atvažiavusi ji būtinai paklausdavo, kaip yra su tuo netikrumu. Gal tiksliau būtų buvę kalbėti ne apie marionetes, o apie bakterijų kultūrą kolboje:

* Tomas Sodeika, Arūnas Sverdiolas, „Gyvenimas kolboje ir tuoj po to", *Metmenys*, nr. 60, 1991.

socialinis eksperimentatorius pagal pasirinktą receptūrą sudarė tam tikrą terpę ir žiūrėjo, kaip joje elgsis biologinė „medžiaga". Ši metaforika būtų tikslesnė, nes „dirbtinumo" pojūtis lietė ne tiek save patį (nesijautei, kad esi mechaniškas, tai nebuvo totalaus manipuliuojamumo savimonė), kiek gyvenamą aplinką, visą jos dvasinę problematiką. Visą viešumą buvo persmelkęs falšas. Kai mokykloje lietuvių literatūros mokytoja mums skaitė Vinco Mykolaičio-Putino eilėraštį, kur buvo „...somnambulas, somnambulas...", nusprendėme, kad Putinas „apsimeta lunatiku", nematančiu to, kas yra iš tikrųjų, ir taip kolaboruoja—kolaboruoja ne su valdžia, ne su „jais"—taip aiškiai priešstatos nesuvokėme, bet su visa tikrove, su mūsų egzistavimo terpe. Todėl jokie vieši pasisakymai nekėlė pagarbos, atrodė kaip žeminanti komedija. Kažkodėl prisimenu garsaus chemijos profesoriaus Kazio Daukšo publicistinius straipsnius, nukreiptus prieš grybavimą, daržininkavimą, dar kažką—tai esą miesčioniški užsiėmimai ir panašiai. Atrodė absurdiška: o ką reikia daryti, gal „komunizmą statyti"? Apie tai, kas gi yra ta aukštybė, vardan kurios reikėtų atsisakyti jaukaus kasdieniško kapstymosi, buvo spengiančiai tylima. Atrodė, kad visi ne tik kad kalba ne apie tai, apie ką reikėtų, bet ir kalba tik tam, kad nutylėtų kažką kita. Kone viskas, kas pasirodydavo viešoje erdvėje, atrodė kaip tos erdvės kamšalas. Atrodė, kad kiekvienas, kuris viešai pasisako neva svarbiais visuomenei klausimais, tuo pačiu kolaboruoja su tikrove nekalbėdamas apie tai, apie ką iš tikrųjų reikėtų kalbėti, ir taip tą tikrovę įteisindamas. O kadangi taip galima buvo galvoti apie kiekvieną, kuris pasisakydavo viešai, susidarė didžiulis nihilizmo ir cinizmo potencialas,

kuris turėjo ir tebeturi pasekmes. Viso viešo gyvenimo netikrumo pojūtis neabejotinai yra susilpnėjęs, tačiau nėra paprasta nusakyti, kas gi jį pakeitė—tik jau ne tikrumo ir svarbos jausmas.

Pagrindinis kolbos efektas—kultūrinės erdvės izoliacija—buvo užtikrinamas visų pirma quasi-politinės jėgos priemonėmis. Tai vadinamoji geležinė uždanga. Kaip tas kolbos efektas reiškėsi mūsų nagrinėjamos tematikos plotmėje? Galima kalbėti apie ypatingą kolbos erdvę ir laiką. Tarybinė kultūros erdvė ir laikas buvo sąmoningai, manipuliatyviai konstruojami: kuriama sava istorijos periodizacija ir geopolitinių jėgų išdėstymas bei įvardijimas, o šiuo pagrindu rėmėsi visos kitos kultūros darinių artikuliacijos. Žinoma, periodizacija ir erdvės artikuliacija tam tikra prasme visada dirbtinės; juk jos nėra savaiminės, natūralios. Bet šiuo atveju dirbtinumas turi ypatingą reikšmę—tai ciniškas ideologinis manipuliavimas ir jėga paremti direktyviniuose dokumentuose išdėstyti reikalavimai. Nė vienas mūsų istorikas viešai nediskutavo Spalio revoliucijos kaip esminės periodizacijos gairės, rašant Lietuvos istoriją, reikšmės. Izoliacija nuo pasaulio kultūros ir tarybinio erdvėlaikio konstravimas buvo ypač intensyvūs, kai lietė XX amžių, tai, kas kultūroje atsirado po Marxo ir ypač po Lenino. Nesena praeitis ir dabartis buvo pristatoma labiausiai iškreiptai.

Mūsų nagrinėjamam laikotarpiui lemtinga pirmiausia tai, kad šios kolbos sienelės dingsta, tiksliau sakant—skaidosi, virsta perforuota membrana—rėtimi. Politikos plotmėje kolba buvo tiesiog sudaužyta, bet kaip tik tada paaiškėjo, kad posovietinę kultūrinę erdvę lemia anaiptol

ne tik buvusi quasi-politinė izoliacija. Sienos metafora dabar nebetinka, nes nebėra apčiuopiamos kliūties, gali eiti, kur tik nori. Bet kartu paaiškėja, kad eiti nėra jėgų ar bent jau kad šitai labai sunkiai sekasi. Vietoje aklinos sienos turime sieną su ganėtinai siaurais plyšiais. Rėtis yra tam tikro tipo filtras, kuris vienus dalykus praleidžia, o kitus sulaiko.

Pirmasis rėtinis reiškinys, kuris tuoj krinta į akis—kalbos barjeras. Anglų kalbą Lietuvoje dabar moka nepalyginamai daugiau žmonių, negu bet kada anksčiau. Bet moka vis dar nepakankamai. Šiemet Santaros–Šviesos konferencijoje Anykščiuose pirmą kartą turėjome paskaitininką, kuris kalbėjo angliškai be vertimo—profesorių Dovidą Katzą. Niekas nepasiskundė, kad nesuprato, ir ateityje tikrai manome kviestis anglakalbius paskaitininkus. Bet buvo įdomus epizodas: po šios paskaitos iniciatyvą klausinėti ir diskutuoti nepastebimai, bet visiškai perėmė amerikiečiai, tuo tarpu po kitų paskaitų daug aktyvesni buvo vietiniai klausytojai. Vadinasi, sociopsichologinė jausena ir veiksena priklauso nuo tokio beveik nepastebimo dalyko.

Bet tai šnekamoji kalba. Kalbant apie rašomąją: kai Dailės akademijoje daviau kaip pagrindinį seminarinį tekstą anglišką knygą, tai sukėlė šiokią tokią sensaciją, dalis seminaro dalyvių nubyrėjo. Tuo tarpu rusų kalbos mokėjimas, nors vis dar nepalyginamai platesnis už anglų, pastebimai siaurėja, ypač rašomosios. Jau yra studentų, kuriems nebegalima rekomenduoti literatūros rusų kalba—jie nesimokė jos mokykloje ir rusiškai nebepaskaito. Jau nebepaskaito rusiškai ir dar nelabai tepaskaito angliškai. Taip atsiranda savotiškos laiko žirklės, susidaro

sluoksnis vadinamųjų kultūros žmonių, raštingų vien tik lietuviškai.

Tačiau ką reiškia būti raštingam tik lietuviškai? Apie tai nepriimta kalbėti, bet lietuvių raštija yra labai siaura ir fragmentiška, ypač teorinė raštija. Daugelyje humanitarinių ir socialinių mokslų, taip pat menų sričių nėra jokios literatūros, jokių knygų: nei klasikinių veikalų, nei vadovėlių, nei įvadų, nei žinynų, nei monografijų, o jei yra, tai vos viena kita. Neseniai pasirodžiusiame verstiniame *Antikos Žodyne* pridėtas antikos tekstų ir literatūros apie antiką vertimų į lietuvių kalbą sąrašas: viso labo pusantro puslapio. Iš jo gerai matyti, kad neturime nei filosofijos, nei istoriografijos, nei literatūros pačių svarbiausių tekstų. Taip yra anaiptol ne tik su antika. Taigi vis dar gyvename pomažvydinėje epochoje. Tai, beje, anaiptol ne tik tarybinių laikų palikimas. Tarpukario Lietuvoje išversta vos viena kita humanitarinių ir socialinių mokslų knyga, apskritai paskelbta palyginti labai mažai vadinamosios „aukštosios" kultūros tekstų. Iš ankstesnių laikų juolab beveik nieko nėra. Mūsų raštija, deja, yra labai jauna ir labai siaura. Kalbant apie turininės erdvės charakteristikas tai reiškia, kad lietuvių kultūros apimtis yra labai ribota ir fragmentiška. Viename seminare, nagrinėdami, kaip *Altorių šešėlyje* aprašoma religinė patirtis, pamažu priėjome išvadą, kad šis tekstas rodo ir mistikos, ir scholastikos patirties stoką lietuvių kultūroje.

Kitas dalykas, dar labiau komplikuojantis padėtį, yra tai, kad anglų ir kitomis kalbomis nelabai yra ką skaityti. Pasižiūrėjus į Lietuvos bibliotekų katalogus (kai kurie, beje, yra internete, juos galite lengvai pasklaidyti) matyti, kad tai labai jau skysta rėtis. Rėtis yra dvilypis dalykas—ji

ir praleidžia, ir sulaiko. Šiuo atveju rėtį suprantu kaip tai, kas padeda sugriebti. Tą rėtį žymiai sutankina knygos rusų kalba, be kita ko, rusiški vertimai iš daugelio kitų kalbų. Rusijoje dabar vyksta didžiulis vertimų bumas, ir rusų kalba galėtų būti labai svarbus pasaulinės kultūros tarpininkas. Bet kadangi rusų kalba, ypač rašytinė, kaip minėjau, gana sparčiai traukiasi, tai šie bibliotekų fondai neturi ateities, jie labai greitai taps beverčiai.

Nekalbėsiu apie finansinį slenkstį, kuris neleidžia atsirasti knygų užsienio kalbomis prekybai, bent ribotai veikti paklausos—pasiūlos mechanizmui. Pakanka pasakyti, kad angliškos knygos tris ar keturiskart brangesnės už lietuviškas. Net Vilniuje nėra nė vieno solidesnio užsienio kalbų knygyno.

Visa tai tampa besitęsiančios dalinės izoliacijos (dabar jau nebe kolboje, bet rėtyje) ir gilaus provincializmo pagrindu. Lietuvių kultūros substancija, jos turinys ar dvasinė apimtis nedidėja, o modernybės ir postmodernybės sąlygomis tai reiškia—stagnuoja. Tarpsta, pavyzdžiui, pedagogikos teorija, besiremianti vien tiktai Stasio Šalkauskio ir Antano Maceinos idėjomis. Savo laiku Šalkauskis, kurdamas teoriją, rėmėsi naujausia Vakarų literatūra, o dabar, po 70 metų, jo veikalai kai kam lieka kone vieninteliu inspiracijos ir teorinių žinių šaltiniu. Tam, kuris skaito tik lietuviškai, nuolat trūksta ir, deja, beveik tikra, visada trūks lektūros.

Dabartis: naujovės

Tai, apie ką kalbėjau iki šiol, yra penkių dešimtmečių gyvenimo kolboje pasekmės ir tęsinys po to—„po to", kuris trunka štai jau dešimtį metų. Juk rėtis tam tikru

požiūriu primena kolbą. Dabar eikime prie to, kas per tuos dešimtį metų atsirado nauja, prie tų lietuvių kultūros laiko ir erdvės ypatybių, kurios priklauso nuo naujai besidėstančių sąlygų. Čia pasirodo antrasis rėties aspektas: šis filtras ne tik sulaiko tam tikrus dalykus, bet ir praleidžia kitus: pro filtro skylutes veržiasi ganėtinai stiprus naujovių srautas, sukeldamas gana savotiškas pasekmes.

Galima teigti, kad tada, kai kultūros eiga yra daugiau ar mažiau „rami", tolydi, jos laiko slinktis kristalizuojasi ir nugula klodais vienas po kito. Šis tekstų klojimasis vienas ant kito kaip tik ir sudaro fundamentaliausią pačios kultūros laiko sąrangą. „Pirmykštėje" kultūroje, kur viskas nuolatos kartojasi, o kismas nevyksta, savo laiko, galima sakyti, apskritai nėra. Žinoma, tokia kultūros būklė tėra tik analitinė abstrakcija. Vis dėlto ši abstrakcija padeda pamatyti, kad tik atsiradusi naujovė buvusį dalyką paverčia senu. Gimdamas ir pradėdamas galvoti, žmogus tokiomis aplinkybėmis aptinka save tam tikroje terpėje, randa tam tikrą prasmių lauką, kuriame daugiau ar mažiau natūraliai tarpsta, formuluodamas arba ir neformuluodamas, o tiesiog skolindamasis iš aplinkos savo galvojimo prielaidas ir jomis remdamasis. Savasis laikas ir savoji vieta netgi gali tapti vieninteliu suprantamu ir todėl savaime suprantamu, nekvestionuojamu prasminiu kontekstu, o visa kita tuomet atrodo kaip keistenybės ar svetimybės. Vis dėlto ši sankloda, tam tikrų sluoksnių užsiklojimas vienas ant kito yra tai, kas vadinama tradicija ir kuo remiasi kultūros tapatybė.

Aišku, moderniojoje kultūroje analitiniais sumetimais kasamos šachtos į praeities klodus, praktikuojama retro-

spekcija, savojo prasmių lauko istorija, archeologija ir genealogija, tradicija iškeliama į dienos šviesą ir kritikuojama. Erdvės plotmėje taip pat imamasi analitinės veiklos, komparatyvistikos, kultūrinių ar net civilizacinių darinių lyginamosios analizės. Kritiniais kontestaciniais sumetimais savasis prasminis kontekstas gali būti paneigiamas, aptinkami jo plyšiai, ribos ir netobulumai, pagaliau visiškas netinkamumas, su tuo kontekstu kovojama, jis atmetamas ir kuriamas naujas ar kitas. Aktyvusis kultūros pradas lemia kultūros istorinės sanklodos nerišlumus ir pertrūkius. Ypač nuo apšvietos amžiaus Vakarų kultūros sankloda yra kaskart peržiūrima, visokeriopai kritikuojama, kontestuojama, analizuojama, dekonstruojama. Modernybėje aktyvaus aiškinimo ir peraiškinimo procedūros, galima sakyti, yra tapusios esminiu būdu palaikyti šios kultūros sanklodos gyvybę, su kai kuriais jos klodais kartais nebeįmanoma turėti jokio kito santykio, kaip tik reflektyvų ir analitinį.

Dabartinę Lietuvos kultūros situaciją žymiu mastu lemia tai, kad po ilgos dirbtinės izoliacijos ir ugdymo specialioje terpėje yra staiga atsivėręs ne vienas, bet iš karto daugelis anksčiau neprieinamų pasaulinės kultūros klodų. Paprastai vidinio kultūros laiko sluoksniai nugula tekstais pačia plačiausia šio žodžio prasme, daugiau ar mažiau prieinamais retrospekciniam ar komparatyviniam dėmesiui, interpretuojami, jie gali persikelti į esatį ir ją pakeisti. Tolimi dalykai gali tapti artimais, svetimi—savais. Bet dabar Lietuvoje visi jie pirmą kartą darosi prieinami, ir būtent tuo pat metu. Akimirksniu aktualizuojama daugybė skirtingų dalykų. Todėl vienu metu vyksta daugelis suklestėjimų ir atgimimų: laisvosios meilės, grigališko

choralo, homoseksualizmo, vienuolijų, klasikinės muzikos, avangardinio teatro bei dailės, spiritualizmo, cinizmo, fundamentalizmo, anarchizmo, satanizmo, multikultūralizmo, ksenofobijos ir kita ko.

Ypatinga tai, kad šie anksčiau neprieinami klodai patenka į sąmonę ne iš įprastinės pusiau nesąmoningos sanklodos, be daugybės sąmoningų ir nesąmoningų prielaidų, kuriomis jie remiasi, bet gryni, tartum trupinių ir dulkių pavidalu. Todėl jie sudaro besvorę terpę—miglą,—kuri neturi pavidalų ir neleidžia orientuotis pagal bent santykinai pastovias ir įvardytas gaires, nustatyti tapatybes ir skirtybes. Migloje negali būti kalbos apie jokią archeologiją ar genealogiją, nes čia nėra nei klodų, nei palikimo bei paveldėjimo santykių. Nėra ir laiko, tiksliau sakant, viskas pasidaro neapibrėžtai vienalaikiška. Negali susiformuoti daugmaž apibrėžtos galvojimo kryptys ar bent intelektualinės ir meninės mados. Nėra dvasinių trajektorijų ar transformacijų, judant iš vienos daugmaž atpažįstamos vietos į kitą, nėra įprastinio pasaulio, savos topografijos. Krašte, kuris laikomas katalikišku, viena po kitos išleidžiamos kelios drastiškos Alphonse de Sade'o ir George Bataille'o knygos, bet viešai niekas niekaip į jas nereaguoja, netgi nemini, nors tiražai išperkami. Apie tokius dalykus neturima ką pasakyti, į juos tiesiog spoksoma.

Kas tokias knygas skaito ir kokias išvadas pasidaro, yra visiška mįslė. Apskritai tekstų skaitomumą ir paveikumą plika akimi gana sunku pastebėti. Šios srities žinovas Vytautas Vepštas yra sakęs, kad Sloterdijko *Ciniškojo proto kritika* yra labai populiari pokalbių tema. Bet atrodo, kad niekad nebūtas vertimų protrūkis nesukėlė

bent kiek pastebimesnių pokyčių mūsų raštijoje, jis atsispindi daugiausia dekoro lygmenyje, puošiant savą tekstą prašmatniomis citatomis.

Galiausiai darosi sunku pasakyti, kokioje dabartyje mes iš tiesų gyvename, kas yra mūsų kultūros dabartis ir ar ji yra iš viso. (Kalbu apie savą laiką ir savą dabartį. Kalendorinė ir laikrodinė dabartis mums visada garantuota be jokių pastangų.) Sprendžiant iš studentų referatų, dabartinis autorius yra Camus, labai savalaikis—Kierkegaardas. O štai Michelio Foucault nesimato, nors išleistos net penkios jo knygos. Šiemet į Vilniaus universitetą atvažiavęs italų semiotikas Paolo Fabbri klausinėjo, ką mes dirbame su studentais. Pasakiau, kad vedu Jean-Paul Sartre'o seminarą, kuriame nagrinėjame intersubjektyvumo tematiką. Fabbri įdėmiai į mane pasižiūrėjo: „O taip, pastaruoju metu Sartre'as vėl darosi madingas." Madingas! Pastaruoju metu! Vėl! Apie visa tai neturėjau žalio supratimo, tiesiog nusprendžiau, kad filologams magistrantams reikia kai kurių Sartre'o dalykų humanitarinių mokslų problematikai suprasti. Tokioje dabartyje mes kalbamės ir „susikalbame" su kitais. Pasaulis prabyla iš karto daugybe įvairių, skirtingų ir priešingų balsų, o sutrikęs lietuvis nuščiūva net ir tada, kai netyčia pataiko į taktą. Šį kultūrinės dabarties neapibrėžtumą ar nepriklausymą jokiai dabarčiai galima pavadinti anachronija. Aišku, ji palanki anachronizmams įprastine šio žodžio prasme, visokiausiems nelaikšiams. Sakykime, meno srityje vyksta Jono Meko, o per jį—šioks toks Jurgio Mačiūno bumas; Vilniuje ant sienų prirašinėta „Fluxus" net rusiškomis raidėmis.

Dispersišką turinį atitinka tokia pati dispersiška monadinė kultūros erdvės sąranga. Polichroniškumas ir policentriškumas smulkėdamas pasiekia kraštutinybę ir persikelia į kitą—anachronijos ir atopijos—lygmenį.

Bet galbūt toks yra pliuralistinis, multikultūrinis ir postmodernus dabarties būvis apskritai, galbūt anksčiau minėtų nusistovėjusių klodų dabar jau niekur ar beveik niekur nebėra? Aš su tuo sutikčiau ir netgi manau, kad pokomunistiniuose kraštuose postmodernizmas siekia daug giliau, negu Vakaruose. Pašalinus kolbai būdingą dirbtinę erdvinę ir laikinę kultūros artikuliaciją, istorines ir geopolitines schemas, įvairiausios orientacijos daugeliu atvejų atsiranda be jokių joms būdingų prielaidų. Jos remiasi ne atitinkama tradicine sankloda, kurią tik sutvirtina archeologija, komparatyvistika ir kritika, ne tik dekonstruojančios, bet ir rekonstruojančios, o pamėgdžiojimu to, kas neturi svorio. Čia negali būti kasimosi prie pagrindų, analitinių pastangų, nes viskas kybo ore.

Naujovės perimamos pagal savo laiku puikiai įsisavintą blefavimo logiką. Lietuvoje gal stinga ironijos, ypač aukštos kokybės ironijos, bet užtat yra cinizmo perteklius. Algis Mickūnas, mėginęs savo filosofijos paskaitas pabarstyti cinizmo druska, man regis, čia nelabai susilaukė atsako: kai persūdyta, sūdyk nesūdęs. Reliatyvizmas mūsuose taip pat įgyja radikalesnę prasmę, negu kur kitur. Paprastai reliatyvizmas daugiau ar mažiau ribojasi teorine plotme, o čia jis yra kuo praktiškiausias, nes savoji padėtis, situacija, požiūris, kurie reliatyvizmą riboja, tartum neturi gelmės, pagrindo. Galbūt todėl toks naivus atrodo Richardas Rorty. Reliatyvizmas savo ruožtu siejasi su nihilizmu—įsitikinimu, kad

galų gale niekas neturi prasmės. Be to, grynai sociologiškai imant, reliatyvizmas, cinizmas ir nihilizmas mūsuose turbūt paplitęs nepalyginamai plačiau, negu Vakarų visuomenėse.

Neprilygstamai postmodernioje pirmojo Respublikos prezidento Algirdo Brazausko inauguracijos ceremonijoje neva pagoniškos apeigos Gedimino kalne buvo sujungtos su katalikiškomis, kuriose veikliai dalyvavo aukščiausi bažnyčios hierarchai, tokiu būdu įsitraukę į tą patį žaidimą, patalpinę save toje pačioje plotmėje, kaip ir senojo baltų tikėjimo, po šiai dienai neįtraukto į valstybinių religijų sąrašą, atstovai. Paskui inauguruojamas prezidentas dar meditavo katedros požemiuose prie karalių kapų. Vien iš to aišku, kad galvosenos anachronija ir atopija yra tokio masto, kuris bent kiek hierarchiškiau ir tradiciškiau mąstančiuose kraštuose visiškai neįmanomas. Tiesa, katalikai prikiša senojo baltų tikėjimo adeptams, kad tai esąs ne tradicinis, o veikiau *New Age* pobūdžio judėjimas. Žinoma, tai tiesa. Bet ar „rusakalbiai" gaisrininkai, švenčiantys švento Florijono dieną, nėra to paties pobūdžio reiškinys? Arba kito šventojo, Valentino, dienos epidemija?

Kai minėtą inauguracijos pavyzdį pateikiau Vytautui Kavoliui, visai neatrodė, kad jis būtų sunerimęs. Be to, jis buvo tikrų tikriausias multikultūralistas, jokie čiabuviai jam niekada neatrodė juokingi. Kavolis manė, kad pliuralistinė visa ko migla gali būti daug žadanti, kad iš šios „pirmapradės košės" gali atsirasti kas nors tikrai nauja ir sava. Iš tiesų, situacija, kai savaime suprantamų dalykų ir jų savaime suprantamų junginių tėra labai nedaug, ko

gero, yra labai kūrybiška ar, tiksliau sakant, labai reikalinga kūrybos—laisvų elementų apmąstymo ir siejimo į neįprastas ir nebūtas visumas.

Bet, man regis, rimtu kliuviniu gali tapti tai, kad čia susiduriame su dar vienu esminiu dabartinės lietuvių kultūros erdvės bruožu, kuriam įvardyti pasirinkau korio metaforą. Man ypač rūpės vienas korio aspektas: mūsų kultūros erdvė sudaryta tarsi iš akelių—viena nuo kitos sienelėmis atskirtų smulkių uždarų erdvių. Tos sienelės plonos ir trapios, jas sąlygoja ne išorė, o savastis—pačios mąstysenos ypatumai. Šia prasme korio metafora kiek netiksli, nes čia nėra iš lauko uždėtų ribų, o tik vidinių galių ribos. Korinė erdvė lemia netgi tikrąją kultūros institucijų sąrangą; ir patys mažiausi bei patys jauniausi mūsų universitetai panašesni į stichiškai augančius koralų rifus, negu į tikslingą sąrangą turinčius organizmus. Minčių ir net tiesiog žinių apykaita, kuri, galima sakyti, priklauso kultūros esmei, daugiausia vyksta korio akelių viduje. Vilniaus universiteto skirtinguose skyriuose tarpsta trys semiotikos, kiekviena iš jų remiasi vis kitomis prielaidomis, kurių niekada nėra mėginta bendrai aptarti. Kiekvienas universitetas stengiasi įsteigti savo mokslinį žurnalą, kuris būna universalios tematikos ir todėl ištisai nėra įdomus niekam, bet nesugebama suburti kelių aukštųjų mokyklų pajėgas ir išleisti aukštesnio lygio dalykinius žurnalus. Specialaus pobūdžio filosofinius straipsnius spausdina bent pustuzinis akademinių žurnalų, bet filosofinio žurnalo nėra nė vieno. Trys kultūriniai savaitraščiai (visi leisgyviai) skiriasi ne orientacijomis ar pozicijomis, o, tiesą sakant, nežinia kuo, tiesiog pliku savo paskiro buvimo faktu. Kodėl avangardo entuziastas ir

estetas, kuriam, kaip sakoma, nėra nieko švento, rašo į savaitraštį, kurio kiekviename numeryje spausdinami Evangelijos komentarai, o ne į kurį nors kitą? Manau, tik todėl, kad jau anksčiau ten rašė ar kad ten dirba jo draugai.

Tarpusavyje paprastai nebendraujama ir nebendradarbiaujama ne dėl pažiūrų nesuderinamumo ar bent kiek aiškiau išreikšto priešiškumo, bet iš abejingumo ar netgi nežinojimo apie vieni kitų egzistavimą. Aišku, tai gana sunkiai įsisąmoninamas ir galbūt sunkiai pakeliamas dalykas, todėl dažniausiai manoma kitaip—kad ignoravimo priežastis yra būtent skirtingos pozicijos.

Kultūros erdvės korinė sąranga lemia, kad nėra viešosios, atviros diskusinės erdvės, kurioje susidurtų skirtingi požiūriai ir būtų išklausomi priešingi argumentai. Korinė erdvės tarsi prasta akustika, joje nėra rezonanso, balsas paprastai nesusilaukia jokio atsako. Korio akelių viduje savitarpio dėmesys ir supratimas nepalyginamai didesnis, o idėjų aptarimai, jei jie vyksta, sukasi apie daug subtilesnes detales ir niuansus. Tačiau bėda ta, kad jų mastas labai mažas ir pasirodžiusios viešumoje tos idėjos būtų negyvybingos. Tad sienelės saugo korinės kultūros grupeles nuo skausmingo ir žlugdančio susidūrimo su kitais ir svetimais, o tokie yra beveik visi, išskyrus vieną kitą saviškį. Kultūrinis gyvenimas, kiek apie jį tokiomis aplinkybėmis apskritai galima kalbėti, skleidžiasi ne viešumoje, bet vidujybėje ir privatybėje. Ryšiai akelės viduje yra artimi, perdėm asmeniniai, psichologiniai, neturi abstraktesnių, bendresnių pamatų ir negali būti išplėsti. Rimtos kalbos lieka privačios, o viešuma kelia diskomfortą, ten nejauku, visi svetimi ar neišmanėliai, su kuriais neverta nė mėginti kalbėtis.

Tačiau tai nereiškia, kad korinė kultūros erdvės sąranga priklauso nuo psichologinių priežasčių. Kaip tik priešingai—psichologinės savybės ir kolizijos priklauso nuo erdvės, kurioje jos tarpsta, ypatybių.

Pliuralumas neabejotinai yra, remiamasi skirtingiausiomis prielaidomis. Bet jis gana savotiškas: kultūros temos labai naujos, neturi pagrindų ir istorijos, o kartu jos neaptariamos bendroje erdvėje ir todėl niekaip nenori subendrėti. Sunku pavadinti situaciją pliuralia tikrąja to žodžio prasme, kai bendri klausimai ir prielaidos, kuriomis remiamasi, neiškeliami į dienos šviesą, neužklausiami ir lieka neapsvarstyti. Diskusijos paprastai yra paviršinės, o pačios pozicijos lieka neaptartos. Reikalas ne tas, kad kiekvienas lieka prie savo nuomonės, bet kad tų nuomonių pagrindai lieka neapibrėžti ir todėl negali atsirasti bendra pokalbio plotmė—svarbiausias santaros pagrindas. Todėl nuolat susidaro įspūdis, kad kone viskas, kas kalbama, kalbama lyg „ne į temą", ne apie tai, apie ką reikėtų kalbėti, be to, kalbama lėkštai ir paviršutiniškai. Viešas kalbėjimas kelia alergiją.

Dėl koriškumo kiekvienai akelei tampa būdingos erdvės ir laiko ypatybės, kurias priskyriau kultūrai apskritai: kiekviena iš jų turi savo pačios erdvėlaikį, nesutampantį su kitu, savus centrus ir periferijas, savo pačios dabartį, praeitį ir ateitį—savotiška Leibnizo monadologijos karikatūra.

Dabartinės kultūros viešumą, jos atvirą vietą, konkrečiai kalbant, pirmiausia turėtų sudaryti žiniasklaida—bendrieji kultūros žurnalai ir savaitraščiai, televizijos ir radijo laidos, taip pat akademiniai humanitariniai, socialinių mokslų ir menų žurnalai. Bet kažkodėl taip nėra:

kultūrinė žiniasklaida neturi jokios ar beveik jokios įtakos, joje tarsi nesusilaukia atbalsio tai, kas vyksta „širdyse ir protuose". Šie leidiniai ir laidos dekoratyvūs, savitiksliai, jie įkurti ir palaikomi turint tikslą pirmiausia padaryti kaip tik juos, o ne kažką jų pagalba. Spauda nesudaro kultūros viešosios erdvės, o veikiau pasiduoda korinės erdvės logikai: ji pati yra ne kas kita, kaip korio akelių grupė su visomis aptartomis ir neaptartomis jos savybėmis.

Kai kurios korio akelės užmezga ryšius su tolimybe, su centrais, kurių periferijomis jos yra pasijutę. Taip Vilniaus universiteto Greimo semiotinių studijų centras bendrauja su Greimo mokiniais Prancūzijoje ir kitur, o to paties universiteto Religijos studijų centras bendrauja su vakariečiais teologijos profesoriais. Universitete šiuos studijų centrus skiria siena (tiesiogine šio žodžio prasme— jų patalpos gretimos), ir nors jie naudojasi tuo pačiu telefono numeriu, per visą savo egzistavimo laiką nė karto nebuvo susirinkę bendram pokalbiui. O Moterų studijų centras yra įsikūręs dar toliau, už dar vienos sienos...

Rėtinę ir korinę egzistenciją lydi nuolatiniai ir visuotiniai skundai, kad maža protingų, gabių, išmanančių žmonių, kad nėra su kuo pasikalbėti ir nėra ką skaityti. Nors aukštosios mokyklos lyg ir dirba, niekaip nesusidaro kritinė *litterati* masė. Kalbų studijos labai populiarios ir vis plečiasi, dėstomos anksčiau egzotiškos kalbos, bet labai sunku rasti, kas galėtų kompetentingai išversti sudėtingesnius tekstus net iš kelių svarbiausių. Kultūros korinės erdvės akelės per mažos, kad jose galėtų vykti dauginimosi procesai, formuotis kokio nors mokslo, meno

ar filosofijos mokykla, kauptųsi ir, svarbiausia, reprodukuotųsi potencialas, susidarytų kažkas, kas galbūt atrodytų ankstyva ir šalia, bet brėstų, tai yra rastųsi savastis, sava erdvė ir laikas. Lietuvių kultūra yra nelyginant pusinė Nojaus arka, kurioje kiekvienos rūšies būtybių tėra tik po vieną egzempliorių ir todėl, nepaisant vis didėjančios įvairovės, produktyvumas neįmanomas. Savoje akelėje krauna savo solipsistinį medų vienui vienas keistuolis, kažkaip įsigudrinęs pagimdyti save patį, o jo akys su ilgesiu žvelgia į referentinę grupę tenai toli toli, už jūrų marių, kur vešliose lankose intersubjektyviai, intertekstualiai, interdisciplininiškai ir multikultūriškai dūzgia hermeneutikų, dekonstruktorių, poststruktūralistų ir postmodernių feministų spiečiai.

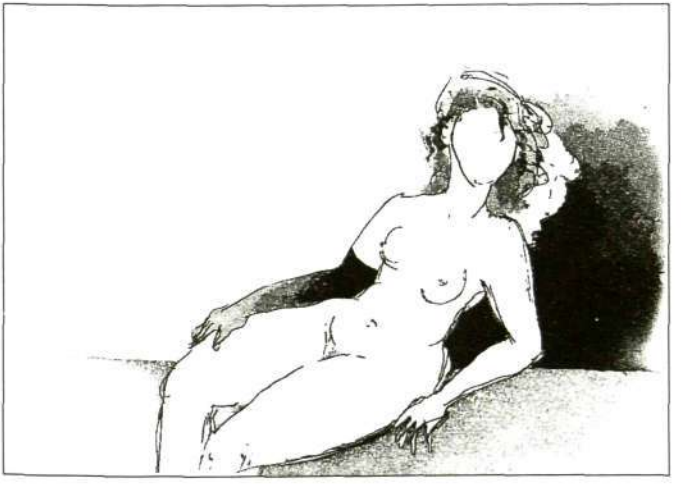

BERMUDŲ TRIKAMPYJE

TAUTVYDA MARCINKEVIČIŪTĖ

Bermūdų trikampy įsitaisiau: rugsėjo mėnesį vėsiau
Negu rugpjūtyje su mylimais atostogaut Šventojoj
Mamoj, sakyčiau, nes jinai, suprasdama, kad amžinai
Viena kitai mes priklausysim, leido skristi lyg žvaigždė N-toji

Po apsilankymo jaukioj palatoj, nors globoj jokioj
Nebūčiau jos vienos palikus, jeigu grėstų
Tokia pati katastrofa, kuomet nutrūkusi strofa
Genialumu pranoktų Koidulą, poetę estų;

Portretas jos įspaustas ant šimtinių, tad kvietė eit imtynių,
Šiugždėdamos manojoj piniginėj, nes nebuvo laiko keist
Tų latų, suomių markių, kronų energiją tarytum Chronas
Praryjančių Weltschmerz'iškai, Herr Kleist.

Tranzitas visa tai atrodė, nes man labiausiai kurti odę
Norėjos sriubai, kurioje tartum nuo Everesto
Didingai dairės alpinistas,—toks vienišas ir baisiai skystas—
Kopūstlapis, todėl, jeigu ne litai, būtų riesta.

Kaip gera Mamą tartum vaiką skaniai maitinti—tai suteikia
Po katastrofos galimybę kilt virš debesų
Bermuduose po meilės dopingo, nes meilė niekad neatpinga,
Nors Mamai jau manęs nereikia—tebesu.

Kavinė „Parole" 1998.IX.19

PRAGARMĖJ EGZISTENCIJOS

Po svaiginančio aukščio toks žaibiškas nuopuolis:
Vandenyje Jos įsčių juk buvau laukiama
Toj vienatvėj kosmoso—Jos šis monopolis
Mano meilės giliausios—būt stipriai, nes Mama.

Kai gulėjo ratukuos rami, nes juos stūmiau,
Daktarams viską aiškinau, bet arčiausiai prie jos,
Kai taip švelniai jos veidą ten glosčiau—atstumas
Tiktai gimdymo skausmas, bet tuoj Angelas Tavo prijos.

Ir girdėjau, kaip kūnas manasis tebespurda įsčiose:
Tebuvau dar joje, nes virkštelės ilgos
Nepajėgs nieks nukirpt, kol vaikaičiai jos švysčios
Naktimis su prožektorium ir atims iš ligos.

Kaip bijojau, neskilt privalėdama tartum betonas,
Išdavikiškas ašaras vėl suvariau į akis,
Nes net kvantai suskyla, ką kalbėt apie širdį užgriuvusią toną
Pragarmėj egzistencijos,—ką čia kas nors pasakys.

Supratau, kad gyvybę man duotą nė kiek nedvejojus
Išmainyčiau tuoj pat, Dieve imk, jei davei
Tokią Mamą, mane vietoj jos savo rojun,—
Net kūrybą atimki kaip Faye Dunaway.

Bausk mane, kaip tik nori, tik išsaugoki Mamą,
Kai eilėraščiu verksiu, laukdama valandos,
Kad vėl bėgčiau pas Ją, ten atgavusi amą
Pirmą žodį ištart, nes galbūt Viešpats duos.

1998.IX.14

PAKELIUI Į KITĄ KRANTĄ

Lapai krenta lapai krenta pakeliui į kitą krantą
Šiandien išgirdau kurantą iš toli net Paneriuos
Kai šeima karališkoji šiam mieste kažko ieškojo
Tarp vaikų blaškiaus darželio ir ligoninės niūrios

Putnų vaikišką delniuką ilgesys skaistus apniuko
Smėlio dėžę jis paliko susivijęs su manom
Rankom keliančiom į viršų o medus saldusis viržių
Gomury man atsidūrė ir žinojau kad tai OM

Filosofija bengalų čia priėjo liepto galą
Nes prasmė būties glūdėjo mamoje ir duktery
Jos plaukuos kuriuos užuodžiu ir daugiau nereikia žodžių
Rūpinimesi kasdieniam šią esenciją geri

1998.IX.17

DIEVIŠKOJI ŽIURI PRIEŠ DIDŽIĄJĄ ŽIURI

Juokinga, kai šitaip trokštat išgarsėt
Vien tuo, kad sielos nusitrynę
net sąskaita kitų,

už jus daug vertesnių, nereikia de Musset
garsiajai „Chanson de Barberine"
dūzgėti moskitu

ant monica lewinsky, kai duše*
ji nesiryžta praustis. Nes draugei—
*patarėjai trip,***

tokia charakteringa pavarde, jog tuoj žaibu
asociacijos praskrieja,—reikia erės,
*bet trūksta, kad į Trip****

norėtum leistis,—priesagos, ne priesaikos, kuomet du čia
į avantiūrą grimzta. Seno raugo
prarūgusias tiesas

---

* Monica Lewinsky—buvusi JAV Baltųjų rūmų stažuotoja, sukėlusi tarptautinį skandalą Prezidentui Bilui Klintonui 1998 metais.

** Linda Trip—Monica draugė, įkalbėjusia ją 1997 metais nevalyti tamsiai mėlynos suknelės su dėme, kurioje buvo aptikta Prezidento DNR, kadangi, Lindos žodžiais tariant, „vieną dieną ši suknelė gali tapti įrodymu".

*** trip—šiai situacijai tinka visos 9 šio anglų kalbos žodžio reikšmės, pateiktos „Webster's Desk Dictionary of the English Language", Portland House, New York, 1990.

verčiau išverskit į konteinerį spalvingą—Chroną.
O Žmonija!—kaip susmulkėjom,—
į Skandinavijos tautų eres,

nes ką nupirksime vaikams tiktai už kronų
dalis šimtąsias. Vargše Klėja!
Bet tu viena iš devynių,

todėl gali dar pasitarti su seserimis
ir Tėvo paprašyti užtarimo.
Paveldėjome jo orias,

valiūkiškas ir rafinuotas manieras, todėl mumis
Jis rūpinas per vietininką Ryme,
sutinkantį, jog iš dvynių—

šėtono ir Dievo—dvikovos, iš dvasios pastangų
valia kasdiene grūdinti šį plieną,
gal nugalėtoju žmogus

vėl taps, tuo nusipelnęs Atpirkimo, nors nepatogu
kasdien prašyti Kristaus dėmesio kaip pieno
naujagimiai, nes pats dangus

yra toks žydras, besikeičiantis, būtuoju kartiniu
laiku čia, esamajame, kad tamsiai mėlyna
suknelė, pristatytoji žiuri

tarp klystkelių ir nuopuolių, tiktai sutartiniu
protokolu yra, kuris jau pasivėlino,—
prieš Dievišką Žiuri,
kuri žiauri.

1998.IX.23

INTELEKTUALINIAI MALONUMAI

Intelektualiniai malonumai, man regis, lengviausiai pasiekiami be seksualinių santykių; tačiau vyras negali visą laiką tik skaityti.

Hester Lynch Thrale Piozzi

I

Norėčiau būti viena iš meilužių
Jo eilėraštyje apie tai, jog jeigu
tik jų turėtų, Jis atsivestų šias
savo moteris į studiją
tam, kad pavaišintų jas Jack Daniels;
Jo santuokinis gyvenimas būtų
laimingas,
mano—taip pat,
bet šiurpuliukai kaip aistros adatos
daigstytų mūsų kūnus,
susikibusius filosofiniame ginče apie
Sören Kierkegaard:
ar gali atsižadėjęs moterystės
ir neturintis vaikų mąstytojas
suvokti Abraomo pasiruošimą sūnaus
aukai,
jeigu iš jo to reikalauja Dievas,
kuris vienintelis mus tuo metu ir tematytų.
Todėl, dievaži, intelektualinis malonumas
būtų didesnis už kūniškąjį
ir mums.

II

Būdama Jo žmona, didžiuočiausi
tokiais intelektualiniais pastebėjimais,
kuriuos atveria tik glaudžiausias kūnų ryšys. Filosofija
būtų geležis, o magnetas—meilė. Dviejų vienas kitam skirtų
žmonių buvimas, nutviekstas ryškios išminties liepsnos.
Neprieinamas dubleriams. Arba falsifikatams.
Tik Jam ir Jai netgi ligi apatinių rūbų
sureikšminimo,
parinkimo jų komplektams malonybinių žodelių,
įgaunančių filosofines prasmes
Doxa, Begriff, Sfaira,
kai vienas mylintysis sugeba džiaugtis stebėjimu,
laukdamas lovoje kito nuogo kūno prisiglaudimo.
Ir toks laiko praleidimas atrodo Aukščiausiojo
mums skirta kompensacija už tai,
jog gimstame ir mirštame ne kartu.

1998.XII.03

ŠIUKŠLININKAS

Jis ramiai lenkiasi
Prie kiekvieno numesto popiergalio
Centrinėje miesto alėjoje
Pilnoje pasipuošusių ir lengvabūdiškai
skleidžiančių
Svaigų egzotiškų augalų aromatą
žmonių:
Jis lenkiasi taip,
tartum nusilenktų
už save daug didingesnės, daug galingesnės
Būtybės valiai,
Reikšmingais ritualiniais
judesiais
Stengdamasis visas į šį pasaulį
Išbirusias
Ir toliau sparčiai besidauginančias
Bjaurybes
Surinkti atgal, į Pandoros skrynią:

Mačiau tavo fotografiją
Kažkokiame žurnale,—jis sako tai
Žiūrėdamas man tiesiai į akis
kaip skaitytojas,—
Ir aš pajuntu staigų viesulo gūsį,
Draikantį išplėštą žurnalo puslapį
betonuotu šaligatviu,
Į kurį, tepalikdama juodąją skylę,
Nusibrozdina mano ambicingai
užsirietusi nosis.

Ir dar aš pajuntu, kaip šiugždėdamas
Nuo manęs atplyšta visas lig tol nesuvoktas
Tuščiagarbiškumas,
Ir aš nusilenkiu šiukšlininkui,
Paaukodama dar vieną popieriuką
Į jo kraitelę.

PIRMOJI MEILĖ

Už tai, kad niekad nesipykom,
Už tai, kad neplaukėm kartu baidarėm,
Už tai, kad valandą pamėgom piko,
Už tai, ko vienas su kitu nedarėm.

Už tai, kad smėlis ne po mūsų kojom,
Už tai, kad glostome ne mūsų vaiką,
Už tai, kad viens kitam nesiaukojom,
Už tai, kad meilėje neradom saiko.

Už tai, kad vėl iš naujo užsimojam,
Už tai, kad Angelas į liūdną Žemę krenta,
Už tai, kad tu pirmasis, aš pirmoji,
Už tai, kad meilėj nebeturim konkurentų.

1998.VII.28

PIRMOSIOS LIETUVIŲ IMIGRANTŲ DIENOS ČIKAGOJE IR ADAPTACIJOS SUNKUMAI

DAIVA K. KUZMICKAITĖ

I. ĮVADAS

Svarbiausiais migracijos ir adaptacijos naujoje šalyje faktoriai yra laikomi socialinė klasė (social class) ir priimančioji aplinka (priimantysis kontekstas—receiving context) (Portes ir Rumbaut 1990; Portes ir Walton 1981). Literatūroje apie migraciją pažymima, kad paprastai *socialinė klasė* sąlygoja grupės organizaciją ir ateities gyvenimo perspektyvas (Portes ir Walton 1981). Pvz., žemesniosios klasės atstovai, moterys, ir mažiau socialiai pasiekusieji yra mažiau pajėgūs kontroliuoti ar paveikti savo gyvenimo įvykius ir labiau linkę į stresą (Portes ir Rumbaut 1990). Naujausi tyrimai rodo, kad socialinė klasė yra glaudžiai susijusi su kitomis socialinės padėties (socialinių lokacijų) charakteristikomis (Wittner 1998), kurios drauge sąveikaudamos daro įtaką adaptacijos intensyvumui ir laikui. Šiame straipsnyje lietuvių imigrantų socialinė klasė ir bus interpretuojama bendrame kontekste su socialinės padėties/socialinių lokacijų charakteristikomis (amžiumi, lytimi, išsilavinimu, vedybine padėtimi, socialine ekonomine padėtimi, migravimo statusu, religija ir anglų kalbos įgūdžiais).

Priimančioji aplinka, kaip antrasis elementas, yra svarbi tuo, kad ji imigrantų įsikūrimo ir adaptacijos metu suteikia pagalbos ir palaikymo galimybes. Priimančioji aplinka apima politinius, ekonominius ir socialinius faktorius, kurie tiesiogiai paveikia imigrantų socialinius ryšius. Kaip teigia Menjivar (1997), tie ryšiai laikui bėgant paprastai išsivysto į imigrantų asociacijas, kaimynystes ir netgi etnines bendruomenes[1].

Migracijos literatūroje rašoma, kaip *socialiniai ryšiai* (social networks) apsunkina įsikūrimą ir adaptaciją (Hagan 1998; Menjivar 1997). Keletą metų naujieji imigrantai yra priklausomi nuo naujai užmegztų ryšių[2]. Hagan (1998) teigia, kad imigrantai pasiekia aukštesnį socialinį mobilumą, jeigu jie išvysto *silpnus (horizontalius) ryšius*, t.y. kontaktus už etninės grupės ribų; kai tuo tarpu *stiprūs (vertikalūs) ryšiai* išvystomi ir praktikuojami etninės ben-

---

1 Portes ir Rumbaut sako, kad tinkamiausias priimančias aplinkas sąlygoja priimančios valdžios politika, priimančios šalies darbo biržos/marketo sąlygos, ir imigrantų etninės bendruomenės chakteristikos. Teigiamų ir neigiamų priimančios aplinkos bruožų įvairovė kiekviename iš išvardytų lygių lemia skirtingą naujaateivių inkorporaciją/priėmimą (Portes ir Rumbaut 1990, 85).

2 Pvz., Menjivar (1997) nurodo, kaip palaikantys arba nepalaikantys giminystės ryšiai ir priimančioji aplinka daro įtaką naujųjų imigrantų įvažiavimui į Jungtines Valstijas. Arba Hagan (1998) rašo apie tai, kaip „socialiniai ryšiai priimančioje aplinkoje aprūpina imigrantus socialiniu kapitalu ir padeda jiems adaptuotis naujoje aplinkoje". Autorė taip pat išryškina, kaip priimančiąją aplinką ir socialinius ryšius veikia lyčių skirtumas. Jos tirtoje Maya bendruomenėje išvystyti socialiniai ryšiai labiau padeda vyrams nei moterims susirasti darbą ir įgyti legalų statusą.

druomenės viduje apriboja horizontaliųjų ryšių vystymąsi (Hagan 1998)[3].

Pagrindiniai straipsnyje vartojami apibrėžimai bus socialinė klasė su socialinėmis charakteristikomis/lokacijomis ir priimančioji aplinka kartu su silpnų-stiprių socialinių ryšių svarba imigrantų gyvenime (Hagan 1998; Wittner 1998; Menjivar 1997; Portes ir Rumbaut 1990; Portes ir Walton 1981). Apžvelgdami naujųjų lietuvių imigrantų adaptacijos procesą, pirmiausia apibūdinsime jų kūrimosi laikotarpio asmeninę patirtį: paliekant Lietuvą ir naujai apsigyvenant Jungtinėse Valstijose.[4] Apžvelgsime, kaip socialiniai ryšiai padeda imigrantams rasti darbą ir užmegzti kontaktus su lietuvių vietos etnine bendruomene ir platesne visuomene. Taip pat nurodysime, kaip silpni ir stiprūs ryšiai daro įtaką lietuvių imigrantų socialiniam ekonominiam mobilumui. Galiausiai apžvelgsime, kokią reikšmę įsikūrimo procese turi imigrantų socialinės charakteristikos/lokacijos.

Ši studija prisidės prie tyrimų aiškinantis, kaip imigrantų socialinė klasė su socialinėmis charakteristikomis (lokacijomis) ir socialiniais ryšiais daro įtaką adaptacijos procesui ir socialiniam ekonominiam mobilumui.

---

3 Menjivar (1997) duomenys rodo, kad socialiniai ryšiai nėra atsitiktinis reiškinys, bet kaip procesas vystosi laikui bėgant.

4 Kūrimosi naujoje aplinkoje laikotarpiu lietuviai išgyvena sunkius pasikeitimus, dauguma jų palikdami savo kraštą praranda socialinį statusą ir buvusius socialinius ryšius. Nepriklausomai nuo buvusio statuso, dauguma lietuvių pradeda gyvenimą nuo pradžių/dugno: nuomoja pigiausius butus, dirba ilgavalandinius mažiausiai apmokamus darbus.

II. METODOLOGIJA

Duomenys tyrimui buvo renkami kokybiniu (etnografiniu) būdu nuo 1998 m. vasario aktyviai dalyvaujant Čikagos lietuvių etninės bendruomenės gyvenime. Stebėjimas ir dalyvavimas, ypač naujųjų imigrantų socialiniuose sambūriuose, taip pat formalūs ir neformalūs interviu, naudojant grandininę tikslinę atranką buvo pagrindiniai duomenų rinkimo metodai. Šiame straipsnyje naudojami interviu duomenys, surinkti iš 43 naujųjų lietuvių imigrantų (11 vyrų ir 32 moterų), kurių amžius įvairavo tarp 30–70 metų. Taip pat remiamasi informacija, sukaupta per interviu su daugiau kaip 20 pokario lietuvių ir keturiais interviu su pirmosios lietuvių bangos atstovais. Kai kurie iš respondentų buvo apklausinėti keletą kartų. Taip pat buvo atlikti keli grupiniai interviu.[5]

Duomenims analizuoti buvo naudojamas rezultatų sisteminimas į kategorijas ir kodus. Straipsnyje pateikiama po vieną iš tipiškų ir sistemingai pokalbių metu pasikartojusių teminių ištraukų. Konfidencialumo sumetimais vietoj tikrų respondentų vardų bus vartojami pseudonimai.

Pažymėtina, kad vienas iš šio darbo trūkumų būtų tai, jog apklausa ribojasi tais naujaisiais imigrantais, kurie daugiau ar mažiau palaiko ryšį su lietuvių bendruomene.

Naujosios lietuvių imigracijos istorinė perspektyva

Lietuvių migracijos istorija tam tikrais bruožais yra panaši į kitų europiečių etninių grupių migravimo ir

[5] Paprastai interviu tęsėsi nuo 1 iki 3 valandų. Grupiniai interviu truko nuo trijų iki keturių su puse valandos.

adaptacijos patirtį (Hagan 1998; Menjivar 1997; Lopata 1994; Fainhauz 1991, 1997; Margolis 1993; Portes ir Rumbaut 1990; Sinclair 1990[1906]; Thomas and Znaniecki 1954[1918]: imigravimo tikslais, kūrimosi sunkumais, identiteto formavimosi pakopomis ir kitais bruožais. Nors yra panašumų tarp įvairių etninių grupių, skirtingos imigrantų grupės įvairuoja klasės atžvilgiu. Taip pat siunčiantysis kraštas ir priimančioji aplinka skiriasi socialinių kultūrinių, ekonominių, politinių ir laiko požiūriais. Dabartinių lietuvių imigrantų socialinė klasė, socialinė kultūrinė ir ekonominė bei politinė patirtys yra skirtingos nuo pirmųjų dviejų lietuvių imigrantų bangų: *grinorių* ir *dypukų*.[6]

Pirmoji banga *grinoriai*[7] (Fainhauz 1990, 70) pasirinko gyvenimą Amerikoje ekonominiais sumetimais kaip ir šiandienos lietuviai imigrantai. Tik *grinoriai* skyrėsi savo socialine padėtimi: jie buvo daugiausia nemokyti kaimiečiai, o tuo tarpu naujieji imigrantai atvyksta iš industrinės visuomenės turintys aukštesnįjį ar aukštąjį išsilavinimą.

Antroji banga, *dypukai*—„išvietinti" asmenys, Jungtines Valstijas pasiekė 1946–1952[8]. Dauguma jų buvo kvalifikuoti profesionalai turintys aukštąjį išsilavinimą, valsty-

---

6 Šie lietuvių imigracijų bangų pavadinimai—*in vivo* kategorijos—žinomi lietuvių etninėje bendruomenėje ir minimi lietuvių rašytiniuose šaltiniuose.

7 Fainhauz'as (1991, 75) apibrėžia *grinorius* (*greenhorns*) kaip „naujus nepatyrusius imigrantus".

8 Buvo 60,000 lietuvių, iš kurių 24% buvo vaikai, 34%—moterys ir 42%—vyrai (Tautvilas 1961, 169).

bės vadovai[9]. Dėl vykusio karo ir sovietų okupacijos neturėję kito pasirinkimo kaip emigraciją arba tremtį į Sibirą: jie neatvyko į Ameriką kaip grinoriai iš „seno krajaus", bet iš „pavergtos šalies" su viltimi greitai sugrįžti į tėvynę (Tautvilas, 1961).

Imigrantų priimančiosios aplinkos istorinė perspektyva irgi skyrėsi. *Grinoriai* kaip pirmieji lietuviai ateiviai šio šimtmečio pradžioje, kol įsikūrė, išgyveno nenusakomus sunkumus (Fainhauz 1991, 1977; Aliliūnas 1977; Michelsonas 1961; Sinclair [1906] 1990). Dauguma *dypukų* atvyko *grinorių* iškviesti į jau egzistuojančias etninės lietuvių bendruomenes ir parapijas (Cicero, Marquette Parką, Bridgeportą, Brighton Parką ir kt.). *Dypukų* bangą galima būtų pavadinti „modeline etnine mažuma" (Chan 1991, 167), kurios pagrindiniai bruožai dabar yra aukštasis išsilavinimas, aukštas šeimos pragyvenimo lygis, žemas nusikaltimų skaičius. *Dypukų* bendruomenės gyvenimas buvo sutelktas apie vieną idėją—Lietuvos išlaisvinimą ir lietuvybės išsaugojimą egzile.

Trečioji banga, *tarybukai*[10] Čikagon į *dypukų* sukurtą lietuvių etninės bendruomenės priimančią aplinką, pradėjo vykti nuo 1988. Šiandien Čikagoje priskaičiuojama nuo 20 iki 40 tūkstančių naujųjų ateivių. Tautiečiai juos

---

9 Po Nepriklausomybės paskelbimo 1918, visuomeninis gyvenimas Lietuvoje klestėjo. Nacionalizmas ir katalikybė buvo ryškiausi to meto valstybės bruožai (panaši situacija tuometinėje Lenkijoje, Erdmans 1998).

10 Yra tikslinga pažymėti, kad naujai atvykę lietuviai, nors ir nesidžiaugia *tarybukų* vardu, bet mano, jog tai nenuneigiamo sovietinio režimo paveldo priminimas, atspindis istorinį Lietuvos laikotarpį.

laiko ekonominiais emigrantais arba Lietuvos smegenų–proto nutekėjimu[11]. Į Čikagą naujieji imigrantai atvyksta skirtingų tikslų vedami: su sporto ar meno grupėmis, studijuoti, kiti ieškodami medicinos pagalbos. Yra tokių, kurie atvyksta tik pasižvalgyti ar aplankyti savo giminių. Galiausiai dauguma išvardytųjų Čikagoje pasilieka užsidirbti ir įsilieja į masę tų, kurie į Vėjų miestą vyksta kaip į darbovietę: laikinai padirbėti arba pasilikti neapibrėžtam laikui.

III. REZULTATAI

1. Pirmosios dienos Čikagoje: iš „kilmingųjų" į paribius, prarandant socialinį statusą ir buvusius ryšius.

Persikėlimo iš Lietuvos į Jungtines Amerikos Valstijas laikotarpiu naujieji lietuviai imigrantai išgyvena stresą, prarasdami ankstesnius socialinius ryšius ir socialinį statusą. Palikti tėvynę ir vėl viską pradėti iš naujo yra rizika ir tai reikalauja energijos, apsisprendimo ir drąsos. Kaip Portes ir Rumbaut (1990, 144) teigia, „tolimos kelionės sukelia serijas alinančių gyvenimo įvykių (praradimų, pasikeitimų, konfliktų, ir reikalavimų), kurie kraštutinai patikrina imigrantų emocinį išsilaikymą ir sveikatą." Autoriai teigia, kad išsilavinę viduriniosios klasės imigrantai ir tie, kurie atvyksta iš miesto/urbanistinės aplinkos sąlygų lengviau išgyvena sunkumus ir „socialinę distanciją nuo išvykimo iš kilmės vietos iki atvykimo vie-

11 Proto nutekėjimas" ("Brain drain" immigrants) yra profesiniai darbininkai imigrantai (Portes and Walton 1981, 36).

tos," nei žemesniosios klasės imigrantai (Portes ir Rumbaut 1990).

Socialinio statuso praradimas

Naujakuriams imigracija pirmiausia reiškia jų buvusio statuso praradimą. Per paskutinį dešimtmetį į Čikagą atvykstantys lietuviai teigia, kad jie neturėjo kito pasirinkimo: arba skurdžiai gyventi Lietuvoje, arba išbandyti naujas geresnio ekonominio gyvenimo galimybes Amerikoje. Dauguma Čikagoje esančių naujųjų lietuvių tarybiniais metais ar nepriklausomybę atgavus atvyko ne iš žemiausio socialinio sluoksnio.

Tarybinėje Lietuvoje nebuvo bedarbių—visi buvo aprūpinti darbu. Hierarchinėje LTSR aparato struktūroje vyravo tendencija išlaikyti užimamas (aukštas) pozicijas iki pensijos. Perversmų laikotarpiu, ypač 1989–1990, požiūris į prestižinius vaidmenis visuomenėje kito. Sovietmečio „kilmingieji:" komunistai, aukštų pozicijų ir biurokratinio aparato darbuotojai—išgyveno grėsmę prarasti savo pareigas ar įgijo neigiamą visuomenės požiūrį į juos. Su politinės sferos pokyčiais kitų gyvenimo sričių pasikeitimai vedė visuomenę į netikrumą ir nežinią dėl darbo vietų. Pokyčių laikotarpiu Lietuvoje pradėjęs visuotinai vystytis privatus verslas buvo palaipsniui „užsmaugtas" valstybinių ir mafijinių įstatymų. Likę be darbo vietų ar prarastos privačios gamybos lietuviai pradėjo dairytis į Vakarus. Šios stratos populiaciją sudaro didelė imigrantų į Čikagą dauguma[12]. Atvykdami į Jung-

[12] Kaip Darius, 65 m. naujas ateivis, sakė: „Buvau savo skyriaus viršininkas fabrike. Turėjau gerą darbą ir gerai

tines Valstijas tokie buvusieji sovietmečio ar pereinamojo laikotarpio „kilmingieji" staiga tampa misteriais „niekais". Štai Eglės draugės pavyzdys:

> Sovietmečiu mano draugė buvo benzino kolonėlės „karalienė". Visiems, kas tais laikais dirbo benzokolonėlėse, pinigai per rankas tekėjo. Jie buvo to meto kilmingieji. Staiga vieną dieną jie viską prarado. Taip ir mano draugė. Dabar ji dirba fabrike Čikagoje ir išlaiko šeimą pasilikusią Lietuvoje. Ar gali įsivaizduoti ją taip sunkiai dirbančią, ypač kad ji kadaise buvo poniutė? [Eglė, 45 metų gydytoja. 1998 m. sausis].

Išvykimas iš Lietuvos keičia imigrantų socialinę ir ekonominę padėtį abejų kraštų, paliekamo ir pasirinktojo, atžvilgiu. Nors imigravimas ir reiškia buvusiojo statuso praradimą persikeliant gyventi į Jungtines Valstijas, išvykimas daugumai lietuvių imigrantų kartu reiškia ir pabėgimą nuo gėdos ir tuo pačiu savo statuso išsaugojimą giminių, draugų ar kaimynų tarpe. Jų akyse išvykstantys yra tie, kuriems „pasisekė"—jie įstengė pabėgti nuo sunkaus gyvenimo Lietuvoje.

Ankstesnių ryšių praradimas.

Vienas iš sunkiausių pirmųjų imigracijos dienų patyrimų, kuriuos naujieji lietuviai mini, yra artimų ryšių

---

uždirbau. Kiekvieną mėnesį gaudavau nuo 350 iki 500 rublių, o kiti uždirbdavo tik 100 ar 200... Palikti Lietuvą? Niekada neplanavome... mes [su žmona] turėjome išvažiuoti, nes jau turėjom per 55 metus—mūsų gyvenimas Lietuvoje jau buvo baigtas. Pati žinai, kaip buvo Lietuvoje prieš penkeris metus: etatų mažinimas, finansinė krizė ir kitos ekonominės problemos". [Darius, 61 metų amžiaus. 1999 m. gegužė.]

su draugais ir giminėmis praradimas. Ypač pirmaisiais metais Čikagoje jie jaučia didelį tėvynės ir namų ilgesį. Pasiilgimo intensyvumas labai priklauso nuo naujųjų imigrantų padėties: vieni ar su šeima gyvena Čikagoje, legalūs ar nelegalūs, ir kokius ryšius palaiko su Lietuvoje pasilikusiais.

Motinos, palikusios vaikus Lietuvoje, teigia, kad pirmieji imigracijos metai yra nepakeliami. Pavyzdžiui, Laima, 47 m. išsituokusi muzikė, į Čikagą atvyko viena, nes Amerikos ambasada Vilniuje neišleido jos 5 m. sūnaus keliauti drauge. Laima pasakojo:

> Lėktuve šalia manęs sėdėjo rusė su to paties amžiaus dukra kaip mano Dainius. Visą kelią praverkiau žiūrėdama, kaip ta moteris čiauškėjo su savo dukra ir galvojau, kuo ji geresnė už mane, kad ji galėjo savo mergaitę atsivežti, o aš ne. Pirmais metais aš jo taip ilgėjaus, kad maniau jog iš proto išsikraustysiu. [Interviu telefonu. 1998 m. birželis.][13]

Nelegalūs imigrantai patiria didesnį stresą dėl Lietuvoje pasilikusių artimųjų nei tie, kurie turi legalų statusą: jie išgyvena baimę, kad negalės aplankyti ir palaidoti artimųjų. Jų moralinė kultūrinė atsakomybė, dažnai siejama su finansine parama šeimai, pasilikusiai Lietuvoje, susipynusi su kaltės jausmu, tampa dilema: kaip apsispręsti—grįžti į Lietuvą dešimčiai metų užkertant kelią atgal ar toliau pasilikti Čikagoje, bet neatsisveikinti su artimuoju. Pvz., Valius, 60 m. nelegalus imigrantas, buvęs statybų viršininkas, prisipažino, kad Lietuvoje

---

13 *Lietuvos rytas* aprašo labai panašią situaciją, kai „moteris gėrė vaistus ar vyną, kad nusiramintų ir nustotų verkusi paliktų Lietuvoje vaikų".

gyvena jo vedęs sūnus ir tėvai. Valius prisipažino: „Aš savo šeimos nemačiau devynerius metus... Dažnai paskambinu ir nuolat siunčiu pinigus, bet jei kas nors atsitiktų, numirtų kuris, aš negalėčiau išvažiuoti. Tai ir yra sunkiausias dalykas mano amerikietiškame gyvenime." Valius pasakė paskutinį sakinį, pakraipė galvą ir pravirko. [Interviu. 1998 m. birželis.][14]

Nors ir atrodo, kad išsiskyrimas su giminėmis imigrantams yra sunkumas, bet anksčiau išvystyti giminystės ar draugystės ryšiai yra svarbūs jiems adaptuojantis. Dauguma legalių šeimų vaikų ištisas vasaras praleidžia Lietuvoje pas senelius, gimines, ar buvusius draugus. Nuolatinis kontaktas su šeima ir ryšių atnaujinimas aplankant Lietuvą, jei tik imigrantai yra pajėgūs finansiškai, padeda jiems vis iš naujo perkurti identitetą ir lengviau stabilizuotis naujoje aplinkoje. Transnacionalizmas—nuolatinis ar dažnas judėjimas iš vieno krašto į kitą—naujųjų imigrantų gyvenime yra savitas socialinio identiteto formavimas, kai modernus asmuo nebeturi vienos tėvynės sąvokos[15].

Taip pat naujieji imigrantai palaiko ryšį su artimaisiais rašydami laiškus ir telefonu. Inga pasakojo, kad pirmaisiais įsikūrimo metais Čikagoje ji į namus skambinusi kas savaitę. „Mano vyras barė mane, kad kiek uždirbu, tiek ir prakalbu telefonu. Į jo pyktį nekreipiau dėmesio. Galvojau, kad geriau būsiu alkana, bet išlaikysiu ryšį su

---

14 Verkiantis vyras Lietuvoje—retas atvejis, nebent laidotuvėse.

15 Naujieji lietuviai sako: „Jei mūsų seneliai Amerikoje užsidirbdavo pinigus namui Lietuvoje pasistatyti, tai mes namus statomės ten, kur uždirbame pinigus".

savo mama ir draugais. Jie mane palaikė". [Inga, 34 metų moteris. Interviu. 1998 m. balandis.]

Dar viena dimensija atsiveria, kalbant apie buvusius ryšius su Lietuva. Nors ir kaip lietuviams imigrantams yra svarbus jų kontaktas su artimaisiais, metams bėgant jų draugai ir giminės Lietuvoje užmezga naujus ryšius. Rima, 25 m. mergina, devynerius metus išgyvenusi Čikagoje, pasakojo apie savo pakitusį santykį Lietuvoje: „Kai aplankiau Lietuvą po penkių metų..., grįžau labai nusiminusi...—mano draugai buvo labai pasikeitę: iš manęs jie telaukė, kad aš jiems duočiau džinsus, magnetofoną ir dolerius. Jie turėjo naujų draugų. Suprantu, kad gyvenimas nestovi vietoje, bet nebuvo lengva priimti tokią tikrovę". [Interviu. 1998 m. rugsėjis.] Nors imigrantams yra svarbūs jų buvę ryšiai, laikas pakeičia buvusių kontaktų intensyvumą ir kryptį/kokybę.

2. *Pradedant viską iš naujo: „Mano gyvenimas tilpo į vieną lagaminą".*

Pirmoji imigrantų banga—*grinoriai*, kaip ir *dypukai*[16], į Jungtines Valstijas atvyko neturėdami jokių išteklių gyvenimui pradėti. Ką jie tikrai turėjo, buvo fizinė jėga ir protinis pajėgumas bei ryžtas išsilaikyti naujomis sąlygomis. Dauguma šiandienos emigruojančių, nors ir yra pasiturintys, nes tik taip jie gali laiduoti Amerikos ambasadoje savo gerą materialinę būklę ir turi už ką išvykti[17], su sa-

---

16 Tik dėl karo negandų viską praradę, atvyko beveik taip kaip stovėjo.

17 Rumbaut (1990) teigia, kad neturtingieji neturi iš ko emigruoti.

vimi į Ameriką pasiima tik būtiniausius daiktus[18]. Vida norėjo pasiimti lovos patalynę ir kitus reikalingus daiktus, bet jos draugai jau gyvenantys Čikagoje suglumino ją garantuodami, kad ji viską gausianti atvykusi. Todėl jos šeima su savimi pasiėmė tik pinigus, gautus už du parduotus automobilius, ir nieko daugiau.

Dažniausiai lietuviai išvažiuoja į Ameriką negalvodami apie ilgesnį gyvenimą, todėl ir ima tik trumpam laikui būtinus daiktus ir keletą dolerių:

> Kai mes gavom žinią, kad mano vyro tėvas mirė Čikagoje, visi keturi nuvykome su vienu lagaminėliu ir krepšiu. Vyrui ir sūnums paėmiau po porą kojinių ir apatinius, ir mūsų dantų šepetukus. Nieko kito. Taip mes pradėjom savo gyvenimą Čikagoje... Nebuvom planavę pasilikti, tik kad pinigų neturėjom bilietams į Niujorko oro uostą nuskristi, tai buvom priversti liktis Čikagoje. [Roberta, 50 metų moteris. Interviu. 1999 m. gegužė.]

Yra naujų ateivių, kurie atvyksta tuščiomis ir dėl to, kad tikrai neturi iš ko. Į Jungtines Valstijas jie išvyksta susiskolintais pinigais[19].

---

18 Angelė, 59 metų gydytoja, Čikagoje gyvenanti penkerius metus, papasakojo, kaip ji atvyko į Jungtines Valstijas: „Aš pradėjau ruoštis kelionei į Ameriką... Savo butą ir viską, ką per gyvenimą buvau įsigijusi, palikau dukrai. Mano visi daiktai, ką su savimi pasiėmiau, tilpo į vieną lagaminą". [Interviu. 1998 m. sausis].

19 Romas pasakojo, kad jis atvyko į Čikagą tik su $20 pasiskolintu iš draugo. [Grupinis interviu gimtadienyje, lapkritis, 1998]. Panašiai Daina atvyko su vienu krepšiu, nes, kaip ji sakė: „Aš neturėjau ką su savimi vežtis. Pati žinai, kaip mes Lietuvoje gyvenom..." [Interviu. 1998 m. spalis.]

Tik viena šeima pasisakė, kad jie į Čikagą išsivežė viską, kas, galvojo, bus reikalinga. Atsivežė ir brangius paveikslus jų naujai nuomojamame bute interjerui papuošti.

3. Svajonės ir Amerikos tikrovė

Nors lietuviai išvyksta su mažu bagažu, bet su didelėmis svajonėmis apie gyvenimą Amerikoje, kur, kaip jie prisipažįsta manė, „pinigai auga ant medžių... o žmonės viską atsiekia be pastangų". Pirmiausia *dypukai* papasakojo, kad jie pastebėję, jog naujieji imigrantai atvyksta jau susikūrę įsivaizduotą tikrovę:

> Amerika naujiesiems lietuviams yra Pažadėtoji žemė, kaip rojus jų vaizduotėje. Jie tokią tikrovę susikuria žiūrėdami televizijoje pristatomą Amerikos gyvenimą: kompiuteriai, namai, mašinos. Vien komfortas. Bet jie visiškai nenutuokia, koks iš tikrųjų yra gyvenimas Amerikoje. [DP vyras. Interviu. 1998 m. kovas.]

Naujai atvykusieji to neneigia, tik sako, kad jų iškreiptą vaizdą apie „amerikietišką rojų" sukuria ne tiek televizija, kiek pirma jų išvykę Amerikon gyventi draugai. Pavyzdžiui, Nerija palygino, kaip ji įsivaizdavo savo sūnaus gyvenimą Čikagoje, susikurtą iš laiškų ir nuotraukų, su tikrove, kurią ji patyrė nuvykusi sūnaus aplankyti:

> ...Atsiunčia sūnus nuotrauką, kurioje jis sėdi brangioj mašinoj ir rašo, kad su ta mašina dirba viešbuty. Žinai, kokios spalvingos nuotraukos. Žiūrėjau ir galvojau, koks ištaigingas jo gyvenimas Amerikoj. Bet jis tada iš tikrųjų dirbo tik pastumdėliu darbininku, ir dažniausiai naktinę pamainą. Jo viršininkai tyčiojosi iš jo, nes jis neturėjo dokumentų, buvo nelegalus. Sunkiai dirbo, darė viską, ką reikėjo: vairavo

mašiną, valė tualetus, ir dažnai su dantų šepetuku... Jam buvo baisus pažeminimas dirbti viską iš eilės. [Nerija, 55 metų moteris. 1998 m. lapkritis.]

Susikurtas išankstinis vaizdas/nuomonė apie gyvenimą Amerikoje daro įtaką imigrantų įsikūrimui. Jie sako, kad tos svajonės, atsivežtos iš Lietuvos į Jungtines Valstijas („Ačiū draugams, kurie melavo apie Amerikos rojų savo laiškuose" [Vida, 41 metų moteris]) tik apsunkina jų gyvenimą. Vietoj „pinigų augančių ant medžių", jie randa kitą realybę ir turi grumtis su kasdienos sunkumais. „Kai atvykau, maniau neištversiu. Mano draugė prieš išvykstant iš Lietuvos rašė man: ‚Atvažiuok, mes tau padėsim įsikurti, neturėsi jokių bėdų'. Bet kai nuvažiavau, radau priešingą situaciją: nei darbo, nei pastogės". [Vida, 41 metų. 1998 m. sausis.]

Naujieji imigrantai pasakoja, kaip kai kurie iš jų po panašiai išgyventų sunkumų tyčia rašo tokius laiškus į Lietuvą. Pateiksiu pavyzdį, kaip jie „juokauja", vaizduodami patogų Amerikos gyvenimą:

> Kad žinotum, kokius mūsų lietuviai laiškus rašo ir nuotraukas siunčia į Lietuvą. Jie skuduryne prisiperka skylėtų spalvingų drabužių po 3 dolerius, nusifotografuoja prie kokio turtuolio namo ar mašinos, ir nusiunčia tokias nuotraukas į Lietuvą. Giminės ar draugai stebisi gavę tokius laiškus, galvodami, kad tie namai ir mašinos yra jų nuosavybė. O nuotraukoj drabužių skylių neįžiūrėsi...
>
> Kiti laiškuose giriasi apie gerus darbus. Mano viena draugė rašė į Lietuvą, kad pas gydytoją dirba. Taip, ji dirbo, bet tik jo kabinetus valė. Aš žinau, ji nori būti medicinos seseria ir rašo laiškuos apie savo svajones, bet ne apie

tikrovę. [Inga, 34 metų moteris. Interviu. 1998 m. balandis.][20]

Galiausiai pirmosios dienos Čikagoje yra paženklintos įtampos ir depresijos. Susikurti lūkesčiai iš korespondencijos su anksčiau įsikūrusiais naujaisiais imigrantais dažniausiai labai skiriasi nuo tikrovės. Naujieji ateiviai atranda tikrovę visiškai priešingą nuo susikurtos ir skirtingą nuo gyvenimo Lietuvoje.

4. „Esam nepilnaverčiai žmonės".

Naujai atvykusieji jaučiasi lyg „išrauti" iš buvusios visuomenės ir socialiai atskirti bei svetimi naujajame krašte. (Stonequist cituotas Portes ir Rumbaut 1990; Park 1928). Šis atskirtumas yra dar intensyvesnis dėl imigrantų kultūrinių šaltinių trūkumo dalyvauti naujoje aplinkoje, taip pat ir dėl to, kad pati naujoji visuomenė sukuria kliūtis jų dalyvavimui visuomeniniame gyvenime (Portes ir Walton 1981, 125)[21]. Persikėlimas iš vieno krašto į kitą

---

[20] Yra lietuvių imigrantų, kurie kaip Vida, sako: „Lietuvoje aš turėjau diplomą ir gerą darbą. Atvykusi čia su šeima išgyvenau tokius sunkumus, kokių net neįsivaizdavau ir nesitikėjau. Ar mes galim bandyt kitiems patart ir sulaikyt nevažiuot į čia? Manai, paklausys? Jie netikės mumis. Galvos, kad mes pavydim jiems savo laimės". [Vida, 41 metų. 1998 m. sausis.]

[21] Šį fenomeną atspindi Vidos žodžiai: „Pradėjau dirbti tarnaite. Per visą savo gyvenimą nebuvau patyrusi tokio kapitalistinio išnaudojimo ir asmens degradavimo, net ir tarybiniais metais. Sukrypusios poniutės čia tave šokdina ir pastoviai reikalauja... Jos įžeidinėja mus nemokančias anglų kalbos ir verčia mus jaustis menkavertėm. Jos tyčiojas iš mūsų ir laiko mus žemesnio lygio. Tos ponios meta šiukšles

ne tik išoriškai keičia imigrantų gyvenimą, bet ir identitetą. Jų adaptacijos ir akultūracijos laikotarpį naujame krašte ženklina svarbus bruožas, kurį lietuviai įvardija kaip „jaustis menkaverčiu".

Šis reiškinys apima keleta tarpusavy susijusių aspektų: nemokėjimą anglų kalbos, amerikiečių ir lietuvių, net ir ankstėliau atvykusių imigrantų visuomenės priešiškumą ir svetimumo jausmą amerikiečių bei lietuvių bendruomenei. Šie faktoriai izoliuoja arba apriboja naujųjų imigrantų dalyvavimą plačioje visuomenėje ir lietuvių bendruomenės gyvenime.

Anglų kalba

Imigrantų kūrimosi naujame krašte laikotarpiu anglų kalba yra viena iš rimčiausių kliūčių. Lietuviams, kurie atvyko į Čikagą mokėdami anglų kalbą, reikėjo laiko ausiai ir liežuviui ištreniruoti, kad suprastų ir praktiškai galėtų vartoti naują kalbą. Kaip Angelė, gydytoja dirbanti sesers padėjėja Čikagoje, prisipažino: „Darbe kitos moterys kalbasi, juokauja. Aš moku anglų, bet nesuprantu jų juokų reikšmės ir jaučiuos žioplesnė ir atskirta nuo jų".

Kalbos nemokantys imigrantai išgyvena daugiau sunkumų. Svarbiausia, jie sakosi, kad jaučiasi nepilnaverčiai ar jų žodžiais tariant „esi ‚durnas,' jei nemoki kalbos".

---

ant grindų ir laukia, kol mes surinksime. Nemeta į šiukšliadėžę, bet ant žemės. Jos nori, kad mes, lietuvės tarnaitės, surinktume jų šiukšles. Tai įžeidimas. Normaliai jos taip nesielgia... Sunkiausia yra pakelti čia gyvenančiųjų požiūrį į mus, kad mes esame menkesnės rūšies". [Vida, 41 metų. 1998 sausis.]

Tiems, kurie visai nekalba angliškai, reikia daugiau pastangų, kad galėtų efektyviai funkcionuoti naujoje aplinkoje. Pavyzdžiui, Monika, kuri Čikagoje prižiūrėjo savo anūkus, laiške rašė, kaip ji nemokėdama anglų kalbos, supirkdavo maisto produktus:

> Aš verdu valgyt savo anūkėms ir apsižiūriu, kad druskos trūksta. Prieš eidama į parduotuvę pasižiūriu žodyne, kaip paprašyti druskos. Parduotuvėje prašau, jie manęs nesupranta. Tada grįžtu vėl namo, užsirašau ant skiautės, ko noriu ir bėgu į parduotuvę atgal ir rodau savo popieriuką pardavėjoms. Taip ir perku. [Monika, 50 metų. 1999 m. balandis.]

Kaip lietuviai pažymi, gebėjimas laisvai vartoti kalbą yra esminė jų identiteto dalis: lietuviškai kalbėdami jie niekada nepatyrė tokių sunkumų bandydami ką nors pasakyti, ypač kritinėse situacijose. Kalbos nemokėjimas ir komunikacijos apribojimas naujuosius emigrantus verčia jaustis mažiau vertingais.

Pastebėta, kad moterys apie savo jausmus ir patyrimą vartojant anglų kalbą pasakoja kitaip nei vyrai. Jos teigia, kad lietuvės moterys yra labiau linkusios lankyti anglų kalbos koledžus amerikiečių mokyklose, kur lietuviai vyrai praktiškai nesirodo. Vyrai sakėsi, kad jie sunkiai fiziškai dirbdami neturi laiko ir energijos studijuoti anglų kalbą mokykloje. Naujai kalbai išmokti jie naudoja kiekvieną progą savo darbe, bendraudami su bendradarbiais. Kiti vyrai daugiau linkę lankyti kursus, siūlomus lietuvių bendruomenės Pasaulio lietuvių centre Lemonte arba Jaunimo Centre Čikagoje.

Moterys skundžiasi sunkumais, kuriuos jos patiria nemokėdamos anglų kalbos, o vyrai giriasi, kad jie mokosi anglų kalbos laipsniškai, patobulindami ar išmokdami lenkų kalbą. Kai kurie vyrai sako, jaučiasi patenkinti galėdami laisvai bendrauti su rusais. Nors vyrų pateikta informacija skamba šviesiau nei moterų, buvo žmonų, kurios „atskleidė" jų vyrų paslaptis: „Jis niekur nenori eit iš namų, net su manim, dėl to, kad nepatogiai jaučias nemokėdamas anglų". [Nerija, 55 metų moteris.]

Priešiškumas ir svetimumas

Nors lietuviai ir labai nori kuo greičiau įsilieti į naują aplinką, dauguma jų jaučiasi svetimi naujame krašte. „Mes esame kaip atskalos, nepritapėliai—viskas mums čia nauja",—jie skundžiasi. Kaip lietuviai jaučiasi svetimi amerikiečių visuomenėje, pavyzdys yra Cook County ligoninė. Į ją dauguma lietuvių kreipiasi, kad galėtų būti nemokamai gydomi. Kelios nelegalios moterys ir vienas vyras prisipažino, kad jie „sėdėdami laukiamajame kartu su juodžiais" išgyveno baisų pažeminimą ir klasių skirtumą. Naujiems lietuviams imigrantams amerikietiška gydymo sistema yra nepriimtina, nes neturėjimas sveikatos apdraudos naujoje šalyje verčia jaustis vargšų vargšais ir lygiais su juodukais. Verta pažymėti, kad dauguma naujųjų imigrantų į Jungtines Valstijas atvyko su senąja tarybinio valstybinio visuotinai nemokamo gydymo patirtimi. Kai kurių lietuvių nuomone, Cook County ligoninėje dirba geri specialistai ir ligoninė yra aprūpinta moderniais įrengimais, bet į ją gydytis eina tik „juodžiai, lenkai ir lietuviai..." [Jurgis, 45 metų. 1999 m. gegužė.]

Šie pokalbiai su naujaisiais lietuviais imigrantais rodo, ne tik klasių skirtumą, kultūrų ir visuomenių skirtingą funkcionavimą, bet ir rasinio/etninio klausimo aktualumą naujai atvykusiems. Naujieji lietuviai imigrantai išmoksta save apibrėžti kaip grupę, esančią „teisingoje spalvos pusėje" („on the right side of the color line")[22].

Panašiai kaip ir tėvai, imigrantų vaikai naujoje aplinkoje taip pat jaučiasi svetimi. Ypač pirmaisiais metais jie patiria savo klasės draugų ir kaimynų vaikų nedraugiškumą, priešiškumą, net ir agresiją. Pažeminimas ir atšiaurumas vaikų atžvilgiu imigrantams tėvams yra pridėtinis rūpestis. Tėvai pasakoja įvairiausias istorijas, kaip jų vaikai būdavo pašiepiami, ypač pirmaisiais atvykimo metais. Viena mama skundėsi, kad amerikiečiai vaikai juokėsi iš jos sūnaus, nes jis nemokėjo anglų ir į mokyklą eidavo su tuo pačiu švarku ar marškiniais kelias dienas iš eilės. „Aš neturėjau kuo kitu jį aprengti, kai tik atvažiavome. Sūnus nesipasakojo kitiems, kaip jis jautėsi, bet viduje išgyveno. Jau devyneri metai praėjo, bet jis vis dar jaučiasi lyg būtų už kitus prastesnis". [Karolina, 45 metų. 1999 m. balandis.] Ne tik amerikiečiai vaikai tyčiojasi iš imigrantų vaikų. Net ir Lituanistinėse mokyklose pasitaiko būti pašieptiems lietuvių vaikaičių, kad juokingai kalba angliškai ar nesupranta „amerikietiškų" juokų.

Jei naujieji imigrantai pradeda įsitraukti į lietuvių bendruomenės gyvenimą, tuojau pastebi, kad jų požiūriai, supratimas, net ir papročiai skiriasi nuo ankstyvesnių lietuvių imigrantų. Naujieji ateiviai skundžiasi, kad juos et-

---

22 Žr. Wittner (1998:375).

niniai lietuviai vadina *tarybukais* ir laiko žemesniais, mažiau vertais. Naujųjų lietuvių pasakojimai tik paryškina skirtumus ir įtampą tarp skirtingų imigrantų bangų: „Mums, tarybiniams lietuviams, nėra lengva su jais [DP lietuviais] bendrauti. Jų nuomone, mes esame vagys, žulikai, chuliganai ir prostitutės. Mes tik *sutvėrimai*, net ne žmonės jų akyse, kaip kad *Drauge* rašė". [Jurgis, 45 metų. 1999 m. gegužė].

Naujieji imigrantai taip pat turi suderinti savo santykius ir su kitais naujai atvykusiais iš Lietuvos. Kaip jie pažymi, sunkiausia yra jų draugų pasikeitęs elgesys ir bendravimas naujame krašte. Pavydas, nesidalijimas žiniomis apie darbus, pigesnes parduotuves, ar kitos svarbios informacijos slėpimas, yra nauja imigrantų tikrovė. Taip pat jei naujieji ateiviai iš pradžių pasitikėjo anksčiau atvykusiais draugais, atsidūrę Jungtinėse Valstijose jie išmoksta, kad savo gyvenimu turi tik patys rūpintis. Dažnai netikrumas dėl rytdienos darbų ar pragyvenimo sukelia įtampą net ir tarp artimiausių draugų[23].

Dauguma naujųjų imigrantų pažymi, kad Čikagoje jie neturi tikrų draugų, kuriais galėtų pasitikėti. Jie „susitinka savaitgaliais pabendrauti ir praleisti laiką, bet nėra su kuo ‚iš širdies pasikalbėti'. Ne taip kaip Lietuvoje". [Jurgis, 45 metų. 1999 m. gegužė]. Imigrantams geri draugai yra tie, kurie linkę padėti sunkumuose ir

---

23 Eglė pasipasakojo, kaip jos draugai, atvykę į Čikagą, pas ją pragyveno keletą mėnesių, bet kai jai reikėjo automobilio nuvažiuoti į darbą, draugai nedavė, nors turėjo atliekamą. „Draugus nelaimėje pažinsi. Taip ir man atsitiko," skundėsi Eglė.

dalytis informacija apie įstatymus, darbus, gyvenamą vietą ir parduotuves.

Barakūdos

Kaip visi lietuvių etninėje bendruomenėje žino, ką terminai „tarybukai" ar „dypukai" reiškia, taip ir „barakūdos" yra vartojamas žodis vienai iš Lietuvos atvykusių moterų kategorijai apibrėžti. Etniniai lietuviai sako, kad *barakūdos* yra moterys iš Lietuvos, kurios kaip plėšrios žuvys turi „aštrius dantis". Tokia moteris su „aštriais dantimis" ieško galimybės sužvejoti seną dypuką turintį gerą turtą. Dažnai tokia moteris dvigubai ar dar daugiau jaunesnė už jaunikį, „veda ne vyrą, bet jo pinigus—turtą". Vedybos yra vienas *barakūdos* paveikslo aspektas; kitas bruožas yra pinigų iš senelių, kuriems jos dirba, išsiviliojimas.

Imigrantės lietuvės taip pat papasakojo, kaip jos jaučiasi vadinamos *barakūdomis*. Pavyzdžiui,

> ***Elena***: Aš nuomavau butą pas dypuką... Kartą grįžta jis iš operos ir sako: „Dar viena nauja ir nematyta *barakūda* buvo teatre".
> ***DK***: Jo požiūriu, jūs taip pat esate *barakūdos*?
> ***Elena***: Taip. Aš duosiu tau pavyzdį. Mes šventėme Naujuosius metus Šaulių namuose. Dauguma buvo *dypukai* ir kažkiek susirinkusių *tarybukų*. Du dypai vyrai priėjo prie mūsų stalo ir pradėjo mus šnekinti. Abu su frakais, varlytėmis. Vienas iš jų pakvietė mūsiškę šokti. Ji aukšta, jis žemas—ji ir atsisakė. Tiedu kad supyko: *'Barakūdos*, jūs mūsų šampaną gėrėt, o šokt neinat!'
>
> Mes jų neprašėme mums šampaną pirkti. Jie patys atėjo prie mūsų stalo, kur tik mes, *tarybukai*, sėdėjome, ir pradėjo su mumis bendrauti.
> ***DK***: *Barakūda*—ką reiškia?

Lina: Prieš tave stovi *barakūda*. *Barakūdos* yra lietuvės moterys, kurios ieško vyro arba/ir išneša vašlus [turtą] iš panosės. Jie apsiveda ir prasideda teismai. Jaunikio vaikai tokiai moteriai sako: „Nekišk nosies ne į savo turtą". [Anglų k. pamokų užbaigimo vaišės. 1998 m. gegužė].

Kai DP vyrai veda naujai atvykusias lietuvaites per paskutiniuosius metus, jų moterys naujai atvykstančias iš Lietuvos pradėjo vertinti kaip potencialias konkurentes. Pavyzdžiui, Vilma pasakojo, kad jos dėdės žmona vadino ją *„barakūda* sakydama, kad aš noriu paveržti jos vyrą. Kaip ji drįso ir galvoti taip. *Dypukės* mumyse mato jų konkurentes". [Vilma, 43 metų. 1999 m. birželis].

Kelios nelegaliai gyvenančios Čikagoje lietuvės prisipažino, kad jos ieško pilietybę turinčio vyro, už kurio galėtų ištekėti. Dėl anglų kalbos trūkumo nelegalioms imigrantėms moterims tokios vedybos už vietos bendruomenės lietuvio yra viena iš jų socialinėje struktūroje veikiančių strategijų (gendered strategy) legaliam statusui įsigyti.

Dauguma naujų imigrančių moterų paminėjo savo rūpestį/baimę nebūti pavadintom *barakūda*. Toks vardas kai kurioms nedrąsioms viduramžėms moterims yra rimta kliūtis aktyviau dalyvauti etninės bendruomenės gyvenime. Kaip Nerija prisipažino: „Aš mėgstu būti tarp žmonių, bet mano vyras namisėda. O tu žinai, kokia nuomonė apie mus, naujus ateivius, jeigu tu moteris ir dar viena pasirodai koncerte ar kitoje viešoje vietoje, tu esi *barakūda*". [Nerija, 55 metų. 1998 m. spalis.] Naujai atvykusios moterys dažnai patiria didesnį vietos lietuvių bendruomenės spaudimą nei naujai atvykusieji lietuviai vyrai. Aukšti moraliniai reikalavimai moterims yra aiškiai

apibrėžti ir saugomi visų etninės lietuvių bendruomenės narių, kai tuo tarpu naujai atvykusiųjų vyrų padorumo normos nėra viešai keliamas klausimas.

5. Gyvenamosios sąlygos

Pirmaisiais mėnesiais perpildyti butai be privatumo yra naujųjų lietuvių gyvenimo norma, kaip Saulė pasakojo: „Mes pas savo giminaičius gyvenome trijų kambarių bute tris mėnesius... Galvoti apie atskirą kambarį?.. Mes visi penki sutilpome viename kambaryje antrame aukšte, ir niekas negalvojo apie privatumą". [Saulė, 50 metų. 1998 m. kovas.] Imigrantai, kurie į Čikagą atvyksta vieni ar pakviesti draugų (kitų naujaateivių), dažnai išgyvena įtampą ir nežinią bei nesaugumą dėl gyvenamosios vietos. Labai dažnai atvykus paaiškėja, kad žadėtasis kambarys ar butas neegzistuoja arba naujakuriai apgyvendinami neturtinguose ir pavojinguose gyventi rajonuose.

Naujieji lietuviai pakartoja prieš tai imigravusių lietuvių bangų apsigyvenimo koncentrinių ratų fenomeną (concentric circles) (Thomas ir Znaniecki 1954). Antroji banga, *dypukai*, apsigyveno tose pačiose kaimynystėse, kur pirmieji lietuviai, *grinoriai*, įsikūrė. Šiandien imigrantai pirmiausia užpildo buvusių lietuvių socialines erdves, tai: Marquette Park, Bridgeport, Brighton Park ir Cicero. Tie, kurie atvyksta su didesniais finansiniais ištekliais, pradeda gyvenimą priemiesčiuose, pietuose (Lemont) ar šiaurėje (Wilmette, Winnetka ir Evanston), kai kurie apsigyvena Čikagos centre. Naujausia lietuvių banga buriasi

vietovėje prie Hickory Hills, Roberts Road ir Milwaukee gatvių.

Tarp naujųjų lietuvių imigrantų Marquette Parkas yra populiariausia kaimynystė. Tai labiausia koncentruotas ir turtingiausias lietuviškas etninis rajonas Čikagoje. Marquette Parke veikia socialinės įstaigos (Seklyčia, BALFas), lietuviškos bažnyčios, susibūrimų vietos. Naujiesiems imigrantams ši vietovė tarnauja kaip laikinas uostas, kur jie apsistoja pas draugus ar pažįstamus arba patys nuomoja pigius butus. Nors naujieji lietuviai ir naudojasi pigių butų galimybe, bet gyvenamos sąlygos jų nepatenkina. Gintaras pasakojo, kad jam buvo sarmata pasikviesti į namus gimines ar draugus, nes jų bute buvo pilna tarakonų. Žmonos dažnai skundžiasi, kad jos bando išvengti gyvenimo Marquette Parke dėl plačiai išplitusio lietuvių vyrų alkoholizmo.

Beveik visi imigrantai interviu metu sakėsi, kad jie nori iš Marquette Parko išsikelti dėl nesaugios kaimynystės. Naujiesiems lietuviams, atvykusiems į naujas kultūrines rasines sąlygas iš rasiškai ir kultūriškai homogeniškos lietuviškos visuomenės, dažnai nemokantiems anglų kalbos, ir be to, girdint įvairius pasakojimus apie nesaugų gyvenimą Marquette Parke, yra nejauku gyventi. Todėl jie bando šią vietą palikti kaip galima greičiau. Nors naujieji imigrantai ir pabrėžia, kad svarbiausias jų veržimosi iš Marquette Parko motyvas yra saugumo sumetimai, bet iš pokalbių paaiškėja ir kita dimensija—Marquette Parko palikimas reiškia ir naujo socialinio statuso įgijimą, ypač savo grupėje, tarp naujai

atvykusiųjų. Štai pavyzdys iš interviu, kaip naujieji imigrantai lygina gyvenimą Marquette Parke su kumetynu:

> Gyventi Marquette Parke yra tas pats, kas gyventi kumetyne. Mūsų vyrai dirba ir nemąsto... Jei nori dirbti ir ką nors pasiekti, turi turėti aštrius dantis ir už save kovoti ir išsiveržti iš to užburto rato. Jei pajėgi įsikurti priemiesčiuose, tau atsiveria daugiau galimybių, tampi savarankiškesnis, gauni daugiau informacijos apie darbus, kredito kortelės panaudojimą, bankų galimybes ir kitokias naudingas žinias. Į Marquette Parką tokios informacijos valdžia nesiunčia, nes žino, kad ubagai ja nepasinaudos. Kai išeini gyventi į priemiesčius, pradedi gyvenimą ant savęs. [Justas, 45 metų. 1998 m. kovas.]

Tokia laisvė gyventi savarankiškai—„gyventi ant savęs"—arba, kitaip sakant, socialinis mobilumas yra naujųjų imigrantų idealas, kurio jie siekia. Išsikėlimas gyventi į priemiesčius yra pasiekto aukštesnio ekonominio statuso požymis. Geresnės gyvenamos vietos pasirinkimas susijęs su susisiekimo priemonių įsigijimu ir geriau apmokamų darbų suradimu. Taip pat tai yra ženklas, kad toks asmuo ar šeima yra pajėgūs gyventi „ant savęs", t.y. jie nėra tiek priklausomi nuo bendruomenės ekonominio, emocinio ar socialinio palaikymo.

6. *„Dirbu visą laiką kaip niekad gyvenime"*

Čikagoje imigrantai susiduria su nauja tikrove: jie „dirba visą laiką kaip niekad prieš tai savo gyvenime", yra priklausomi nuo transporto ir turi keliauti tolimus atstumus. Nuolatinė kasdienė kova už būvį yra jų gyvenimo norma. Saulė taip pasakoja apie savo pirmųjų dienų patyrimą:

Po mėnesio dviejų susiradau darbą—valiau mokyklą ir namus. Aš nevairavau mašinos ir jos neturėjau. Mano vyras po 10 valandų darbo dienos grįždavo namo, pavalgydavo vakarienę ir tada visi kartu su mūsų dukromis važiuodavom valyti namų. Tie pastatai buvo toli nuo mūsų namų, reikėdavo važiuoti dviem greitkeliais. Viską išvalę į namus grįždavom antrą valandą nakties, o anksti rytą (7 val.) mergaitės eidavo į mokyklą.

DK: Kodėl nepalikdavote mergaičių namuose?

Saulė: Mano pusbrolis [pas kurį apsistojome] liepdavo jas vežtis kartu, nenorėdamas prisiimti sau jų priežiūros. [Saulė, 50 metų. 1998 m. kovas.]

Ilgavalandiniai ir fiziškai sekinantys darbai yra glaudžiai susiję su kitais imigrantų gyvenimo aspektais: šeimos gyvenimu, socializacija ir laisvalaikiu. Štai pavyzdys iš tėvų pokalbio lituanistinėje mokykloje. 29 metų motina dalijasi savo patirtimi su kitais naujaisiais imigrantais: „Mes gyvename priemiesty prie ežerų. Mano vyras su sūnum kasdien nueina paežerėn palesinti ančių. Tik aš neturiu laiko, nes šešias dienas dirbu. Tik šeštadienis yra mano išeiginė ir aš ją praleidžiu čia, šeštadieninėj mokykloj. Amerikoj dirbu kaip niekad savo gyvenime. [Julija, 29 metų. 1998 m. vasaris.]

Darbas visą laiką „kaip niekad gyvenime" apriboja naujųjų imigrantų galimybes palaikyti ryšį su išoriniu pasauliu, taip pat ir su savo šeima, ypač vaikais. Kai kurie tėvai skundėsi, kad yra sunku palikti nepilnamečius vaikus namuose, ypač vakare ar nakčiai. Nerijos patirtis panaši į kitų naujųjų lietuvių:

Aš prižiūrėjau senutę gyvendama jos namuose (live-in position). Kito darbo negalėjau gauti, nes tuo metu nevairavau automobilio. Taip išdirbau dvejus metus. Kai ruošdavausi

darban savaitei, mano dukra klykdavo: ‚Mamyte, nepalik manęs vienos namuose'. Mes tada gyvenome pusrūsyje. Man širdis plyšdavo, bet pasilikti su dukra negalėjau, nes mums reikėjo pinigų, reikėjo gyventi. [Nerija, 55 metų. 1998 m. lapkritis].

Senelių/vaikų priežiūra ar namų valymas yra pradiniai darbai imigrantų bendruomenėje (Rollins 1985, 151). Šeimoms toks darbas, nors ir yra pagrindinis išsilaikymo šaltinis, kaip ankstesni pavyzdžiai rodo, reiškia didesnę įtampą ir stresą. Šeimos su vaikais pirmaisiais metais kurdamiesi Čikagoje patiria daugiau sunkumų nei šeimos be vaikų ar viengungiai: jiems sunkiau susirasti gyvenamąjį plotą, vaikams mokyklas, taip pat suderinti darbo ir vaikų priežiūros valandas. Nors ir atrodo, kad rūpinimasis šeima yra apsunkinimas, bet dauguma tėvų pripažino, kad vaikų ateitis ir šeimos gerovė yra akstinas jų pastangoms ir veržimuisi į sėkmingą įsikūrimą. Šeima, kaip institucija, savo nariams suteikia pastovumą ir kultūrinių vertybių bei identiteto tęstinumą atsivežtą iš Lietuvos.

Kitas neįprastas reiškinys imigrantų gyvenime yra tolimi atstumai ir priklausomumas nuo transporto. Praktiškai dauguma naujakurių yra priversti įsigyti automobilius ir gauti vairavimo teises, ypač tie, kurie dirba toli nuo namų. Vairavimas yra sudėtingesnis lietuvėms moterims, kurių reta kuri vairavo Lietuvoje. Pvz.,

Aš nesu gera vairuotoja ir bijau pasiklysti. Vairuoti išmokau tik čia atvažiavusi... Yra du svarbiausi dalykai gyvenant Amerikoj, kad galėtum išsilaikyti ir gyventi, tai anglų kalba ir mašinos vairavimas. [Nerija, 55 metų. 1998 m. spalis.]

Įsigyti teises, ypač dirbantiems šeimos tėvams, reikalauja daug jėgų ir energijos, bet kartu pradėjus vairuoti atsiveria ir naujos galimybės.

> Man labai reikėjo vairavimo teisių. Be mašinos aš negalėjau gauti darbo... Teises įsigijau savo didžiulėmis pastangomis ir tai man buvo didelis dalykas, nes Lietuvoje mašinos niekada nevairavau. O čia mokiausi vairuoti naktimis, kai vaikus sumigdydavau. Man tai buvo labai svarbu. Ir po trijų mėnesių įsigijau teises. [Vida, 41 metų. 1998 m. kovas.]

Vairavimas kaip vienas iš socialinio mobilumo faktorių yra svarbus lietuviams imigrantams, ypač kai jie atvyksta iš socialiai ir geografiškai kompaktiškos aplinkos (visas Lietuvos gyventojų skaičius yra tolygus vien Čikagos miesto gyventojų skaičiui, neskaitant priemiesčių). Mašinos vairavimas atveria galimybes naujiems socialiniams ryšiams užmegzti, esamiems sustiprinti ir taip pat taupo imigrantų jėgas ir laiką bei pinigus. Mašinos vairavimas suteikia daugiau galimybių įvairesniems ir geresniems darbams gauti.

7. Nauji socialiniai ryšiai

Imigantų kūrimosi ir adaptacijos laikotarpiu vietos etninė bendruomenė ir platesnioji visuomenė kaip priimanti aplinka yra palaikymo ir pagalbos šaltiniai. Dažnai imigrantams apsisprendžiant, ar rinktis pasilikti ilgesniam laikui Jungtinėse Valstijose, ar sugrįžti atgal į tėvynę, pagalba pradiniu laikotarpiu yra lemiamas faktorius. Tie, kurie negauna pagalbos ir palaikymo, dažnai išgyvena sunkias ekonomines, psichologines ir socializacijos krizes (Menjivar 1997) ir yra priversti sugrįžti tėvynėn.

Lietuvių vietos bendruomenė kaip priimančioji aplinka nebuvo pasiruošusi priimti tiek daug naujų imigrantų iš Lietuvos. Kaip „modelinė etninė bendruomenė", kurios nariai—aukštojo išsilavinimo profesionalai, dirbantys Amerikos įstaigose, praktikuojantys aukštus kultūrinius ir moralinius standartus, savo bendruomenėje neturėjo plataus spektro darbų, kuriais galėjo aprūpinti naujuosius lietuvius ateivius. Šiandien naujieji lietuviai imigrantai, jei įsidarbina bendruomenėje, tai kaip namų valytojai, auklės, senelių prižiūrėtojai lietuvių šeimose, taip pat padavėjai, virėjai—lietuvių baruose ar restoranuose. Yra pasiūlymų ir kitose lietuvių struktūrose—Lietuvių radijo, TV ir laikraščių, žurnalų redakcijose. Lietuviškos įstaigos—Seklyčia ar BALFas—naujiems ateiviams suteikia informaciją apie butų nuomą, darbų galimybę ir dažnai aprūpina būtiniausiais namų apyvokos daiktais. Dainos patirtis iliustruoja, kaip lietuvių bendruomenė Marquette Parke įvairiais būdais padeda naujiems imigrantams:

> Iš pradžių pradėjau valyti namus keliose vietose, bet man reikėjo kažkur apsigyventi ir susirasti pastovų darbą. Tas pats vyras [kurį mano vyro sesuo rekomendavo] patarė kreiptis į „Seklyčią" [Lietuvių socialinis skyrius Marquette Parke] ir pasiprašyti, kad surastų man darbą. „Seklyčios" darbuotojos po 2.5 savaitės surado man darbą pas šv. Kazimiero seseris virtuvėje. Vienuolės pasidarė kaip mano šeimos narės. Jos surado... man gyvenamąją vietą,... padėjo įsigyti baldus. ...gavau šaldytuvą už ačiū garažų išpardavime, tik padėkos kortelę nusiunčiau. Aš nemokėjau anglų nė žodžio, tai jos man padėjo susitvarkyti su ID, Socialiniu draudimu ir gauti kitus dokumentus. Padėjo ir kiti lietuviai: davė stalą, kėdę. Mano šeima atvyko į visiškai apstatytą butą su visais reikalingiausiais baldais, net ir užuolaidas

turėjome... Man visi žmonės buvo labai geri... [Daina, 45 metų. 1998 m. spalis.]

Dainos atvejis rodo, kad vietos etninėje bendruomenėje veikiantys stiprūs įvairiopi ryšiai suteikiant palaikymą ir pagalbą naujiems imigrantams pirmomis kūrimosi dienomis lengvina adaptaciją. Bet, kita vertus, stiprūs ryšiai, nors kūrimosi laikotarpiu ir vaidina teigiamą vaidmenį, per ilgesnį laiką gali tapti kliūtimi socialiniam ekonominiam mobilumui (Hagan 1998; Menjivar 1997). To pavyzdžiu gali būti naujai atvykusių lietuvių moterų, įdarbintų lietuvių vietos etninėje bendruomenėje, situacija.

Ankstesnių kartų etniniai lietuviai ieško samdytis sau namų darbininkų, kurie kalba lietuviškai. Kaip Tomas, 35 metų vyras, sakė: „Mes visi norime gauti auklę ar namų šeimininkę, kuri kalba lietuviškai. Tokį žmogų turint, mūsų vaikai išmoksta gerai lietuviškai kalbėti ir tėvukai gauna draugą su kuriuo gali gimtąja kalba senatvėje pasišnekėti". [Tomas, 35 metų. DP sūnus, 1998 m. kovas]. Dažniausiai tokiomis namų šeimininkėmis yra samdomos lietuvės moterys, kurios savo giminių ar pažįstamų iškviečiamos šį darbą dirbti ribotam ar ilgesniam laikui. Kitos tą darbą susiranda atvykusios Čikagon. Tos, kurios atvyksta iškviestos, yra tarsi sugautos savo pozicijoje. Kaip Ina aiškino, ji dirbo ištisas dienas ir naktis prižiūrėdama savo tetą, sergančią senatvine skleroze, ir už darbą be poilsio dienų gaudavo $60 per savaitę ir buvo įtikinėjama, kad ji gavusi gerą atlyginimą[24]:

[24] Dabartinės kainos Čikagoje yra $85.-00 iki $120.00 per dieną.

> Aš savo pusseserei dirbau kaip vergė, valydama didžiulį tetos namą, darydama jai valgyti, skalbdama. Jie norėjo, kad aš jiems būčiau dėkinga už tuos pinigus, kuriuos jie man davė... Kad aš būčiau galėjus iš jų išeiti, būčiau radusi geresnį darbą, kaip kitos lietuvės moterys. Bet aš negaliu. Jie mane iškvietė ir aš perbuvau savo vizą. [Ina, 55 metų. 1998 m. lapkritis].

O Jurgita pasakojo, kad jos giminės irgi mokėjo jai $60 per savaitę už atliekamus namų ūkio darbus, įtikinėdami, kad „aš negausiu geresnio darbo už jų pasiūlytą, ir grasindami, kad man reikėsią dantų šepetėliu amerikonų tualetus valyti... Dabar prižiūriu amerikietę senutę ir gaunu keturis kartus daugiau nei pas savo gimines. Jei nori uždirbti, bėk nuo lietuvių". [Jurgita, 40 metų. 1999 m. birželis.]

Stipriais ryšiais susaistytos lietuvės moterys dažnai yra izoliuotos no kitų lietuvių ir platesnių ryšių, ir neturi užtenkamai informacijos ar galimybių susirasti darbą už lietuvių bendruomenės ribų. Imigrantai, kurie nekalba angliškai ir yra išvystę tik stiprių ryšių tinklą, yra įkaustyti į etninės bendruomenės struktūras. Šie imigrantai uždirba mažiau pinigų ir turi siauresnį socialinių ryšių tinklą.

Nors stiprūs ryšiai ir kontroliuoja naujųjų imigrantų socialinį ekonominį mobilumą, bet vietos lietuvių bendruomenė vaidina teigiamą vaidmenį, suteikdama informaciją apie įvairias darbų galimybes amerikietiškoje visuomenėje. Šią informaciją imigrantai susirenka labai įvairiai: per socialines įstaigas „Seklyčią" ar BALF'ą, *Draugo* laikraščio skelbimus, lietuvių bažnyčiose sekmadieniais susitikdami vieni su kitais, ir kituose socialiniuose suėjimuose su *tarybukais* ar etniniais lietuviais.

Dauguma naujųjų lietuvių imigrantų nėra patenkinti gaunama iš dypukų pagalba, palaikymu ar darbais. Todėl naujieji lietuviai yra linkę užmegzti ir praktikuoti horizontaliuosius (silpnus) ryšius už etninės bendruomenės ribų. Kaip pastebėjo etniniai lietuviai, naujai atvykusieji yra labai skirtingi nuo etninių—Amerikos lietuvių, tačiau randa daug ką bendra su rusais, ukrainiečiais, lenkais ar žydais iš buvusio sovietinio bloko. Kaip naujieji imigrantai aiškina, jie gauna daugiau pagalbos iš kitų etninių grupių, nes *dypukai* „neturi paskolų ar kredito unijų bei asociacijų. Jie mums padeda susirasti darbus, bet nepalaiko mūsų biznio... Jei tau ko reikia, pasiprašyk žydo, ir tau padės... Jie turi pinigų". Arba, „aš verčiau dirbsiu lenkui—jis daugiau moka". [Gimtadieno pobūvio užrašai, 1998 m. lapkritis].

Ne tik naujieji imigrantai vyrai užmezga kontaktus už etninės bendruomenės ribų. Moterys taip pat ieškosi darbo ukrainiečių, lenkų ar rusų agentūrose. Moterų galimybė susikalbėti rusiškai padeda įsigyti darbą tik dėl to, kad agentūrose laisvai rusiškai kalbėdamos įsigijo ten dirbančiųjų simpatijas.

Kalba ir panaši socialinė kultūrinė patirtis yra svarbūs faktoriai, lemiantys kitataučių kaimynystės pasirinkimą. Yra lietuvių, kurie rinkosi Marquette Parką dėl to, kad kiti lietuviai ten gyveno, o Nerija sakėsi, kad jos šeima nuo pat atvykimo ieškojosi kaimynų lenkų, kad turėtų, kas padeda susidoroti su anglų kalbos sunkumais. Neturintys Čikagoje giminių ir ryšių su vietine etnine lietuvių bendruomene, naujai atvykusieji lietuviai jaukiau jaučiasi naujai imigravusių lenkų, ukrainiečių, ar rusų

apylinkėse. Panašiai išgyventa praeitis „Tarybų Sąjungos stovykloje" ir panaši dabartinė imigranto patirtis Čikagoje yra veiksniai lemiantys imigrantų socialinių ryšių tinklo išvystumą.

8. Stiprių (vertikaliųjų) ryšių variacija lietuvių bendruomenėje

Tarp draugų, giminių ar artimųjų išvystyti stiprūs ryšiai yra svarūs faktoriai adaptacijos procese, gaunant palaikymą ir pagalbą lietuvių etninės bendruomenės viduje. Iš pradžių imigrantams reikia įvairios pagalbos: kad kas parvežtų iš oro uosto, suteiktų informaciją apie gyvenamąjį būstą, darbus ir visuomeninio transporto galimybes. Vėliau poreikiai auga: kaip įsigyti kredito kortelės, atsidaryti sąskaitas banke ir t.t.

Pačių imigrantų susikurtos socialinės organizacijos—Šeimos klubas, „Krantas", krepšinio komandos treniruotės, menininkų ir muzikų draugijos ar ansambliai, savaitgalių šokiai suteikia emocinę paramą ir padeda atnaujinti jų identitetą. Šis simbolinis imigrantų dalijimasis etniškumu vyksta asmeniniame—psichologiniame ir socialiniame lygmenyse (Rubin 1994: 179): „Toks dalijimasis suteikia priklausomumo tam tikram atpažįstamam ir įmanomam kolektyviškumui—narystei, kuri turi prasmę" jų naujam gyvenimui.

Naujieji lietuviai imigrantai taip pat praktikuoja ir tarpgeneracinius ryšius. Tie, kurie pirmieji iš šeimos atvyksta į Čikagą, užmezga ir išvysto palaikančius pagalbos ryšius ir tinklą, pratiesdami lengvesnį kelią vėliau atvykstantiems giminėms. Pirmųjų atvykusiųjų sėkmin-

gas įsikūrimas skatina ir išjudina kitus šeimos ar giminės narius pasirinkti imigraciją. Dainos atvejis yra giminystės ryšių įtakos imigracijai pavyzdys:

> Mano vyro sesuo atvažiavo į Čikagą užsidirbti. Namo sugrįžo po kelių mėnesių labai sublogusi, net pamažėjusi, bet su pinigais... Aš į Čikagą važiavau visai nemokėdama anglų kalbos. Bet visi man norėjo padėti. Mano vyro sesuo parašė laišką žmogui, kurį pažinojo Čikagoje ir kuris jai padėjo, kad mane paimtų iš oro uosto ir parūpintų, nors trumpam, kur gyventi. Aš ir apsistojau jo surastame bute, per jį susiradau darbą. [Daina, 45 metų. 1998 m. spalis.]

Jei pirmieji imigrantai sėkmingai įsikuria ir adaptuojasi, jie daug labiau gali padėti vėliau atvykstantiems artimiesiems.

Transatlantiniai tarpgeneraciniai ryšiai taip pat praktikuojami tarp naujųjų imigrantų ir ankstesnių lietuvių imigrantų giminaičių. Viena moteris papasakojo, kaip jos pusseserė, DP, jai padėjo: „[Ji] pasirūpino mano sūnumi, užregistravo jį mokykloje ir priėmė gyventi pusei metų... Tik jos dėka aš turiu savo darbą. Ji labai man padėjo... Jai esu dėkinga". [Angelė, 53 metų. 1998 m. sausis.]

Lietuvių bendruomenės pagalba naujiesiems imigrantams paremta ne vien giminystės ryšiais. Yra daug pavienių *dypukų* ar net ir *grinorių*, kurie padeda naujai atvykusiems lietuviams. Tokia pagalbos forma panaši į Lietuvos kaimų bendruomenėje praktikuotą kaimynystės pagalbą. Saulė pasakojo:

> Kai aš po šešių gyvenimo mėnesių Čikagoje pradėjau verkti, nes mes neturėjome su šeima kur gyventi ir pinigų, Onutė priėmė mus gyventi savo basemente [pusrūsyje]. Mes jai mokėjom tik $100 per mėnesį. Ji nuostabi moteris ir padeda

visiems, ką ištinka bėda. Mes pas ją išgyvenom metus, kol vėl galėjome atsistoti ant savo kojų. [Saulė, 50 metų. 1998 m. kovas.]

Ne visi, net ir giminės, nori padėti bėdos ištiktiems naujiesiems imigrantams, kaip Onutė padėjo Saulei. Kai kurie dypukai nurodo pora priežasčių: viena, naujuosius ateivius jie laiko tėvynės išdavikais, palikusiais nepriklausomą Lietuvą dėl geresnio duonos kąsnio. Kita—giminės jaučiasi apsunkinti nelegalių imigrantų prašymų ir bandymų apeiti įstatymus:

Jie visada prašo pinigų arba surasti jiems darbo vietą. Jie bando įsigyti žalią kortą nelegaliu būdu ir pažeidžia šito krašto įstatymus. Aš niekaip nesuprantu, kodėl jie tai daro. Jie nori mumis pasinaudoti, bet mes nesame pripratę taip gyventi. Norėtume jiems padėti, bet tik legaliu būdu. [Asta, DP tėvų moteris, 45 metų. 1998 m. sausis.]

Kitas įdomus ryšių išsivystymo bruožas išryškėjo, kad lietuvių etninė bendruomenė yra labiau linkusi priimti tuos imigrantus, kurie su bendruomene užmezga ryšius tik išvystę horizontaliuosius ryšius už lietuvių bendruomenės ribų ir amerikietiškoje visuomenėje sėkmingai įsikūrė. Tokie naujieji lietuviai yra labiau vertinami nei tie, kurie nuolat dirba vietos bendruomenėje ir neturi kontaktų už jos ribų. Žinoma, tai nėra vienareikšmiškas fenomenas; išsilavinimas, moralinės ir kultūrinės vertybės, asmenybės sandara taip pat turi įtaką teigiamiems ryšiams bendruomenės viduje užmegzti. Kaip rodo duomenys, silpnų ryšių išvystymas už bendruomenės ribų plečia socialinio ekonominio mobilumo galimybes, o stiprūs ryšiai išvystyti lietuvių etninės bendruomenės

viduje suteikia naujiesiems imigrantams socialinį emocinį palaikymą.

IV. IŠVADOS: SĖKMINGA ADAPTACIJA

Šio tyrimo duomenys rodo, kad kūrimosi naujame krašte ir adaptacijos laikotarpiu lietuviai imigrantai išgyvena sunkumus. Nepriėmimas/nedraugiška aplinka, socialinė atskirtis ir kova už savigarbą yra pagrindinės imigrantų pirmųjų dienų patirtys. Praradę socialinį statusą ir socialinius ryšius savo šalyje, naujieji ateiviai pradeda gyvenimą Čikagoje iš naujo: nuomoja pigiausius butus, dirba ilgas valandas mažai apmokamus darbus. Imigrantų socialinės charakteristikos ir priimančioji naujo krašto aplinka yra esminiai jų sėkmingo įsikūrimo ir adaptacijos naujoje šalyje faktoriai.

Adaptacijos laipsnis ir laikas įvairuoja priklausomai nuo imigrantų socialinių charakteristikų (socialinės klasės ir socialinių lokacijų) ir sąlygoja tolesnę gyvenimo sėkmę. Amžius, lytis, išsilavinimas, socialinis ekonominis, vedybinis ir migracijos statusai, religija ir anglų kalbos įvaldymas yra sudėtinės imigrantų socialinės klasės dalys. Literatūra apie migraciją nurodo, kaip šios charakteristikos daro įtaka adaptacijos procesui. Pavyzdžiui, Portes ir Rumbaut (1990, 154) teigia, kad moterys yra labiau linkę į stresą nei vyrai, vieniši žmonės sunkiau adaptuojasi nei šeimos, nelaukti atsitiktiniai įvykiai imigrantus veda į didesnį išderinimą ir sunkesnę adaptaciją.

Dauguma lietuvių imigrantų šiandien vyksta į Čikagą iš miestų ir turintys aukštąjį ar aukštesnįjį išsilavinimą, taip pat jie reprezentuoja viduriniąją ar aukštesniąją

viduriniąją klasę. Paprastai jauni ir mokantys anglų kalbą imigrantai greičiau susiranda geriau apmokamus darbus. Tie lietuviai, kurie lengviau įsitvirtina pradiniu laikotarpiu, nes atvyksta dirbti kaip profesionalai, kitų lietuvių pagalbos neieško. Imigrantų statusas, nepriklausomai nuo išsilavinimo, yra kitas svarbus sėkmės faktorius. Nelegalūs lietuviai gyvena labiau ribotą ir įtemptą gyvenimą, dažniausiai dirbdami etninės bendruomenės ribose arba mažai apmokamam neformaliniam sektoriuj. Jų dienos pažymėtos nežinios ir baimės bet kada būti deportuotiems į Lietuvą.

Lyties klausimas vaidina svarbų ir išskirtinį vaidmenį siekiant sėkmės ir adaptuojantis. Kūrimosi pradžioje moterys yra labiau linkusios įsidarbinti lietuvių bendruomenėje kaip vaikų auklės ir senelių prižiūrėtojos ar namų šeimininkės. Jas taip pat griežčiau kontroliuoja etninės bendruomenės moralinės normos nei vyrus. Moterys, kurios gebėjo išvystyti horizontaliuosius (silpnus) ryšius, įgijo daugiau laisvės ir galimybių socialiniam ekonominiam mobilumui. Mašinos vairavimas yra kitas svarbus moterų išsilaisvinimo ir sėkmės požymis. Iškyla ir paradoksas—lietuvės moterys pažymi, kad jos atsidūrusios amerikietiškoje kultūroje, jaučiasi laimingos, jei gali visą laiką būti motina ir namų šeimininke bei pasišvęsti savo vaikams, šeimai. Šis fenomenas, vedantis atgal į tradicinius šeimos vaidmenis kyla iš praeityje neišsipildžiusių lūkesčių, kai tarybinėje sistemoje buvo priverstos dirbti (Hochschild 1997: 15-25, 267).

Vyrų sėkmės perspektyva kitokia nei moterų. Jie teigia, kad geriau atlyginami darbai yra integrali jų

vyriškojo identiteto dalis, o kartu ir jų vyriškumo susigrąžinimas. Kęstutis palygino savo gyvenimą Čikagoje su ankstesniu gyvenimu Lietuvoje:

> Tik Amerikoje aš pasijutau vyras esąs, kai pradėjau gerai uždirbti. Kas aš buvau Lietuvoj? Niekas. Taigi moterys uždirbdavo daugiau nei vyrai. Ir jei žmona parnešė didesnę algą į namus, ji valdė šeimą, ji ir vaikus auklėjo. O sakykim, jei aš norėdavau kada balsą pakelti, ji naudodavo savo strategiją: nustatydavo vaikus prieš mane ir naktį keršydavo. Kas mes, vyrai, buvome Lietuvoje? Tuščia vieta. Čia aš žinau savo vertę, kai uždirbu gerus pinigus ir esu patenkintas darbu ir darbe vertinamas. Kai daug uždirbi, tai ir namie gali garsiau prakalbėti. [Kęstutis, 55 metų. 1999 m. gegužė.]

Patinkantys ir gerai apmokami darbai, atgauta galia ir kontrolė šeimos gyvenime yra faktoriai, kurie lemia vyrų pasitenkinimą gyvenimu Čikagoje, kur jie Amerikos patriarchalinėje visuomenėje randa naują erdvę savo vyriškumui tarpti.

Religija kitų etninių grupių imigrantų gyvenime vaidina svarbų vaidmenį[25], bet nėra tiek reikšminga daugumai naujai atvykusių lietuvių imigrantų. Tie, kurie Lietuvoje buvo praktikuojantys bažnyčios lankytojai, ir Čikagoje natūraliai toliau tai tęsia. Jiems, kaip patys

---

25 Kaip Warner (1998, 16) pažymi, „religija yra socialinė kategorija turinti aiškiausią prasmę ir pripažinimą priimančioje visuomenėje, todėl religijos praktikavimo ir tapatybės sureikšminimas/pabrėžimas yra viena iš strategijų, leidžianti imigrantams įsigyti identitetą, tuo pačiu įgyjant bendruomenės/visuomenės priėmimą". (Pvz., Irano sekuliarizuoti žydai atvykę Amerikon tampa kraštutiniais ortodoksais).

pabrėžia, bažnyčia yra praktiškai vienintelė arba viena iš nedaugelio socialinio bendravimo ir emocinio nusiraminimo vieta. Daugelis lietuvių interviu metu pažymėjo, kad jie „pusiau prarasta karta", ateinanti iš tarybinio auklėjimo mokyklos, bažnyčios nelaiko svarbia institucija. Naujame krašte jie neįaučia poreikio lankytis bažnyčioje. Tačiau reikia pabrėžti, kad sėkmingai įsikūrę lietuviai per keletą metų su kitais „amerikietiškos" kultūros bruožais įsigyja ir religingumą—pamažu išmoksta lankyti ir bažnyčią.

Šis empirinis tyrimas patvirtina, kad socialiniai ryšiai, išvystyti tarp naujųjų lietuvių imigrantų yra svarbūs įsikūrimo laikotarpiu: susirandant darbus, gyvenamąją vietą ir gaunant socialinį palaikymą. Nors vietos etninė bendruomenė yra gerai organizuota, naujieji lietuviai yra daugiau linkę išvystyti horizontaliuosius ryšius su kitų etninių grupių nariais, ypač su tais, kurie priklausė buvusiam sovietiniam blokui. Yra lietuvių, kurie pirmiausia sėkmingai įsikuria platesnėje visuomenėje, ir tik vėliau užmezga ryšius su vietos lietuvių bendruomene. Vietos lietuvių bendruomenė tokius naujai atvykusius lietuvius, kurie sėkmingai įsitvirtina Amerikos visuomenėje, labiau vertina. Stiprūs (vertikalūs) ryšiai yra svarbūs socialiniam emociniam imigrantų palaikymui, o silpni (horizontalūs) ryšiai įtakoja jų socialinį mobilumą.

Nors naujieji lietuviai pradeda savo gyvenimą vėl iš naujo, galiausiai jie gauna geresnius darbus, perkasi namus ir įsigyja kitas materialines gėrybes. Socialinę ekonominę adaptaciją lietuviai imigrantai pasiekia per keletą metų, bet emociniam stabilumui, kaip ilgalaikiam

procesui įgyti, reikia ilgesnio laiko, arba jis gali būti ir visiškai neįsigyjamas. Yra lietuvių, kurie sugrįžta atgal į tėvynę nepritapę prie naujų sąlygų, arba tokių, kurie planuoja pasilikti tik tol, kol yra pajėgūs dirbti.

Šie duomenys tvirtina, kad priimančios aplinkos ir imigrantų socialinė klasė su jos socialinėmis charakteristikomis/lokacijomis yra svarbiausi faktoriai, lemiantys jų socialinių ryšių kryptį ir adaptacijos trukmę.

LITERATŪRA

Alilūnas, Leo J., *Lithuanians in the United States: Selected Studies*. San Francisco, 1978.

Chan, Sucheng, *Asian Americans: An Interpretive History*. Twayne Publishers, Prentice Hall International, 1991.

Danys, Milda, *DP Lithuanian Immigration to Canada after the Second World War*. Toronto: Multicultural History Society of Ontario, 1986.

Erdmans, Mary, P., *Opposite Poles: Immigrants and Ethnics in Polish Chicago*. The Pennsylvania State University Press, 1998.

Fainhauz, David, *Lithuanians in Multi-Ethnic Chicago until World War II*. Chicago: Lithuanian Library Press, 1977.

Fainhauz, David, *Lithuanians in the USA: Aspects of Ethnic Identity*. Chicago: Lithuanian Library Press, 1991.

Hagan, Jacqueline M., "Social Networks, Gender, and Immigrant Incorporation Resources and Constraints." *American Sociological Review*, 1998, Vol. 63 (February: 55-67).

Hochschild, Arlie Russell, *The Second Shift*. New York: Avon Books, 1997.

Karosas, Viktoras, *Lietuvių ryšys su Amerika*, 1977.

Kučas, Antanas, *Lithanians in America*. Boston: Encyclopedia Lituanica, 1975.

Liulevičius, Vincentas. *Lietuvių emigracijos priežastys* (rankraščio teisėmis). Lituanistinis Pedagoginis institutas (Lithuanian Institute of Chicago), Chicago, Ill. Unpublished manuscript, 1970.

Lopata, Helena Znaniecka, *Polish Americans*. 2nd rev. ed., New Brunswick: Transactions Publishers, 1994.

Margolis, Maxine L., *Little Brazil: An Ethnography of Brazilian Immigrants in New York City*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994.

Menjivar, Cecilia, "Immigrant Kinship Networks and the Impact of the Receiving Context: Salvadorans in San Francisco in the Early 1990." *Social Problems*, Vol. 44, No. 1, February 1997.

Michelsonas, S., *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*. Boston: Keleivis Press, 1961.

Petrauskienė, Virginija, „Lietuviai dėl turtų palieka net vaikus" [Lithuanians leave their children for riches]. *Lietuvos rytas*. May 24, 1999. No. 114.

Portes, Alejandro, and Ruben G. Rumbaut. *Immigrant America: A Portrait*. Berkeley: University of California Press, 1990.

Portes, Alejandro, and John Walton, *Labor, Class and the International System*. New York: Academic Press, 1981.

Rollins, Judith, *Between Women: Domestics and their Employers*. Philadelphia: Temple University Press, 1985.

Rubin, Lillian B., *Families on the Fault Line*. New York: Harper Perennial, 1994.

Sinclair, Upton, *The Jungle*. New York: Signet Classic, 1990.

Tautvilas, Danutė-Dana J., *The Lithuanian Press in America*. Thesis–M.S., Catholic University of America Library, Washington, D.C. In Alilūnas, Leo J., *Lithuanians in the United States: selected studies*, San Francisco, 1978.

Thomas, William I., and Florian Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America*, ed. and abrev. Eli Zaretsky. 1918–1920; New York: Dover Publications, 1958.

Warner, Stephen R. and Judith Wittner. *Gathering in Diaspora: Religious Communities and the New Immigration*. Philadelphia: Temple University Press, 1998.

Wax, Rosalie H., *Doing Fieldwork: Warnings and Advice*. Chicago: The University of Chicago Press, 1971.

Wittner, Judith, „A Reader among Fieldworkers" *Gathering in Diaspora: Religious Communities and the New Immigration*, ed, Warner, Stephen R. and Judith Wittner. Philadelphia: Temple University Press, 1998.

LAIKO IR ERDVĖS PROTARPIAI VAIDOS KELERAS FOTOGRAFIJOJE

Menas neatveria mums akių, bet gali atrinkti ir išvystyti vaizdų atspalvius, kontūrų šešėlius, sudėtingumo ritmiką, gryno judesio dinamiką. Iš niekuo nesusijusių reiškinių, atsitiktinių detalių, neaiškių sumetimų ir įstrigusių likučių yra sukuriami meno stebuklai. O drauge išsaugoma ir pagrindinė meno mįslė.

Čia pristatoma Vaidos Keleras juodai baltų fotografijų serija kartu atspindi ir mįslę, ir stebuklą. Fotografijos be pavadinimų, bet jų ir nepasigendi. Fotografuota svetur, Portugalijoje, bet nėra jokio susižavėjimo išorine egzotika, senamiesčiu, uostu. Beveik visai nėra turistinio jausmo. Kartojasi senėjimo, gal net perbrendimo motyvas: apdilusio kvartalo atmosfera, seno žmogaus laikysena. Bet daugiau dokumentavimo nuojautų neatsiranda. Rišančią temą įrėžia ir gyvai išlaiko atitinkama formų dinamika. Susidaro ne tiek subjektyvių pastabų katalogo, kiek išsamesnio, kartu ir pastovesnio vertinimo įspūdis. Jei sakysim, kad čia aptariama kelionė, tai ji žymiai erdvesnė ir gilesnė, nei galėtų būti iš tiesų. Nors vaizdai yra grindžiami realia akimirka ir tai lieka tiesiogiai fototechnikos išlaikyta, visgi vyrauja kitokia, atsitiktinio žvilgsnio prasmė, lyg savaime iškylanti. Ir tai rodo nebe dirbtinį, o kūrybinį procesą.

Peržvelgdami šią seriją, prisiminsime „atsitiktinio žvilgsnio" sąvoką. Nurodoma padėtis visada ribota, akis žiūri kiek pakreiptai. Perspektyva užspausta, o jei ir veda į tolį—nedosni detalių. Tai lyg nauja, sakytume, pradinio, klasikinio paprastumo išraiška. Jo sprendimui tereikia atkreipti dėmesį.

Pro atdarą langą parimusi senyva moteris žvelgia žemyn į praeinančiuosius, į jaunuolį, besileidžiantį gatvės laiptais. Visų veidai mums lieka neįspėjami. Pakreipta pastato perspektyva, žiūrinčios galvos palenkimas (kartu su čerpių stogu) ir jaunuolio žengimas jos durų link sudaro beveik uždarą ratą.

Visa tai pakylėjama iki mito, tačiau, neatsisakant vietinės aplinkos, nė kiek neperdedama ir niekaip neiškraipoma paradoksali kasdienybė. Štai kitame vaizde visai kitoks poravimas. Ant

bažnyčios, o gal rotušės laiptų, už atlapų durų, prieangy, ant grindų sėdi žmogus, bet tematom jo netikrą koją, rankas ir durų atkirstą veido profilį, be akių, lyg kaukę. Susiliedamas su durimis žmogus tarsi pats virsta sustingusiu medžiu. Greta jo stovi moteris, ką tik sveikom kojom (tvirtom lyg kolonos blauzdom) užkopusi laiptais. Medis ir akmuo—toks elementų kontrastas.

Skersgatvis ir siena su prieangiais. Pirmame plane tarpdury stovi žmogus, galvos nematyti, tik pasirėmusi į sieną ranka ir iš krepšio ar kišenės išlindę žibantys raktai. Skersgatvio gale iš kito tarpdurio lyg žaibas išlėkęs berniukas, sustingęs ir pakrypęs, lyg ruošdamasis šuoliui. Tarsi netyčia tilpęs į nuotraukos rėmus, iš tokio atstumo vaikas lieka besvoris, lyg nesuspėjęs pakilti angelas.

Šios monochrominės nuotraukos skaldančiais žvilgsniais prasikerta į tikrovės paradoksus. Patirtis mums be perstojo kartoja, kad viskas irsta. Vaida Keleras aiškiai to neginčija, bet atranda spragas tarp erdvės ir laiko, kur atsiveria pusiausvyra. Veidai ne tiek seni, kiek liudijantys patyrimą. O kai objektyvan patenka aiškesnės figūros, jos svarios lyg bronzos skulptūros, lemties lyg žemės traukos prilaikomos. Rauplėta blauzdų oda greta rupaus betono. Keturios langinės plokščioje sienoje rėmina ne tik socialinę nelygybę, bet ir paties vaizdavimo nelygumus: viename lange atsispindi gatve pralekianti mašina, kituose sudraskytas, kažką dengiantis laikraštis, nuskurusios užuolaidos, arbatinukas.

Dar visai kitoks vaizdas—grįstos aikštės plokštumoje išskiriami trys vyrai. Vienas, lazda pasiremdamas, susimąstęs, ramiai žengia į mus. Kiti du sustoję kiek toliau atidžiai derasi. Klausančiojo profilį gražiai apšviečia iš toliau sklindanti saulės šviesa, aureolė kaip iš Giotto.

La Beauté. Ši mūza nesuvaldoma. Tai tvirtino, anot Ezra Poundo, nuo džiovos mirštantis jaunasis grafikas Aubrey Beardsley'us. Paklaustas W.B. Yeatso, kodėl jo dailėje daugiau nebėra grožio, atsakė: „Beauty is difficult, Yeats."

Kiekvienoje Vaidos Keleras sukurtoje fotografijoje aiškėja ryžtingai išlaikoma, pilnavertė grožio prasmė.

Vyt Bakaitis

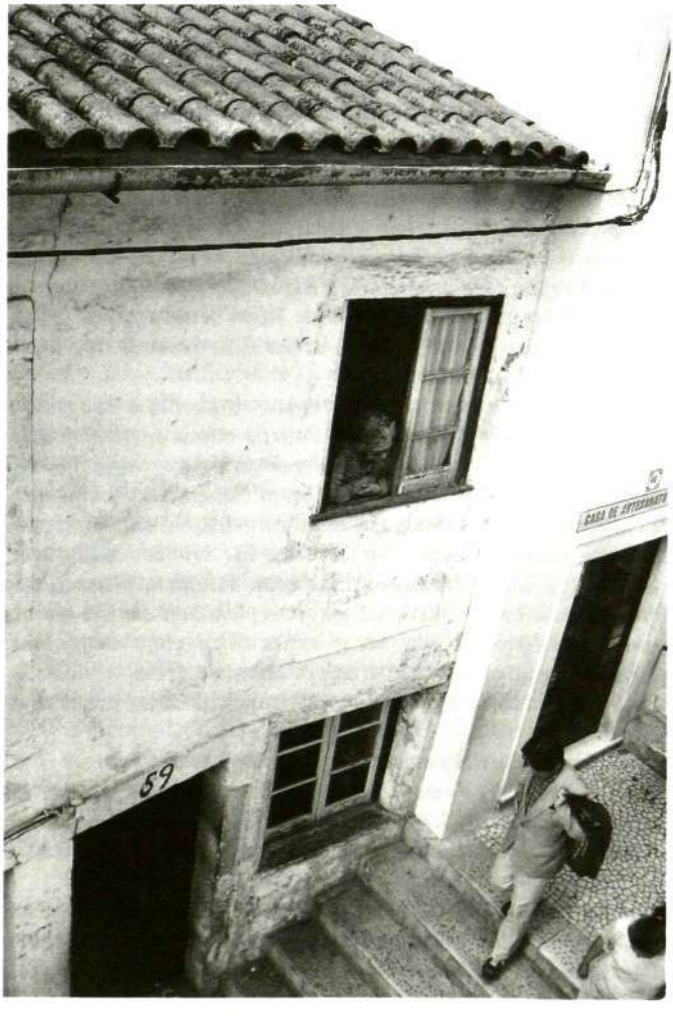
59
CASA DE ARTESANATO

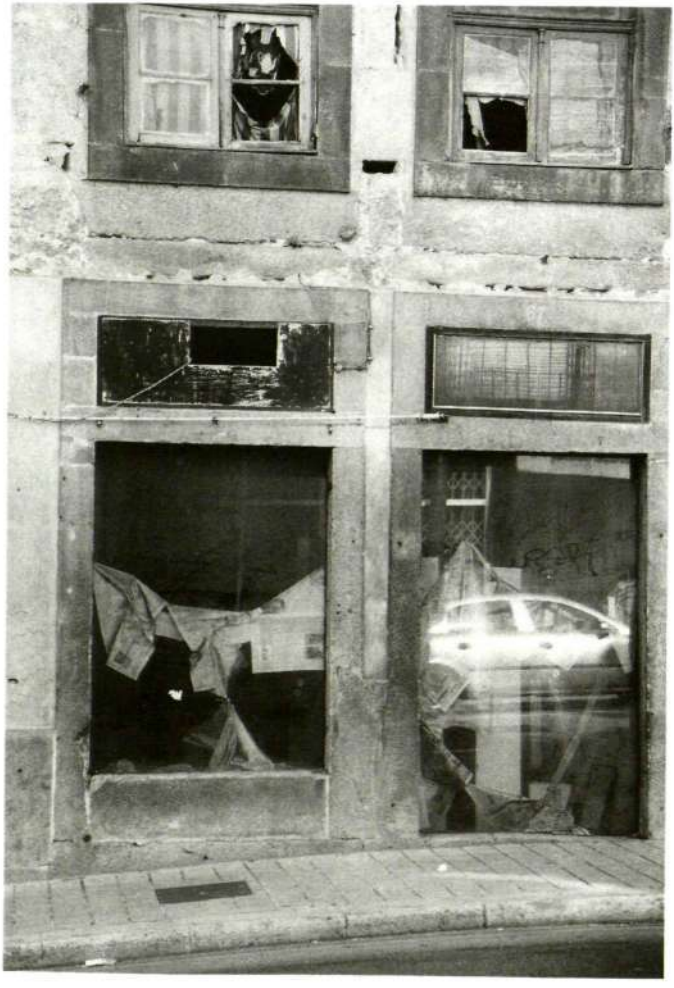

RUA
DE
PENA
VENTOSA

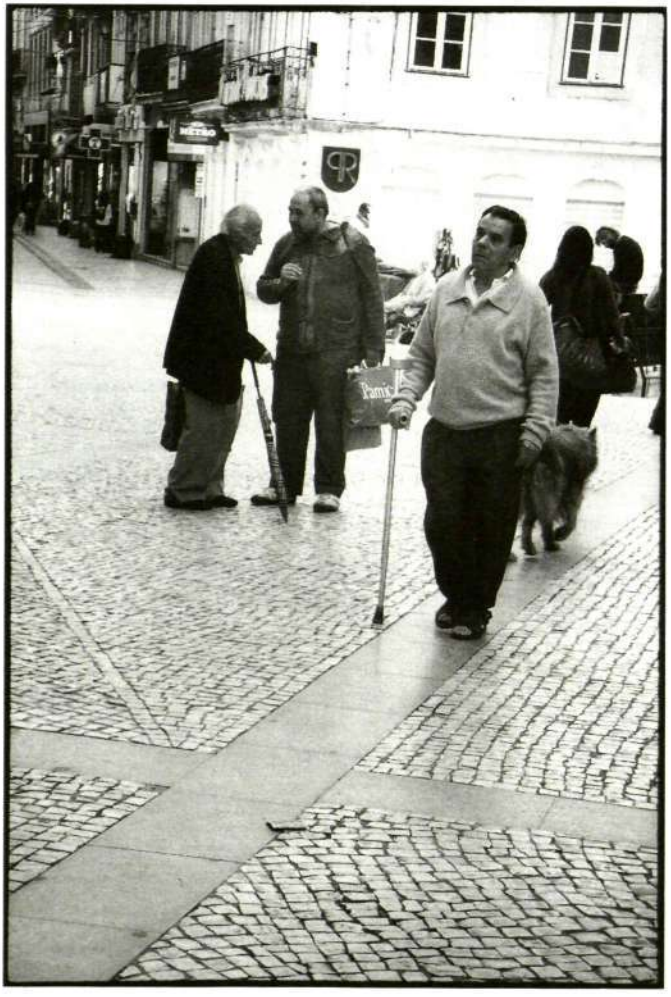

BEŠEŠĖLIO BIOGRAFIJOS APŽVALGA

JONAS ZDANYS

nesvarbu man kodėl esu
kaip
ar
iš kur

nesvarbu man žmogiško balso pasakojimai
lemtis
ar Dievo rankos kasdieniniai darbai
pirmosios nuodėmės išvados
drąsios vaizduotės hipotezės
saugumo zona apgyvendinta vaiduoklių
Tu

ką jau ten visa tai...

svarbu tik
kad galva šiandien svaigsta

žvelgiu į veidrodį ir nieko nematau

vaikštau saulėje ir nemetu šešėlio

stoviu tarpdury tankiai alsuodamas

*

susiradau žmoną
todėl kad esu nebejaunas
todėl kad nenorėjau kad mano kraujas išmirtų šiame
/pasaulyje amžinai
todėl kad lova žiemą rytais sušalus girgžda
todėl kad šliaužiu laiptais tuščiom rankom
todėl kad pradėjau bijot sutemos
todėl kad kampuos dulkėtos angos atsiveria
todėl kad kambariai be langų
todėl kad durys atdaros

*

vaikštau po namą uždarinėdamas duris

paradines duris
dvejas salono duris
dvejas valgomojo duris
miegamojo duris
miegamojo duris
išvietės duris
miegamojo duris
virtuvės duris
užpakalines duris
rūsio duris
sandėliuko duris

mano kambario duris
jos kambario duris

kelerios jau buvo uždarytos

*

esu pilkas pavidalas
nesąmoningas judesys
jos regėjimo pakrašty

kai ji į mane atkreipia dėmesį
esu
neryškus kontūras
duslus balsas
vos juntamas kvapas

pripilu dubenį šilto vandens

nurengiu ją

ji kojas kilnoja
pirma vieną
paskui kitą

plaunu jas
muilinu kulkšnius
masažuoju kojų pirštus

plaunu blauzdas

nuo pėdų
iki kelių
pirmyn ir atgal
mano pirštai jas liečia
tvirtos
nuklysta švelniai
lengvi
tartum plunksnos
link šlaunų
nejuda ten

nušluostau sausai
nuvedu į lovą

atsigulu su ja
galva prie kojų
rankom apkabinu
veidu prisiglaudžiu

akis užmerkiu

retkarčiais susapnuoju
kad

esu pilkas pavidalas
nesąmoningas judesys
jos regėjimo pakrašty

*

taip noriu valgyti
trokštu
įtemptai

noriu būti storas
kad smakras blizgėtų taukais
kad plaukai žvilgėtų
ištepti riebalais
sviestu
išrūgom
kad nepaeičiau
repliočiau išsiskėtęs
kad vaikai išjuoktų
mėgdžiotų
pilvus išvertę
žandus išpūtę

atsikeliu rytais
žarnos gurgia
einu pas kaimynus
nuo durų prie durų
tartum žmogus patekęs į bėdą
nors tik tokiu apsimetęs
maldaudamas duonos pieno sviesto sūrio
mėsos lašinių kepenų inkstų širdžių skilvių
liežuvių ausų snukių akių kiaulės taukų

jaučio šviežiai nuluptos odos
avių išbrinkusių kailių
sakau gali būti net ir nevirti žali
tik duokite
sakau
duokite
ir ryju viską ryju
eidamas keliu jau kitų
to paties prašyti
visą dieną
visą dieną

o naktį bijau nusiristi nuo laiptų
paklysti svetimuose kiemuose
nugriūti patvoryje
grįžtu namo
atsigulu bet nemiegu
nekantriai laukiu ryto
žinodamas kad atsikėlęs
taip norėsiu valgyti
užeis toks troškimas
toks įtempimas

*

dieve
dievuli mano
dievulėli
drabužiai neskalbti
ir
indai
nesuplauti

jeigu stipriai suspausiu
stiklas subyrės
kraujas lašės
ir maišysis su vandeniu
kuris viską nuplauna

*

daug metų
mokė
ir šio to
išmokau
visokiausių laipsnių
įgydamas:

kiekviena mintis
turi garsą

kiekvienas garsas
turi atvaizdą
kiekvienas atvaizdas
turi formą
kiekviena forma
turi idėją
kiekviena idėja
turi mintį
kiekviena mintis
turi garsą
kiekvienas garsas
turi atvaizdą
kiekvienas atvaizdas
turi...
ir t.t.

o
gal
kaip
kitaip

pvz.
kiekvienas žmogus turi mintį
ne visos mintys garsios
mano užsimanymai ne priimtinai atvyzdingi
jeigu pasauly esama formų
tai mano idėjos valdo tavo mintis
taip susikūrė tautos

ar kas nors panašaus

dabar neatsimenu

gal ne taip girdėjau

ausyse buvo per daug rėksmingų garsų
akyse buvo per daug atvaizdų ir formų
burnoje buvo per daug idėjų ir minčių

o ir iš viso
nesidomėjau
istorija filosofija politika religija literatūra
nei kokiom kitom silpnųjų mokslų šakom

ir teisybę pasakius
kaip jie gali žinoti
kad taip yra
kad taip tada buvo

*

turėjau draugą
gerą draugą
iš visų pasaulų
draugų
patį geriausią

visą gyvenimą
jis taip bijojo
mirti
kad kartą iš baimės
numirė

dabar
tokių draugų
nebeieškau

nebenoriu
tokiu draugu
pats būti

bijau
bijoti

*

kas dieną
kartu su savim
glėbyje arba ant peties
gale lazdos
nešiojuosi
maišą

maiše yra
dėžė
dėžėj yra
ryšulys
ryšuly yra
moters pelenai

rytais
sėdžiu virtuvėje
laukdamas kol
kava atauš
laikydamas maišą

popietėm
vaikštau basas po kiemą
tarškėdamas ir murmėdamas
sau tykiai po nosim
čiupinėdamas dėžę

vakarais
kai šviesos užgęsta
ir šunys loja kažkur už kampo toli
išsitiesiu ant suolo
glostydamas ryšulį

pelenai atnešti
iš tos deginimo vietos
už miesto
regiu ją ten
akys primerktos nuo karščio
plaukai aureolė liepsnos
po to visa kita
iki pabaigos

ji
tapusi pelenais
yra čia
man tarp pirštų
bet taip pat
yra dvasia
paleista su dūmais
į padanges
susitaikiusi
su debesim

todėl kas dieną
kartu su savim
glėbyje arba ant peties
gale lazdos
nešiojuosi
maišą

žinau kad
šitaip pagaliau susitvarkysiu
šitaip susikursiu
vienintelį mūsų
bendrą
beveik šeimyninį
gyvenimą

smagu vaizduotis
vidurnaktį
atsiklaupęs kampe
barstydamas pelenus po kambarį
šventindamas jais
grindis ir sienas
pradedu juoktis

*

rašydamas autobiografiją
sugalvojau ją pavadinti
Viltis, atrasta begulint
švariai paklotoj lovoj
arklidėje

pirmasis puslapis prasidėjo šitaip

išnešam lovą laukan
pro duris
į arklidę
visi trys kartu
ir užkeliam jos
kampus
ant gegnių
pririšam virve
stipriai
pritvirtinam
apsaugodami
nuo vėjo
kuris tupia
kietai
išsiskėtęs
ant stogo
kaukdamas
kartu su
vakaro žara

dulkės pakyla nuo paklodžių
ir pagalvės
ir nusėda
kampuos
ant šiaudų
ir voratinklių
man atsigulus

tai
mano kambarys
paskutinis kambarys
ypatingas kambarys
vienintelis kambarys
likęs nepaliestas
žmonių
ar vėjų

ne tik kambarys
bet tamsus praėjimas
į anapus
kur galiu klajoti
naktimis
aklai
pirštais lengvai taukšėdamas į sienas
kambarys
be langų
kur užsimerkęs
girdžiu
namo medienos girgždesius
pelių krebždesį po grindim
paukščių griaučių
švilpimą
pakraigėje virš galvos
užuojautos
pasigailėjimo prašymus
aušiant

jų dainos
ateina iš niekur
ir išeina į niekur
nebeturi praeities nei ateities
tyliai kabo kiemuos
apleistoj nelaimingoj dabarty
nemaitindamos nieko
nematydamos nieko
nesuprasdamos nieko
laukdamos tiktai savo tikrojo
paskutinio prisikėlimo

beklausydamas
pagalvojau sau
ar man to šiandien reikia
apsiverčiau ant kito šono
dėl visa ko palindau giliau
po šiltais patalais

antrą puslapį
parašysiu
pabudęs

KRAŠTOVAIZDIS IR ERDVINĖ VAIZDUOTĖ XIX AMŽIAUS VIDURIO LIETUVOJE

BRIGITA SPEIČYTĖ

Mintis pasidomėti XIX amžiaus vidurio Lietuvoje gyvavusiais krašto erdvės ir teritorijos vaizdiniais kilo skaitant lietuviškąją amžiaus antrosios pusės poeziją ir vartant to meto Lietuvos žemėlapius. Poezija intriguoja išplėtota poetine geografija, poetine kraštovaizdžio mitologija, kuri nesileidžia perskaitoma vien kaip „gamtos aprašymai", pirminė, menkai simboliškai struktūruota poetinė reakcija į aplinką ar fonas. Kraštovaizdis čia dažnai įgyja poetinio agento svorį, tampa subjektyvumo metafora, kaip Antano Baranausko „Anykščių šilelyje" („Poskum jilgai krutinej szilelis kwepuoja; / Atsidusus krutine lig giria linguoja"[1]), bendruomeninių bei individualių „reikšmių saugykla"[2]. Žemėlapiai savu ruožtu leido akivaizdžiai patirti pasikeitusios erdvės įspūdį: pavyzdžiui, nereta dabartinė krašto magistralė anuomet pažymėta kaip menkas vietinės reikšmės keliukas, o kai kurie šiandieną užmiršti vieškeliai anuomet atrodo buvę svarbiomis krašto komunikacijos gyslomis. Tai skatina

---

1 Antanas Baranauskas, *Raštai*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, t. 1, p. 183.

2 Viktorija Daujotytė, „Kraštovaizdžio poetika", *Darbai ir dienos*, 1999, nr. 9 (18), p. 67.

galvoti ir apie galimą kultūrinės komunikacijos kanalų kaitos perspektyvą.

Todėl atrodo pravartu pasidairyti po tuometinės poezijos referencijų lauką: anuomet gyvavusius populiariuosius erdvės vaizdinius, kurie atsiskleidžia iš marginalinių žanrų raštijos, t.y. paramokslinių ir paraliteratūrinių tekstų: 5–7 dešimtmečio kelionių aprašymų, statistinių administracinių teritorinių vienetų bei upių aprašų, dienoraščių, didaktinės literatūros. Kyla klausimas, kokiame kultūriniame fone atsiranda anuometinė poezija, vieną pagrindinių savosios poetinės reprezentacijos priemonių pasirinkusi būtent kraštovaizdį? Į kokias erdvės ribas ji nurodo, kaip, pagal kokius kriterijus anuomet tos ribos buvo ženklinamos, kokiais turiniais užpildomos?

Papildomą intrigą šiam darbui pasiūlė Vytautas Kavolis, pažymėjęs, kad tokia savivoka, kurią liudija Jonas Basanavičius savo autobiografijoje, kai asmuo tesiranda kaip „istorija persunkta peizažo dalelė", laikytina unikalia Vakarų Europos kontekste. Kitą tokį pavyzdį tyrinėtojas aptikęs tik Czesławo Miłoszo autobiografijoje.[3] Turint omeny abiejų minėtų asmenų savivokos kultūrinį LDK substratą, galima kelti klausimą: gal iš tiesų buvusios LDK regione egzistavo tam tikra patvari mąstymo tradicija, tam tikra identiteto matrica, įteisinusi kraštovaizdį regiono kultūroje kaip reikšmių apytakos filtrą, iškėlusi kraštovaizdį kaip *intelektualinę, estetinę, egzistencinę* prob-

---

3 Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992, p. 63–643. Turint mintyje poetinės geografijos reikšmę Miłoszo kūryboje, tam tikros mąstymo tradicijos, šitaip įprasminančios erdvę ir asmenį joje, klausimas, susiliečiantis ir su mums rūpima tema, atrodo dar labiau pagrįstas.

lemą į skirtingo pobūdžio tekstus? Kodėl tokios identifikacinės schemos—tapatybės ryšio tarp krašto peizažo, istorijos ir asmens—prireikė būtent šio regiono kultūrai, į kokius kultūrinius iššūkius jis atsakė?

Tipologiškai šis reiškinys galėtų būti aiškinamas XVIII a. pabaigos—XIX a. pradžios romantinės filosofijos patirtimi, kuri žmogaus egzistenciją, jo istorinę būtį organiškai siejo su gamtos pasauliu[4]. Ir dar giliau: gamtovaizdis, kaip „esminis Naujųjų laikų erdvės įvaizdis", galėjęs atsirasti tik „sąmoningai suvokiančiam subjektui" atsigręžus į jį supančią erdvę, „netarpininkaujant religiniam kosmosui"[5], susiformuoja pačioje Naujųjų laikų pradžioje, ties Renesanso slenksčiu. Tad žvilgsnis į erdvę XIX a. Lietuvoje, galima sakyti, yra to paties pasaulietiško, smalsaus, tyrinėjančio, estetizuoto Naujųjų laikų žvilgsnio į erdvę variantas. Tačiau tam, kad kraštovaizdis taptų kultūros ženklu, vienu pagrindinių simbolinio mąstymo vaizdinių, lemiamos reikšmės turėjo turėti vidinė kultūros situacija. Ties ja šiame straipsnyje ir susitelksiu, atsiribodama nuo išorinių kontekstų tyrinėjimo, kelionių bei vietovių aprašų tradicijos regione, nes šie aspektai reikalauja atskiro konceptualaus žvilgsnio, prašokančio kuklesnes šio straipsnio intencijas.

Erdvinės patirties prielaidos ir paveldėti vaizdiniai

Lietuvių kultūros istorijoje Kavolis jau įtvirtino mintį, kad XIX amžiaus Lietuvoje—tai „judriojo žmogaus" atsira-

---

4 A. Kowalczykowa, „Pejzaż", *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1995, p. 688.

5 G. Strohmeier, „Erdvė. Naujieji amžiai", *Europos mentaliteto istorija*, Vilnius, 1998, p. 537.

dimo metas[6]. Palengva demokratėjant ir technologizuojantis visuomenei, didėjo galimybės keliauti, pamažu išjudėjo net ir sėsliausias bendruomenės sluoksnis, valstiečiai, antrojoje amžiaus pusėje įgiję savosioms kelionėms galutinį teisinį pagrindą—kilnojimosi laisvę. Tačiau kalbamu metu regiono kultūra, lyginant su Europa, buvo dar pakankamai archajiška, nauji civilizaciniai pokyčiai buvo palietę iš esmės tik visuomenės viršūnes, elitą, kaip tiksliai liudija Stanisławas Morawskis:

> ...Visuotinės politinės katastrofos Europoje, iš vienos vietos į kitą prievarta išstumiančios ištisus tūkstančius žmonių, o dar labiau—geležinkeliai, akies mirksniu žmogų iš vieno pasaulio krašto nunešantys į kitą, keliai, kurie kelionės sunkumus ir naudą, ir net pačią *erdvę* matematiškai sumažino iki *nulio*—iš esmės pakeitė senuosius šio pobūdžio įsivaizdavimus. Šito pokyčio pasekmės: pirma—gerai išauklėtas žmogus niekada apie savo keliones nebekalba; antra—pavyzdžiui, Varšuva nuo Paryžiaus arba Londono nutolusi išties mažiau, nei mūsiškė Merkinė savuose smėlynuose nuo Kauno ar Gardino.[7]

Lietuvoje tuo metu apie keliones (pirmiausiai po savąjį kraštą) kalbama labai daug[8], taigi Lietuvos erdvė

---

6 Vytautas Kavolis, op. cit., p. 59. Kavolis kalba tik apie lietuviškąją Lietuvos kultūrą, tačiau lenkiški to meto tekstai rodo, jog ta pati problema (žinoma, skirtingu mastu—priklausomai nuo socialinių skirtumų) egzistuoja ir lenkakalbėje Lietuvos visuomenėje.

7 Stanisław Morawski, „Od Merecza do Kowna", *Teka Wileńska*, Wilno, 1858, nr. 4, p. 67.

8 Kalbamu metu kaip tik Vilnius buvo tapęs kelionių literatūros leidybos centru visos buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje, lenkdamas Varšuvą ir Krokuvą; plg. S. Burkot, *Polskie podróżopisarstwo romantyczne*, Warszawa, 1988, p. 26.

dar nėra unifikuota, „sumažėjusi iki nulio", o pakankamai ištęsta ir talpi, ją yra įmanoma patirti *kaip vietą*, ne tik kaip paties judėjimo *kryptį*[9]. Konservatyvios visuomeninės ir ekonominės sąlygos buvo palankios kraštovaizdžio, kaip žmogaus egzistenciją įšaknydinančios vietos, individualizacijai.

Tuo metu gyvenamoji krašto erdvė suvokiama kaip nevienalytė ir susiskaidžiusi. Paminėsiu dvi svarbiausias ir kraštutines to meto erdvės vaizdinių tendencijas, tarp kurių, savaime suprantama, išsidėsto įvairiopi tarpiniai variantai.

Yra ne kartą aptarta, jog valstiečių puoselėjami vaizdiniai turi ryškių mitologinės pasaulėjautos bruožų: fenomenologinė, tiesiogiai patiriama gyvenimo erdvė[10],

---

9 Atskiro dėmesio šiuo požiūriu galėtų nusipelnyti pirmieji krašto gyventojų užfiksuoti kelionės traukiniu įspūdžiai (plg. J.I., Kraszewski, *Kartki z podróży 1858–1864*, Warszawa, 1866, t. 1, p. 24–25; Władysław Syrokomla, *Podróż swojaka po swojszczyźnie*, Warszawa, 1914, p. 28–29). Keliauninkai, neturėdami galimybės susivokti greitai pravažiuojamoje erdvėje iš dalies pasijunta praradę realybės pojūtį ir tesugebantys suvokti tik to fantasmagoriško judėjimo kryptį (plg. E. Kiślak, „Podróż i doświadczenie historii", in *Zdziwienia Kraszewskim*, red. Marta Zielińska, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1990, p. 126). Iškalbinga, jog savojoje „Kelionėje Petaburkan" Baranauskas smulkiai aprašo kelio atkarpą nuo Utenos iki Lugos, kurią įveikė pašto arkliais, o likusios kelionės, įsėdus į traukinį, įspūdžius jis nusako lakoniškai, tik konstatuodamas patį faktą ir judėjimo, ne erdvės, per kurią judama, kokybę: „Gelažinejs kelejs lekem" (Baranauskas, *op. cit.*, p. 234).

10 Fenomenologinės, kaip konkrečiai patiriamos gyvenimo erdvės, ir absoliučios erdvės, reikalaujančios abstraktaus mąstymo, netiesioginio pažinimo (pvz., iš knygų) terminai pasiskolinti iš minėto Strohmeierio straipsnio (p. 536).

suvokiama kaip būties centras, brėžiama ryški savos/svetimos erdvės kaip tvarkos ir chaoso perskyra ir pan.[11]. Prie šių vaizdinių dar grįšiu, konkrečiai aptardama tokios pasaulėjautos sąlygojamų erdvės patirčių apraiškas Baranausko tekstuose, liudijančiuose asmens „kelionę" iš uždaro namų kosmoso į tolesnius kraštus, iš šeimos ir kaimo bendruomenės į etnokonfesinę bendriją.

Privilegijuotieji visuomenės sluoksniai, priešingai nei kiti, turi absoliučios erdvės ribos nuovoką, kuri įvardijama istoriniais buvusios valstybės riboženkliais ir už jų atsiveriančiu pirmiausiai Vakarų Europos, o kartais—naujuoju valstybiniu Rusijos imperijos fonu. Tačiau savojo krašto erdvė pagal paveldėtus feodalinius vaizdinius, papildo-

---

11 Ano meto tekstuose yra aptinkama liudijamų tokios pasaulėjautos pėdsakų, pasireiškiančių, be kita ko, „judriojo žmogaus", pažįstančio svetimą erdvę, demonizacija. „Raganiaus" opiniją pelnė Morawskis savojoje Paverknėje: „Liaudis ir vietiniai bajorai mano, kad aš neva su *dvasiomis* bendrauja̧s, neva *per jas*, niekuomet neišeidamas iš namų, visuomet geriau nei kiti žinau, kas dedasi tarp žmonių pasaulyje" (Morawski, op. cit., nr. 6, p. 85). Mikakojus Akelaitis mini, kad jo gimtinėje keliaujantis kaimo mokytojas būdavo laikomas burtininku (Michal Akielewicz, „Słówko z maryampolszczyzny. Wspomnienia zlat młodocianych", in J. Jaworski, *Kalendarz illustrowany*, Warszawa, 1877, p. 112). Demoniškumas, kuris priskiriamas „judriesiems", kaip matyti, siejamas su žinojimu, apimančiu platesnius horizontus. Galima manyti, jog tai kraštutinė išraiška „judraus" žmogaus autoriteto, kuriuo remiasi didaktinė kalbamo meto lietuvių proza, į pagrindinio veikėjo–didakto poziciją iškėlusi keliautoją. Tikriausiai neatsitiktinai tuo metu planuoto lietuviško laikraščio pavadinimas turėjęs būti *Aitvaras* (greitai judanti mitologinė būtybė, nešanti turtą–informaciją); galima prisiminti ir Kuršaičio *Keleivį*, Akelaičio projektą „Pakeleivingas".

mai paveiktus kosmopolitinės europocentrinės šviečiamojo amžiaus pasaulėžiūros, yra dar suvokiama kaip teritoriškai nevientisa, išsiskaidžiusi į civilizacijos, kuri apibrėžia krašto visuomenės gyvenimą, salas barbariškame plote[12]. Tokios salos yra miestai, kai kurie dvarai provincijoje. Šie erdvės „gabalai" yra atskira teritorija—Europa, nesutampanti su geografiniais jos kontūrais. Kaip tik čia ryškiau atsiskiria geografinės teritorijos ir civilizacijos erdvės ribos: pavyzdžiui, Morawskio kaimynystėje (Darsūniškyje, netoli Kauno) gyvenantis akalicos bajoras Lukoševičius pagal savivoką priklauso ne Europos, o greičiau Azijos erdvei[13],—jau nekalbant apie valstiečius[14].

Matyti, jog to meto Lietuvoje, kai dalis visuomenės elito ėmė patirti modernias erdvės transformacijas, šalia tebeegzistavo archajiški erdvės vaizdiniai. Lietuvos bend-

---

12 Plg. Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje*, Vilnius, 1994, p. 329.

13 „Daugelis dalykų, mūsų visuomenės gyvenime visiškai įsitvirtinusių, jam [Lukoševičiui, B.S.] atrodė neregėta keistenybė. Jam buvo nepažįstami pasaulio papročiai, ir dažnai jis į kraują mums įsigėrusius visuotinius reiškinius sutikdavo su nuostaba ir baime, it kinietis ar koks azijatas" (Morawski, *Szlachta-bracia. Wspomnienia, gawędy, dialogi (1802–1850)*, Poznań, 1929, p. 165).

14 Apie liaudies pasaulėjautos, kaip „rytietiškos" vertinimą anuometinėje visuomenėje žr. Egidijus Aleksandravičius, „Socialinės ir psichologinės Lietuvos romantinės istoriografijos prielaidos", *XIX amžiaus profiliai*, Vilnius, 1993, p. 32–33. Tokių vertinimų galime rasti ir kituose Morawskio atsiminimuose, iš dalies—Kraszewskio, Syrokomlės kelionių aprašymuose, Mykolo Tiškevičiaus kelionės į Egiptą aprašyme, kur keliautojas nemato jokio kultūrinio skirtumo tarp Egipto ir Lietuvos prastuomenės (Michał Tyszkiewicz, *Dziennik podróży po Egipcie i Nubji*, Paryž, 1863, część pierwsza, p. 139–140).

ruomenė turėjo pasitikti naujojo laiko, pasižyminčio pirmiausiai tautinių bendruomenių konsolidacijos tendencijomis, iššūkį: užpildyti „svetimą" terpę ar „barbariškus" erdvės tarpus kultūros turiniais, atrasti vientisos—tėvynės, krašto—erdvės vaizdinį, sulieti išsiskaidžiusią erdvę tautinės, valstybinės ar regioninės kultūros pagrindu.

Bajorų tėvynė

Kaip minėta, tarp krašto piliečių amžiaus viduryje ypač išpopuliarėjo kelionės po savąjį kraštą, sustiprėjo dėmesys jos gamtai, kultūrai, istorijai—taip kūrėsi *vientisos* krašto erdvės vaizdiniai. Šis reiškinys yra, be abejo, tiesiogiai susijęs su visuomenės dėmesiu savai istorijai bei kultūrai, išaugusiu amžiaus pirmojoje pusėje, kuomet krašto kultūros bei istorijos atradimas kompensavo valstybės praradimą ir leido kurti naują, modernią priklausomybės bendruomenei (ne luomui) formą[15].

Apie amžiaus vidurį, po 1812 ir 1831 metų nesėkmingų bandymų atgauti ankstesnį krašto politinį statusą, buvo akivaizdžiai išgyvenama senosios kultūros patirta katastrofa, jos nesustabdomas grimzdimas praeitin. Kraštas, po kurį keliaujama, atrodo kaip mirties karalija—tiek daug jame nykimo ženklų. Per vieno žmogaus gyvenimo laikotarpį krašto peizaže atsiradę nauji griuvėsiai anaiptol romantiškai neįkvepia. Pavyzdžiui, Morawskis, vaikystėje lankęsis Jiezno Pacų dvare ir patyręs jį kaip civilizacijos bei senosios didikų kultūros stebuklą, gyvenimo pabaigoje ten atvyksta į visiškus

15 Pačios susidomėjimo prielaidos, ne kartą aptartos literatūroje, čia nebus peržvelgiamos. Glaustai žr. aukščiau minėtą Aleksandravičiaus straipsnį.

griuvėsius[16]. Iškalbingas yra kelių skirtingų autorių tekstuose pasirodantis vaizdinys: keliauninkai apie krašto likimą svarsto, paėmę į rankas pakeliui rastą kaukolę[17].

Naujosios kultūros apraiškos dar nepasirodžiusios, ir nežinia, kokios jos bus: „Jaučiame,—rašo Syrokomlė apie sunykusį senąjį Nesvyžių,—kad praeitis su savo būties pavidalais praėjo kaip istorijos sapnas, ateitis kažkur po lemčių uždanga, o dabarties akimirka neturi jokio grožio"[18]. Tad kelionės po kraštą, krašto aprašai tampa kultūrine institucija, kuri inventorizuoja krašto kultūrinį ir istorinį (kartais—ekonominį) palikimą ateičiai[19]. Kelionių aprašymai dėl tos priežasties dažnai pasižymi smulkmeniškumu—regis, stengiamasi kuo mažiau dalykų pražiūrėti kraštovaizdyje, nes nežinia, pro kuriuos pavidalus prasišvies naujosios kultūros formos.[20] Dažnu atveju

---

16 Morawski, „Od Merecza do Kowna", *op. cit.*, nr. 6, p. 49–50.

17 Plg. Syrokomla, *Wędrówki po moich niegdyś okolicach. Wspomnienia, studia hystoryczne i obyczajowe*, Wilno, 1854, p. 210; *Rysy Żmudzi przez Ks. Ludwika Adama Jucewicza*, Warszawa, 1840, p. 19.

18 Syrokomla, *Wędrówki po moich niegdyś okolicach*, p. 77.

19 Plg. S. Burkot, op. cit., p. 36.

20 Morawskis, švietimo epochos žmogus, dažnai su kritiška distancija žvelgiantis į naujojo laiko reiškinius, ironiškai atsiliepia apie tokio smulkmeniško aprašymo įsigalėjimą topografinėje raštijoje: „Tuo tarpu yra madinga, o labiausiai tai pas mus, aprašant vietovę paliesti kiekvieną stiebelį, kiekvieną žolelę, visus lapelius ant medžio, suskaičiuoti akmenėlius upelyje, debesėlius danguje, rasos perliukus, mėnulio spindulėlius" (Morawski, „Od Merecza do Kowna", *op. cit.*, nr. 4, p. 63.). Tuo tarpu Jucevičius smulkų aprašą laiko atminties galios manifestacija, tai yra pagrindinės galios, kurią puoselėja to meto kultūra, mažėjant kitoms jos sklaidos ir veiklos galimybėms. Jucevičiui atrodo, kad kelionės aprašams reikalinga turėti Homero genialumo, kuris visiems

kelionės po kraštą turi kaip tik šią pagrindinę motyvaciją, nes turistiniu požiūriu anaiptol ne visos savosios vietovės yra įdomios, ką neretai pripažįsta ir patys keliautojai (apie kitas motyvacijas—toliau). Tai buvo svarbi institucija, spontaniškai užpildžiusi tuštumą po universiteto uždarymo ir prieš įsikuriant Archeologijos komisijai.

Tam tikrą kultūrinės pauzės (lūžio) situaciją liudija ir tai, kad po kraštą keliaujama be kokio nors aiškesnio ar abstraktesnio, ideologiškai motyvuoto išankstinio plano, maršruto, kas lemia ir fragmentišką kai kurių aprašų pobūdį (pvz., Kraszewskio *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*, Wilno, 1840, t. 1–2). Ryškesnis orientyras—gimtosios ar kitaip su asmeniniu gyvenimu susijusios vietos į kurias (Jucevičius) ar nuo kurių (Syrokomlė) pradedama keliauti, imamasi jas statistiškai aprašinėti (Ignas Buszyńskis). Pati krašto erdvė, regis, nėra aiškiai politiškai ir kultūriškai orientuota: nors aprašuose ir ryškėja senųjų ir naujųjų politinių centrų—Varšuvos, Vilniaus, Sankt-Peterburgo—trauka, tačiau ji nėra lemianti, o kartais pasireiškia kaip išcentrinė, nukreipianti į mažesnius regionus, apylinkes[21]. Taip išryškėja *lokalinės* erdvės reikšmė, nedidelių plotų ir vietinių maršrutų teikiami saviti kelionės bei aprašymo malonumai ir nauda. Keliaujama

laikams įamžino ir smulkiausias senosios graikų kultūros detales (*Wspomnienia Żmudzi przez X. Ludwika Adama Jucewicza*, Wilno, 1842, p. 25–26).

21 Aiškiausiai matyti tai Syrokomlės *Kelionėse po Lietuvą iš Vilniaus*, pažodžiui verčiant pavadinimą iš lenkų kalbos (*Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*), keliaujama „*spinduliais* iš Vilniaus". Panašiai savąjį Lietuvos aprašymą pradeda ir Chłopickis—nuo išvažiavimo iš Vilniaus pro Aušros vartus (Edward Chłopicki, *Notatki z podróży po kraju*, Warszawa, 1863, p. 46).

po apylinkes, ir Adomo Honory Kirkoro turistinis vadovas, skirtas vien Vilniaus miestui, tų kelionių kontekste atrodo kaip išimtis.[22]

Vienas minėtų malonumų—kelionės spontanika; netgi tekste atkuriamas spontaniškai besirenkamo maršruto ar krypties įspūdis.[23] Pabrėžiama, kad tuo kelionės po kraštą yra pranašesnės nuo išmintų ir išvažinėtų europinių maršrutų. Todėl įvairuoja ir keliautojo identifikacijos: kartais jis suvokia save kaip piligrimą (turintį konkretų tikslą—šventąją vietą,—pavyzdžiui, gimtinę[24], kartais—kaip valkatą, elgetą: „Su kelionės troškimu, su užrašų knygele jos įspūdžiams pasižymėti stovime Miro turgaus aikštėje kaip senis elgeta kryžkelėje; tikslas neužsibrėžtas, pasaulis platus—link kurio kaimo ar miesto valkatauti?"[25]. Tokios lokalinės išvykos aiškintinos ne tik netikėtų, jokiuose kelionių vadovuose nenumatytų įspūdžių troškimu ar antropologiniu smalsumu bei kultūriniu įsipareigojimu pažvelgti ne į reprezentacinį, bet kasdieninį krašto žmonių veidą, nors tokia motyvacija egzistuoja (ypač minėtoje Kraszewskio kelionėje, Chłopickio išvykoje). Be kita ko tai aiškintina ir savosios identifikacijos paieškomis—tiesiogine ir perkeltine prasme: savosios vietos pasaulyje paieškomis ir troškimu ją

---

22 [Adam Honory Kirkor] *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach przez Jana ze Śliwina*, wydanie drugie, Wilno, 1859 (1-asis leid. 1856).

23 Plg. Kraszewski, *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*, Wilno, t. 1, p. 6; Chłopicki, op. cit., p. 123.

24 Plg. Syrokomla, *Wędrówki po moich niegdyś okolicach*, p. 9; Jucevičius gimtąjį Pakėvį vadina „savąja Palestina", *Rysy Żmudzi przez Ks. Ludwika Adama Jucewicza*, p. 5.

25 Syrokomla, *Wędrówki po moich niegdyś okolicach*, p. 66.

pažinti bei įprasminti; ir geriausiai tai matyti iš istorinio turinio, kuriuo kaip svarbiausiu komponentu užpildoma krašto erdvė.

Nors keliaujama neretai po gimtąsias ar kažkuomet gyventas vietas, asmeninio pobūdžio atsiminimai, susiję su jomis, atrodo nesvarbūs, apie juos praktiškai nekalbama, susitelkiant ties istoriniais atsiminimais, kuriuos ženklina kraštovaizdis. Kelionėse pirmiausiai siekiama atskleisti bendras, visuotines, anot Syrokomlės, „istorijos lobynui" tinkančias žinias ir kraštovaizdžio reikšmes[26], o kelionės aprašai funkcionuoja kaip krašto kultūrinės bei istorinės informacijos apytaka. Tai, kad keliautojui apylinkė yra dar ir asmeniškai pažįstama, tik sutvirtina tos informacijos patikimumą (šalia kitų teisingo žinojimo liudijimo būdų: tiesioginio stebėjimo, istorinio apsiskaitymo ir rėmimosi autoritetingais istoriniais šaltiniais).

Taigi keliaujant spontaniškai ir nedidelėse erdvėse kuriasi ne globalinė, „maršrutinė" istorija, „žinanti, kur ji eina", o lokalinė, koncentrinė, apie atskirus regionus besitelkianti; ne totalizuojantis diskursas, o atskirų fragmentiškų istorijų visuma, atitinkanti heterogenišką krašto kultūros prigimtį ir minėtą jos raidos pauzės situaciją.[27] Visas tas istorijas gaubia tam tikras bendras reikšmės hori-

---

26 Ibid., p. 10.

27 Iškalbingas yra Jucevičiaus liudijimas: „Praeitis mums pasirodo kaip didelis geografinis žemėlapis, kur linijos tarpusavy kryžiuojasi įvairiomis kryptimis. Kai kurios jų yra aiškiau išvestos, kitos, lengvu rėžtuko brūkštelėjimu nubrėžtos, kaskart vis labiau užsitrina ir nyksta, o tai, kas lieka, panašu į labirintą, kuriame keliautojo akis negali išskirti tikrojo kelio" (*Rysy Żmudzi przez Ks. Ludwika Jucewicza*, p. 7).

zontas, kurį tiksliausia būtų įvardyti buvusio, bet prarasto krašto valstybingumo atmintimi. Tačiau istorijos „lokališkumo" ji neniveliuoja, kaip niveliuotų ar ryžtingiau struktūruotų kokie nors aiškesni politinės krašto *ateities* projektai. Tačiau kaip tik jų minėtuose tekstuose ir trūksta. Šis trūkumas be kita ko pasireiškia ir gana silpnu visuomeninės ir socialinės kritikos balsu šiose kelionėse, nors pagal žanrą čia ji būtų netgi tikėtina ir pageidautina. Kritiškiausiai turbūt nusiteikęs yra Chłopickis visuomeninių santykių ir socialinio bendruomenės aktyvumo požiūriu. Tačiau, suprantama, kritiką slopino ir cenzūra (kraštas nyksta ir dėl svetimos politinės valdžios, nepalankiai nusiteikusios jo atžvilgiu), ir kai kurių keliautojų „konservuojanti" pažiūra, įsitikinimas, kad visa, kas sena, yra savaime vertinga[28].

Taigi siekiama pirmiausiai aprašyti, kas liko iš to, kas buvo, ypač nesiekiant kurti vizijų, kas iš to gali būti ar bus. Tokiose kelionėse atsiranda galimybė į pirmąjį planą iškilti vietinės istorijos bei kultūros faktams ar herojams, kurie, pavyzdžiui, Abiejų Tautų Respublikos istori-

---

[28] Tai geriausiai matyti Kraszewskio knygoje *Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy*, kur autorius su nepasitikėjimu žiūri į naujojo pobūdžio socialines struktūras (pavyzdžiui, prieglaudas ir kt.; t. 1, p. 45), o vertina tik asmeninę inicia-tyvą, kylančią iš bajoriškai suvokiamo asmens taurumo bei pasiaukojimo; neigiamai vertina ekonominių interesų turinčius žmones, ypač bajorus, vadina juos spekuliantais ir mano, kad geriau yra užsiimti tegul ir labai abejotinų rezultatų duosiančia moksline (pseudomoksline) veikla savuose dvareliuose, kad būtų parodytas bendruomenei šviesus asmenybės taurumo pavyzdys (t. 1, p. 31, 118).

joje šmėstelėdavo nuošalėje[29] ar nepasirodydavo visai. Kaip tik kelionių bei vietovių aprašai populiariojoje istorinėje savimonėje padeda įsitvirtinti pagoniškosios Lietuvos istorijos herojų panteonui su Vytautu priešakyje, kuris tapo, kaip žinome, labai svarbus simbolinis veiksnys krašto kultūros atskirumo suvokimui įtvirtinti. Regis tam, kad smulkiai aprašytų Vytauto istorinę asmenybę ir gyvenimą, Kraszewskiui prireikia nuvažiuoti į Lucką (ne, pavyzdžiui, į Vilnių ar Trakus)—į regiono pakraštį. (Be to, Kraszewskis, pagal savąją „regresyvistinę" pagoniškosios Lietuvos istorijos ir kultūros sampratą neatsitiktinai šiam aprašui išeities tašku pasirenka pabaigos momentą, žlugusį Vytauto karūnacijos projektą.)

Krašto istorijos turiniai, įrašomi į kraštovaizdį, kita vertus, leido bent sąlygiškai, mintyse ir atminty atstatyti autentiškas nuo seno susiklosčiusių buvusios valstybės regionų ribas, kurias išardė nauji ir keliskart įvesti Rusijos imperijos administracinių ribų pertvarkymai. Iš įvairių „bajoriškų" krašto aprašų akivaizdžiai matyti persidengiantys jo žemėlapiai: esamas—tarpvalstybinis ar Rusijos administracijos nustatytas krašto teritorijos padalijimas—ir istorinis—su senosios LDK ribomis. Ryškiausiai tai matyti iš statistinių žemaitiškų apskričių aprašymų[30]: juose duo-

---

29 Taip Chłopickis atsiliepia apie Žemaitijos istoriją: „Kelios miglotos senųjų kronikininkų legendos, greitas ir trumpas žvilgsnis į šią provinciją bendrojoje Respublikos istorijoje, pagaliau retkarčiais pasirodanti kokio nors poeto-žemdirbio daina ar rimtesnė archeologinė ar lingvistinė mokslininkams parašyta studija—tai ir viskas, ką popierius ir spaudmenys pateikė visuomenei apie šventąją Žemaitijos žemę" (Chłopicki, op. cit., p. 35–36).

30 Žr. [Michał Gadon] *Opisanie Powiatu Telszewskiego w Gubernii Kowieńskiéj w dawném Xięstwie Żmujdzkiém poło-*

damos nuolatinės nuorodos į istorinės teritorijos—Žemaičių kunigaikštystės ribas—nūnai administraciškai netekusios dalies žemių (Palangos bei žemaičių Užnemunės) ir nuo 1843 metų įtrauktos į didesnį administracinį vienetą—Kauno guberniją drauge su kitomis lietuviškomis žemėmis. Pavyzdžiui, Buszyńskis Raseinių apskrities aprašyme, skyreliuose „Istoriniai įvykiai" bei „Miestai ir miesteliai" iš esmės pateikia gana išsamią Žemaitijos kunigaikštystės istoriją.[31] Tad net ir „sausuose" statistiniuose aprašymuose (nekalbant apie populiarius) krašto vaizdas yra aiškiai „dvigubas", šalia to, kas yra, nurodant tai, kas buvo anksčiau. Panašiai ir Morawskis, keliaudamas palei Nemuną nuo Merkinės ir Kauno, kalba apie perdalintą kraštą (kai kurie miesteliai yra perskelti perpus), buvusius savivaldžius miestelius, nūnai tapusius purvinais užkampiais, krašto kultūrinio nuopuolio liudytojais.[32]

Atrodo, kad būtent dėl siekio kalbėti apie *vientisus* istorinius regionus visoje Europoje populiarūs upių aprašai Lietuvoje įgauna papildomos reikšmės. Žinoma, mokslininiai, kultūriniai, turistiniai interesai lieka bendro pobūdžio, tačiau upė, kuri yra natūrali gamtinė riba (pavyzdžiui, Nevėžis—Žemaičių kunigaikštystės), leidžia kalbėti apie neišskaidytus istorinius regionus, suteikia kur kas daugiau galimybių populiarinti istorinę geografiją. Praeito amžiaus viduryje pasirodė svarbiausių istorinės Lietuvos upių monografijos: Nemuno, Neries, Dubysos,

---

żonego przez M.G., Wilno, 1846; [Ignacy Buszyński] *Opisanie historyczno-statystyczne Powiatu Rossieńskiego Gubernii Kowieńskiej* (...), oprzez J.B., Wilno, 1874.

31 Buszyński, op. cit., p. 30–115.

32 Morawski, „Od Merecza do Kowna", op. cit., nr. 4, p. 84.

Nevėžio, Dauguvos. Aiškiausiai minėta intencija atsiskleidžia Buszyńskio monografijose *Dubysa, pagrindinė senosios Žemaičių kunigaikštystės dabartinėje Kauno gubernijoje upė* ir *Nevėžio krantai.*[33] Konstantinas Tiškevičius taipogi turi progos pažymėti, jog „Neris teka per tris gubernijas: Minsko, Vilniaus ir Kauno[34] bei pateikti Neries aprašą, kaip vientiso krašto, Lietuvos, vaizdą. Juolab, kad kai kurios upės erdvinėje vaizduotėje tiesiog reprezentavo atskirus regionus: Dubysa, Nevėžis—Žemaitiją, Nemunas, Neris—Lietuvą (Nemunas kartais vertinamas kaip pagrindinė regiono, visos buvusios LDK, upė), Dauguva—Baltarusiją (kartais ir Lietuvą).

Kaip matyti, istorija yra pagrindinis kraštovaizdžio turinys, vienijantis krašto erdvę. Kraštovaizdis patiriamas kaip tam tikra istorinio diskurso šifruotė, skaitoma, tikrinama ir emociškai išgyvenama kelionių metu. Apskritai kraštovaizdis ima atlikti mnemotechninę funkciją: jis kaupia istorinę atmintį ir tapatybę, o gamtinės ir kultūrinės jo detalės yra pirmiausia istorijos paminklai, užuominos, savotiškas raštas, kurį reikia mokėti skaityti. Kraštovaizdis ima intriguoti savo istorinėmis mįslėmis—laiko gelmės ženklais. Jucevičius Palangoje, ant Birutės kalno svarsto:

> Kiekvienas daiktas, į kurį tik atgręži nustebusią akį, čia primena senolių pasiturimą gyvenimą ir gražią buitį. Tačiau būtasis gyvenimas tarp metų bėgio nutrintas, mūsų tėvų praeitis tokia tamsi, jog apie juos arba labai mažai

---

33 *Dubissa główna rzeka w dawnem Księstwie Żmujdzkiem dziś w Gubernii Kowieńskiej, z mappą tej rzeki, opisana przez J.B.*, Wilno, 1871; *Brzegi Niewiaży, opisał J.B., autor Dubissy*, Wilno, 1873.

34 Konstantinas Tiškevičius, *Neris ir jos krantai*, Vilnius, 1992, p. 306.

težinome, arba ir visiškai nieko nežinome. Net patys paminklai, liudijantieji senovės įvykius, yra tarytum knyga, rašyta hieroglifais, kurių prasmės nūnai mes neįstengiame suprasti![35]

Vilniaus peizažą nuo Pohulianko Syrokomlė regi kaip istorinės atminties ženklų tirštumą, į kurią papuola stebėtojas: paminklai „stovi nebylūs ir dešinėje, ir kairėje, ir po mūsų kojomis, ir virš mūsų galvų. Tik reikia jų žodžius suprasti, mokėti juos skaityti.[36]

Tiesioginiuose kelionių aprašuose gamtovaizdis neretai visai ar iš dalies nustoja būti savaiminė estetinė vertybė. Nebepakanka to, kad peizažas patenkintų estetinį troškulį, ar žadintų religinį jausmą—kraštovaizdžio grožis be istorinių atminimų suvokiamas kaip nepakankamas[37]. Jis patiriamas kaip *tėvynės* peizažas, persunktas jos istorijos (tiek pasaulietinės, tiek bažnytinės). Kalbant apie gražų gamtovaizdį pabrėžiamas jo istoriškumas: puikias Galvės ežero pakrantes Trakuose Syrokomlė apžvelgia pro pilies šaudymo angą, atstojančią paveikslo rėmus[38]. Peizažas šiuo atveju svarbus ir tuo, kad tokį (ar panašų) regėjo pro tą patį langą krašto istorinės asmenybės.

Fiksuojamas naujas žvilgsnis į tą pačią erdvę, pastebintis anksčiau neišskirtus dalykus. Pateikiama ir peizažo „skaitymo" būdų. Tam tikrose vietose, pasižyminčiose gamtos grožiu bei ypatingu istoriškumu, įmanoma fenomenologiškai patirti praeities įvykius, nestokojant netgi tam tikro juslinio realumo. Tam reikia turėti šiek tiek

35 Liudvikas Adomas Jucevičius, *Raštai*, Vilnius, 1959, p. 437.
36 Sirokomlė, *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*, Vilnius, 1989, p. 31.
37 Syrokomla, *Wędrówki po moich niegdyś okolicach*, p. 56.
38 Sirokomlė, *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*, p. 66.

istorinių žinių ir sužadinti vaizduotę[39]. Žinoma, šios patirties intensyvumas priklauso ir nuo asmenybės. Šiaip ar taip į peizažą šalia estetinių bei religinių įrašomi dar ir istoriniai-kultūriniai įspūdžiai; visa ši įspūdžių visuma laikoma „kraštovaizdžio dvasios" ar „idėjos" patyrimu, skatinančiu „tėvynės meilę"[40]. Atrodo, kad taip galima fenomenologinę savojo gyvenimo erdvę išplėsti iki tėvynės teritorijos, šia patirtimi užpildyti nepažįstamus jos plotus. Todėl statistiniai vietovių, privačių, mokslinių kelionių aprašai įgyja ryškių turistinio vadovo bruožų: nurodomos dėmesio vertos, vadinasi, lankytinos vietos, jų reikšmė „krašto istorijoje". Nuolat skatinama keliauti ne po svetimus, bet po savą kraštą, jį tiesiogiai—emociškai prie jo prisirišant—pažinti.

Susidomėjus krašto kultūra, buvo atkreiptas didesnis dėmesys į etnografinius jo skirtumus—į liaudies kultūrą. Etninio ir kultūrinio substrato ribos, iš vidaus vagojančios kraštą, pradedamos aiškiai fiksuoti. Itin įdomi vieno Syrokomlės kelionės aprašo pradžia. Keliautojas pradeda savo „piligrimystę" nuo gimtųjų vietų, nuo kalvos, ties kuria susieina dvi skirtingos ribos: riba tarp lietuvių ir rusinų etnosų bei senoji krikščioniškosios ir pagoniškosios kultūros sandūros riba. Keliautojas, užlipęs ant tos kalvos, šaukia tų ribų pavadinimus, tokiu būdu deklaruodamas savo kelionės pradžią, kaip sąmoningai suvokiamą ribos situaciją, deklaruoja savo atvirumą įvairiems kraštovaizdyje glūdintiems kultūriniams sluoksniams.[41]

---

39 Ibid., p. 63.

40 Sirokomlė, *Nemunas nuo versmių iki žiočių*, Vilnius, 1991, p. 6.

41 „...atsistoju ant kalno, veidu į saulę, besileidžiančią kažkur už Nemuno, už Birštėnų miško ir šaukiu: ‚Į dešinę nuo čia

Tuo būdu atsiskleidžia krašto kultūros demokratėjimo tendencijos: tai, kas buvo barbariška nykuma, civilizacijos tarpas, pasirodo esanti savita ir informaciškai turtinga kultūra. Etnografiniai bruožai—gyventojų sodybos, drabužiai, vietovardžiai (jų liaudiška etimologija bei kilmės legendos), tautosaka—tampa tyrinėtojų bei keliautojų dėmesio objektu, turinčiu papildyti istorinį krašto turinį. Kita vertus, dėmesys etninei kultūrai kelionių aprašymuose tėra tik pati šios kultūros integravimo į bendrąjį paveldą pradžia—sudėtingo ir prieštaringo proceso pradžia. Šiaip ar taip, anuomet asmeninės laisvės neįgiję valstiečiai dar nelaikomi visaverčiais asmenimis, taip pat ir visavertės kultūros subjektais: kraštovaizdyje pasirodantys valstiečiai atspindi ne savo, o jų savininko gyvenimą, ypač jo, ne savo, sumanumą bei sugebėjimus ūkininkauti; valstiečiai vis dėlto regisi atsidūrę tarp kultūros (nes neturi istorinės atminties) ir gamtos—Syrokomlei jie atrodo „it grybai išdygę iš savosios žemės"[42].

---

driekėsi Lietuvos žemė, Perkūno ir širdingosios Mildos kraštas, kairėje prasidėjo slavų žemė, žemė šlovės sūnų, Jesės ir Sviatovydo garbintojų; paskui iš tos kairiosios pusės čion atsimušė krikščioniškoji giesmė ir bažnyčios varpo aidas, o iš dešinės—kimus lietuviškojo rago balsas; čia, kur stoviu aš, taikus rimuotojas, ėjo riba tarp dviejų riteriškų liaudžių, apsunkusių ateitimi, ir tokių skirtingų savo gentimis, tikyba, papročiais' " (Syrokomla, *Wędrówki po moich niegdyś okolicach*, p. 13–14). Svarbu, jog kalbėdamas apie lietuvių ir slavų etnosus autorius pabrėžia jų abiejų pagonišką, nors skirtingą kultūrinį substratą—ne tik lietuviai šiame krašte yra pagonys. Matyti Syrokomlės integruojančioji pažiūra, kuriai svetima lietuvio-pagonio ir lenko (slavo)-krikščionio perskyra, imta eksploatuoti vėliau, amžiaus pabaigoje.

42 Ibid., p. 224.

Tuo metu pajusta ir etninio krašto turinio dezintegruojančioji galia, susiduriama su komunikacijos problema: lietuviška folklorinė kalbinė medžiaga ne visiems prieinama. Tačiau šią krašto pažinimo spragą keliautojui įmanoma užpildyti: specifinę „etnografinę" krašto „dvasią" („kvapą", „orą") galima intuityviai patirti iš kraštovaizdžio, net ir nemokant kalbos. Tiksliau tariant (čia galima atpažinti ir romantinės natūrfilosofijos minties pėdsaką), kraštovaizdis, gamta (ne kalba) yra pirminės duotybės, formuojančios, organizuojančios pirminę kultūrą—papročius ir kalbą,—todėl nemokant kalbos, krašto dvasią ir jos gyventojų būdą bus įmanoma suvokti, tinkamai patyrus bei perskaičius kraštovaizdį. Bendros istorijos kupinas krašto *vaizdas* gali atstoti tą trūkstamą *kalbinės* komunikacijos grandį. Syrokomlė, nemokantis lietuvių kalbos ir besirengiantis rašyti poemą apie Margirį, išsiruošia į Punią, kad „pajustų lietuvišką dvasią"[43]. Krašto teritorija, tiesiogiai patiriamas jos *vaizdas*, talpinantis bendrą istorinį turinį bei intuityviai suvokiamą etnografinę specifiką yra visiems prieinama kultūrinio identiteto forma. Kitaip tariant, etniniai regiono bruožai bajoriškos kilmės lenkakalbiams autoriams yra svarbus, bet ne vienintelis kraštovaizdį apibrėžiantis turinys; jame dominuoja etnopolitinę krašto tradiciją (istorinį likimą) liudijantys elementai. Syrokomlė viename iš tekstų keliskart jau buvo beįsitraukiąs į etninių skirtumų tyrinėjimus, tačiau visus tuos kartus save sustabdo tokia formule: „betgi duokime ramybę tokio pobūdžio tyrinėjimams", tarsi nujausdamas,

43 Sirokomlė, *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*, p. 98.

kad čia slypi ateityje sprogsiąs neramybės ir nesantaikos užtaisas.[44]

Pažymėtina, kad tokio pobūdžio ryšys su kraštu, aiškiai išsakomas amžiaus vidurio tekstuose, kuomet suvokiami, priimami, bet nesureikšminami vidiniai etniniai skirtumai, o pabrėžiamas istorinės teritorijos, istorinės tradicijos bendrumas, tapo XX a. pradžios kraštietiškosios („krajovcų") ideologijos vienu iš bruožų.

Istorinė atmintis leidžia nuolat liudyti ir nuosavybės teises į okupuotą kraštą. Viena vertus, aprašymuose dažnai pabrėžiamas vietovės senumas, įtvirtinantis jos priklausomybę (plg.: „Raseiniai nuo amžių yra žemaičių gyvenvietė"[45]. Kita vertus, bajorai ir didikai, kaip žemvaldžiai ir piliečiai, patys personifikuoja konkrečią erdvę, gaubiamą tolesnio valstybės teritorijos horizonto: statistiniuose Telšių, Raseinių pavietų aprašymuose teritoriją apibrėžia ne tik jos istorija, geografija, bet savininkas[46] ir buvęs ar esamas valdytojas (pavyzdžiui, bajorų vadas). Kitaip tariant, tam tikros teritorijos peizažas nurodo ir į to krašto *bajorų* visuomenės „reljefą". Istorinės savimonės palaikomas pojūtis, kad bajorai keliautojai priklauso tai pačiai buvusios Abiejų Tautų Respublikos visuomenei, yra kilę iš jos, palaiko ir teisėto žemės paveldėjimo suvokimą.

Vis dėlto yra matyti, kaip pilietinė savimonė, atsakomybės už savąjį kraštą pojūtis blėsta drauge su mąžtančiomis realiomis piliečių galiomis, valdžios mažinama

---

44 Syrokomla, *Wędrówki po moich niegdyś okolicach*, p. 15, 89.

45 Buszyński, *Opisanie historyczno-statystyczne powiatu Rossieńskiego Gubernii Kowieńskiej* (...), p. 62.

46 Plg. ibid.; Gadon, op. cit.

krašto savivalda, užleisdamas vietą praeity turėtos galios reminiscencijoms (su tuo susijęs ir anksčiau minėtas tam tikras keliautojų pasyvumas krašto ateities vizijų kūrimo bei jo būklės kritikos požiūriu). Atsiskleidžia reikšmingas skirtumas tarp minėtų Gadono (1846) ir Buszyńskio (1874) dviejų žemaitiškų pavietų aprašymų. Gadonas neįsileidžia į plačias istorines reminiscencijas, o pateikia išsamų sąrašą *esamų* pavieto administracinių pareigybių, į kurias pareigūnus renka bajorai arba skiria valstybė. Tad kalbant apie teritoriją, atrodo svarbu paminėti ir aktualiai jai atstovaujančią vietinę valdžią. Buszyńskio aprašymo (jį nuo pirmojo skiria 1863 metų sukilimo politinė suirutė bei represijos) didžiąją dalį, kaip minėta, sudaro regiono istorijos aprašas, o pabaigoje pateikiamas—šalia kitų istorinių dokumentų—XVI a. Žemaičių kunigaikštystės bajorų sąrašas iš Lietuvos metrikos, bei penkių vyriausių buvusių Žemaičių kunigaikštystės seniūnų *parašų faksimilės*. Tad kalbama apie istorinę, ne aktualią krašto atstovybę, seniūnų parašų faksimilės kiekvienam skaitytojui turėjo apčiuopiamai liudyti *istorinę galimybę* tvarkyti savo kraštą, kai dabartyje tos galimybės vietiniams bajorams kaskart menkėjo. Istorinės atminties būtinybė čia yra dominuojanti. Tuometinės krašto administracijos Buszyńskis nebelaiko vertu minėti aprašomos teritorijos bruožu: politiniai-administraciniai krašto bruožai nebesudaro „tikrųjų" jo savybių, nes nebeišlaiko Žemaičių kunigaikštystės tradicijos tęstinumo. Kuriasi paradoksalus neturėjimo mentalitetas: tikroji nuosavybė yra tai, kas prarasta. Tokia sąlygiško neveiklumo bei kompensacinės istorinės atminties samplaika (sąmonė, kraštutinai orien-

tuota į praeitį) liudija sudėtingą to meto visuomenės padėtį savame krašte.

Pažymėtina, kad kalbamo meto tekstuose krašto teritorija nėra nuosekliau reprezentuojama *kūrybinės bendruomenės* (Žemaitiją labiau atstovauja ne joje ir apie ją rašęs Sarbievijus, bet, be abejo, Ogińskis). Amžiaus viduryje kraštovaizdis dar nėra visuotinai įprasminamas pasaulietinės dvasinės kultūros, pirmiausia literatūros, elementais, nors tokios tendencijos pradžią jau galima pastebėti. Tai yra įdomus krašto nuosavybės suvokimo kaitos elementas: nuo teisinio ir politinio pereinama prie kūryba grindžiamo turėjimo. Kitaip tariant, žemė priklauso ne tik jos teisiniam savininkui, bet ir tam, kurį ji įkvėpė, iš kurios, pagal romantinę kūrybos sampratą, sėmėsi kūrybinės energijos—tiek kurti, tiek tą kūrybą suvokti.

Įdomu, jog palengva kraštovaizdis be „atminties" įgyja svarbų „poetiškumo" bruožą (ypač dažnai pastebimą minėtame Kraszewskio kelionės aprašyme), tai yra, peizaže regima glūdinti kūrybinė galia ar tiesiog potencialiai slypintys literatūros, dailės, muzikos ir kt. meniniai tekstai. Keliaujant po kraštą atpažįstami galimi būsimos literatūros turiniai, kartais žvelgiant populiarių Europos autorių, ypač Walterio Scotto, Aleksandro Dumas akimis. Morawskis Kauno aprašymą užbaigia sakiniu: „Ten glūdi ištisos didžios poemos"[47]. Chłopskis vienas pirmųjų keliauja ne tik istoriniais, o ir literatūriniu maršrutu—A. Mickevičiaus biografijos ir kūrybos pėdsakais. Nors, kita vertus, šiai kelionei jį dar skatina ne tiek poezijos lektūra, kiek asmeninė pažintis su poetu, bendros abiejų gimtosios vietos ir iš pokalbių su poetu patirtas tėviškės vertinimo,

47 Morawski, „Od Merecza do Kowna", *op. cit.*, nr. 6, p. 76.

jos nelygstamos vertės supratimo pavyzdys. Galima sakyti, kad literatūra kaip *žodžio* menas ima vėliau reprezentuoti nacionalines regiono kultūras, o kalbamu metu buvo kuriamas pirmiausiai istorinį identitetą palaikantis santykio su savu kraštu modelis. Ir kaip žinome, nacionalinės kultūros (visų pirma literatūros) bei jos grindžiamos nuosavybės į žemę, teritoriją jungtis vėliau tapo vienu dramatiškų veiksnių regiono tautų teritorinėse dalybose.

Krašto erdvės suvokimo alternatyvos

Kaip matyti, „bajoriškieji" vietovių aprašai iš esmės kuria tėvynės (ar savo krašto), kaip buvusio etnopolitinio vieneto, sudarančio istoriniu požiūriu vientisą, nors ir nesuniveliuotą turinio požiūriu teritoriją su tam tikrais, bet neskaidančiais etniniais skirtumais, vaizdinį. Suprantama, to meto bajorų erdvinė vaizduotė yra formuojama pagal LDK politinę, kultūrinę tradiciją.

Tuo pat metu kūrėsi ir alternatyvūs krašto erdvės vaizdiniai, puoselėjami pirmiausia išeivių iš valstiečių luomo, išsakyti, pavyzdžiui, Valančiaus, Akelaičio didaktiniuose tekstuose. Juose kraštovaizdį individualizuojantys bruožai yra kaip tik etnografiniai ir kalbiniai—jie čia atrodo *pakankami* tam, kad pagal juos būtų nubrėžta teritorinė riba. Taikantis ir prie adresato savimonės, konkrečių istorinių teritorijos ar kraštovaizdžio ypatumų praktiškai nepateikiama, kraštą ir jo turinį čia apibrėžia ne istorija, o etnografija (Motiejaus Valančiaus *Palangos Juzė*)[48]. Dėl to

[48] Tai patvirtintų ir Morawskio atsiminimų fragmentas, kuriame jis mini, kad „valstietis nuo Punios ar Jiezno", nukeliavęs iki Merkinės ar toliau, pirmiausia pastebi lietuvių

pagrindinė absoliučios erdvės riba pirmiausiai nužymima kaip etnografinės Lietuvos riba, atsiskirianti iš istorinės Litwos teritorijos, peržengianti buvusios LDK sienas. Akelaičio kvestorius, beskaitydamas Lietuvos istoriją, panoro aplankyti „wisas Lietuwos szalis ir apweiźietie tas wietas kuriose tikosi garsus nusidavimai"[49]—taigi jį apėmė tas pats kraštotyrinis-istorinis geismas, kurio vedamas keliavo ir ne vienas aukščiau aptartų aprašų autorius. Tačiau čia nepasakojamas „nusidavimų" turinys, tik apibrėžiama jų teritorija (Lietuva), kurią sudaro Vilniaus, Kauno, Augustavo gubernijos bei „Prusu żemes, kur Lietuwiaj gywena[50]. Kaip matyti, čia nebeaktualizuojamas LDK kontūras.

Tačiau didaktinė literatūra adresato požiūriu nėra tolygus šaltinis aukščiau aptartiesiems aprašams (iš lenkų kalbos verstoje—originaliai lenkakalbiams valstiečiams skirtoje—didaktinėje literatūroje taip pat nedėstomi istoriniai erdvės turiniai), tad atidžiau pažvelgtina į Baranausko tekstus—dienoraštį bei eiliuotą laišką tėvams „Kelonie Petaburkan",—kuriuose, kaip sakyta, paties išeivio iš lietuviškosios kaimo bendruomenės autentiškai liudijama erdvinės vaizduotės kaita.

Baranausko dienoraštyje (1853–1855), rašytame bebaigiant dvimetę Rumšiškių raštininkų mokyklą ir raštininkaujant Vainute, Raseiniuose, Sedoje, Skuode, pro lakoniškus įrašus prasisunkia galinga gimtinės kaip

---

tarmės pasikeitimą ir būtinai savo pasakojimuose apie kelionės įspūdžius tai pamini (ibid., p. 68).

49 Akelaitis, *Kwestorius po Lietuwą ważinedamas żmonis bemokinąsis*, Wilniuja, 1860, p. 20.

50 Ibid., p. 22.

erdvės centro trauka, nulemianti emocinę Baranausko būseną—nuolatinį artimųjų ilgesį, maitinusį ankstyvąją jo poeziją lenkų kalba. Išvažiavus iš Anykščių į Rumšiškes (raštininkų mokyklą), paskui pagal paskyrimą į Vainutą ir kitur susergama nostalgija, ne menkesne už šio amžiaus tremtinių, atskirtų nuo tėvynės. Tai kyla iš konkretaus erdvės patyrimo. Pasaulis už gimtinės, tėvų namų, kuriame atsidūręs Baranauskas,—grėsmės sritis, vadinama spąstais, žabangomis[51]; čia patiriamas tam tikras moralinis nuopuolis, kurį atitaisyti susidaromas elgsenos kodeksas. Jo pagrindas, siekiamybė ir kriterijus—gyvenimas tėvų namuose, „pirmykštis kelias", iš kurio nevalia iškrypti[52]. Jaunuolis labiau vertina ne naują patirtį, naujas galimybes, o harmoningą dvasinę būseną, patirtą vaikystėje, gyvenant tarp savųjų. Atsidūrus svetimoje erdvėje, kitame luome (raštininkas–valdininkas, ne žemdirbys), tampa reikalingos vertybinės tų skirtingų erdvių jungtys, galinčios padėti išlaikyti psichologinę pusiausvyrą.

Pats kraštovaizdis, per kurį keliaujama (jei apskritai jis aprašomas), atrodo svarbus tiek, kiek susijęs su gimtine, Anykščiais: Ukmergės peizažas, suerzinęs keliautoją, kaip „mirties karalija" ir „niekingumo tyrai" galiausiai tapo mielas, kai „susiliejo su ta pačia erdve, į kurią buvau nuolatos įsmeigęs akis, kurioje savo vaizduote nusikėliau pas namiškius, nors jų ir neregėdamas, ir kuri man buvo daug brangesnė, negu prieš mane iškylanti, ir dėl to, kad ji artesnė tokioms brangioms, laimingos praeities atsiminimų kupinoms vietoms.[53] Žemaitija pasirodo miela tik

51 Baranauskas, *Dienoraštis*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 9.
52 Ibid., p. 11.
53 Ibid., p. 75–76.

todėl, kad jos kalnai panašūs į Anykščių kalnus.[54] Kraštovaizdis prijaukinamas tik tiek, kiek jį galima pripildyti savosios fenomenologinės erdvės bruožais, pirmiausia—asmeniniais prisiminimais. Galime manyti, kad čia yra užfiksuotas archajiškas pasaulėjautos elementas, ar bent jo pėdsakas—kuomet žmogaus gimtinė (fenomenologinė aplinka) yra neatskiriama jo asmenybės dalis; šis bruožas kaip metafora vėliau bus išplėtotas „Anykščių šilelyje". Tik šiame kūriny prisiminimai yra kur kas platesnio spektro, įrašantys į peizažą ir krašto istoriją. Šį esminį erdvinės savimonės kaitos tašką liudija ir toliau aptarsimas Baranausko tekstas „Kelonie Petaburkan".

Tačiau jau dienoraštyje pasirodo ir kitokių, individualesnių erdvės patyrimo galimybių, bent prislopinančių ar ištirpdančių savos/svetimos erdvės perskyrą—tai kraštovaizdžio grožio sukeliamos religinės emocijos, patiriamas Dievo galybės įspūdis[55]. Svetimas kraštovaizdis užpildomas religine vaizduote; regis, kad tai ir yra tasai kanalas, per kurį kraštovaizdis „Kelonieje Petaburkan" prisipildys istoriniais turiniais, kurie Baranausko suvokiami kaip tos pačios, tik negamtinės, Dievo galios manifestacijos.

Dienoraštyje nerasime aiškiau įvardyto absoliučios erdvės kontūro. Be abejo, raštininkas Baranauskas konkrečiai susiduria su administraciniais Kauno gubernijos, kurioje dirba, teritoriniais vienetais—valsčiais, dirba Rusijos valstybės pasienyje, jos įstaigose—raštinėse. Tačiau jis autentiškai nesijaučia tos valstybės, kaip teritorijos visumos, dalimi—viena kita užuomina dienoraštyje ir

---

54 Ibid., p. 79.

55 *Ibid.*, p. 76.

Rumšiškėse rašytame eilėraštyje[56], kalbanti apie ištikimybę ir dėkingumą už mokslą carui (personifikuojančiam valstybę ir jos teritoriją), yra retoriškos, greičiau liudijančios ideologinio auklėjimo raštininkų mokykloje turinį, kuris Baranausko asmenybės ryškiau ir nepaveikė. „Lietuvos" ir „lietuvio" sąvokos, įgijusios bendresnį turinį, nuosekliai pradedamos vartoti poezijoje, rašytoje Varnių seminarijoje, ir būtent čia Baranauskas įgijo Lietuvos, kaip absoliučios erdvės nuovoką, vėliau jo išdėstytą minėtame laiške „Kelonie Petaburkan"[57].

Baranausko laiškas „Kelonie Petaburkan"—atskleidžia tam tikrą tarpinį etninės ir etnopolitinės identifikacijos su tam tikra teritorija variantą, vieną iš ankstyvųjų lietuviškosios inteligentijos kurtų erdvės vaizdinių.

Palyginus su dienoraščiu, šiame laiške, rašytame po studijų Varnių kunigų seminarijoje, atsiskleidžia ryškiausias Baranausko įgytas naujas sąmoningumo bruožas—istorinė savimonė. Ji suteikia istorinės Lietuvos ribų kaip reikšminio erdvės horizonto pojūtį ir drauge sinkretiškai dera su tėviškės centro trauka. Taip pat pastebime aiškią konfesinę Baranausko savimonę, į pirmąjį planą iškeliančią katalikų Bažnyčios įtakos teritoriją bei ją užpildančią Bažnyčios istoriją[58]. Laiške religinė valdžia įgyja aiškių

56 Ibid., p. 9; Baranauskas, *Raštai*, t. 1, p. 67.

57 Dienoraštyje Baranauskas savo, kaip lietuvio, savivoką pamini tik religinės praktikos kontekste: lietuviu jaučiasi melsdamasis žemaitiškai. Ši kalba nurodo pirmiausiai į lokalinę erdvę—„gimtąjį kraštą" ir namus, nes „ir mano tėvai meldžiasi šia kalba" (*Dienoraštis*, p. 13). Lietuviškumo suvokimas egzistuoja papročių srityje.

58 Ryškiausias Baranausko pateikiamas Lietuvos istorijos punktyras—Lietuvos, „gudų žemes" valdžiusios, istorija. Iš esmės šis pasakojimas apima religinės valdžios dalykus:

politinių bruožų, vertinama kaip politinė. Baranausko laiškas yra aistringai antirusiškas, nukreiptas aiškiai prieš Maskvos valdžią, krašto pavergimą, priespaudą—taigi įvardijamas politinis priešas. Tačiau tokio priešiškumo argumentai dėstomi pirmiausia konfesinių skirtumų, konfesinės priespaudos pojūčio bei etnografiniu pagrindu. Čia galima įžvelgti Valančiaus „politiškai religinės", turinčios etninių elementų ideologijos turinį, jos poveikį[59].

Kita vertus, neišleistina iš akių ir tai, jog Baranauskas tuo būdu aktualizuoja ryškią Vakarų ir Rytų civilizacijų ribą, anuomet brėžtą pagal katalikybės ir pravoslavijos įtakos teritorijas. Katalikiškoji Lietuva sąmoningai suvokiama priklausanti Europos kultūros erdvei (centras—„Rymas"), esanti jos paribyje, gynusi tos kultūros savastį—religiją[60]. Taigi minėtoji konfesinė Baranausko savimonė lemia jo europietišką orientaciją ir identitetą—tam tikros bendros kultūros erdvės, jos visumos pojūtį.

Tad erdvė, per kurią važiuojama, čia susiskirsto keliais ruožais: centras–tėviškė (artimieji, asmeniniai prisiminimai), katalikiškoji (iš dalies etnografinė) Lietuva, istorinė Lietuva (bažnytinės ir pasaulietinės valdžios istorinė teritorija), svetima erdvė–chaosas (Rusija). „Tikroji" Rusijos

---

Lietuvos krikštą, Bresto bažnytinę uniją, unitų prievartinį grąžinimą pravoslavų cerkvei. Šis istorinis fragmentas baigiamas viltimi, jog „gudai" „kej pades Dewas / No Maskwos atsiskirs. atras Rimo pewas"—taigi pateikiama konfesinė argumentacija. (*Raštai*, t. 1, p. 227).

59 Plg. *Žemaitijos istorija*, Vilnius, 1997, p. 185.

60 Apskritai tokiu būdu XIX amžius yra peraiškinamas senasis XVI–XVII amžiuje Abiejų Tautų Respublikoje gyvavęs bajoriškasis savos valstybės, kaip *antemurale christianitatis* (krikščionybės tvirtovės) suvokimas, tik priešas ir grėsmės sritis nuo musulmoniškojo pasaulio persikelia į Rusiją.

teritorija, kurios jau nebeįmanoma užpildyti istoriniais atsiminimais, patiriama kaip chaosas, „antipasaulis"—su visu mitologiniu šio pojūčio turiniu[61]. Kaip matyti, svetimos bei grėsmingos erdvės linija, Baranausko dienoraštyje brėžta tuoj pat už tėviškės ribos, dabar nukeliama kur kas toliau. Reikšminga erdvė nusidriekia nuo „Letuwos Anikszto s"[62], metonimiškai atstojančios etnografinę katalikiškąją Lietuvą, iki Romos, bažnytinės valdžios sostinės bei romėniškosios–katalikiškosios Europos kultūros centro, tačiau toji Lietuva neturi aiškesnio istorinio–politinio centro.

Iš Baranausko bendruomeninės savimonės raidos matyti „atsiveriančių horizontų" etapai bei etninės savimonės kristalizacija, žyminti kelią, kaip minėta, nuo uždaro namų pasaulio iki konfesinės–etnografinės bendruomenės. Su LDK istorine-kultūrine tradicija, lėmusia lenkakalbės Lietuvos visuomenės bendruomeninį identitetą bei erdvės vaizdinius, čia tapatinamasi tik iš dalies,

---

61 „Jsz Ostrow par ligumas. plantas ejna tesiej / Rejstai traukias tejp nuskurdi. lig kokie degesej. / Ape sleni płotej wepso lig kokios pustines / Po ligumas kresni medzej. arba samanines. / No stabaru ir samanu. wisa żeme joda / Gerai sako gudu szalis. gudejs ir paduoda. / Ner cze rugej jodżemelo nej molo del kweczio / Cze gol saułe motinełe. nekados ne szwieczia / Cze gol wisados apniuki wisados aptemi / Nera szales bałtam sweti priesz letuwos żemi / Czionej neko nesigirdi neko nesimoto / Tiktej trinkie terszkie skumba ir wežimu kroto" (...) (Baranauskas, *Raštai*, t. 1, p. 233). Svetima erdvė neturi įprastų gyvybės, gyvenimo požymių, dalį gyvybinių sugebėjimų (jausti, suvokti) praranda ir joje atsidūręs žmogus. Tai itin ryški svetimumo manifestacija, kurią leidžia, kita vertus, išsakyti ir poetinis laiško kalbos pobūdis.

62 Ibid., p. 214–215.

pirmiausia tiek, kiek toji tradicija aprėpia Bažnyčios istoriją. Erdvinė vaizduotė, kokią aptinkame Baranausko raštuose,—etnografinės Lietuvos, atribotos nuo Litwos, vaizdinio branduolys. Vaizdinio, kurį puoselės ir išplėtos amžiaus antrosios pusės lietuviai inteligentai.

Perspektyvos punktyras

Taigi praeito amžiaus viduryje priklausymas etnokultūrinei, etnopolitinei bendruomenei apsibrėžiamas kaip autentiškas, reikšmingas ryšys su konkretaus turinio kraštovaizdžiu. Kraštovaizdis savo ruožtu tampa tam tikros teritorinės visumos (tėviškės, tėvynės, Europos, „pasaulio") vienetu, metonimiškai ją atstojančiu. Mąstymo būdas, sureikšminantis tėvynės peizažo istoriškumą, būdingas abiems čia aptartiems erdvinės vaizduotės modeliams, amžiaus vidurį pasiekia kartu su Vilniaus universitete susiformavusiu kraštotyriniu interesu. Jis sustiprėja ir dėl sunkėjančios politinės krašto situacijos, kompensuodamas praktinės veiklos savame krašte galimybes, galimybes keisti kraštovaizdį pagal modernaus gyvenimo poreikius. Ne mažiau svarbu ir tai, jog krašto istorija sureikšminama pirmiausiai kaip kraštą *vienijantis* bruožas, universalus vientisos teritorijos—kraštovaizdžio—turinys. Atskiro dėmesio reikalautų konkrečių jo detalių tyrinėjimas (vienokia istorija peizažą užpildo Morawskis, kitokia—Syrokomlė, dar kitokia—Baranauskas).

Abu Lietuvos vaizdiniai intensyviai plėtojosi drauge su LDK regiono bendruomenės kultūriniu, tautiniu identitetu. Antrojo modelio likimas mums yra akivaizdesnis: Maironio transformuotas jis galutinai įsitvirtino kultūrinėje lietuvių savimonėje. Pirmojo likimas intriguoja, prašosi

atskiro dėmesio. Akivaizdu, jog Kavolio minimos Basanavičiaus (1921) ir Miłoszo (1958) biografijos, būtent—fragmentai, kuriuose aprašomas santykis su gimtinės teritorija,[63]—priklauso tai pačiai vietovių aprašų tradicijai, kurią amžiaus viduryje kūrė Jucevičius, Syrokomlė, Morawskis, Tiškevičius, Buszyńskis, Baranauskas ir kt. Netgi stebėtinai sutampa prasminiai akcentai, istorinis bei etnografinis turinys, jo apimtis. Baigiant galima pridurti, jog šie pastarieji aprašai pirmuosius išbaigia: gamtovaizdis šiuose tekstuose nebėra stebimas kaip objektas—nors ir jaudinantis, asmeniškai paliečiantis. Kraštas, kuriame buvo lemta gimti, jo istorinis likimas tampa individulaus likimo šifras—toks subjektyvistinis požiūris XIX amžiaus vidurio tekstuose dar nebuvo iškristalizuotas į diskurso paviršių, tik sukurtos jam prielaidos. Miłoszo mintis, jog istorinė krašto patirtis lemia žmogaus gyvenimo linkmes—yra „paveldėta našta, kuri išlieka ne kraujyje, o žodyje, geste, nesąmoningose mus supančių žmonių reakcijose[64]—atrodo kaip potekstė, glūdėjusi tarp XIX amžiaus vidurio tekstų eilučių.

1999–2000

---

63 Jonas Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija*, Vilnius, 1997, p. 7–19; Czesław Miłosz, *Rodzinna Europa*, Warszawa, 1990, p. 11–22 (skyrius „Mejsce urodzenia"—„Gimtinė").

64 Miłosz, *op. cit.*, p. 22.

CZESŁAWAS MIŁOSZAS IR LIETUVIŠKA ARKADIJA

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Czesławo Miłoszo romanas *Isos slėnis* (*The Issa Valley*. A Novel, New York: Farrar Straus Giroux, 1981; versta iš lenkiško originalo, *Dolina Issy*, 1955), pasirodęs dvidešimto amžiaus vidury, nors ir turėdamas išliekančią meninę vertę, galėtų būti nebeaktualus kaip laiko balsas šiandien, dvidešimt pirmojo šimtmečio pradžioj. Jame vaizduojamas lietuviško kaimo ir mažų provincijos dvarelių gyvenimas pats per save iš tiesų gali mažai ką besakyti tarptautiniam miestietiško, pramoninio krašto skaitytojui.

Antra vertus, didžioji dalis lietuvių poetų ir prozininkų dar tebevedžioja savo skaitytojus po devyniolikto ir mažai ką pasikeitusią dvidešimtojo amžiaus Lietuvos kaimo Arkadiją, kuri, šiek tiek puvėsiais ir kerpėm apaugus, dar vis suvokiama kaip mūsų savitos, tautinės kultūros ištakų pagrindinė vertybė. Tokį lietuvį skaitytoją Miłoszo romanas gali gerokai nustebinti, nes jis, senas gimto kaimo idilijų veteranas, ten pamatys jam beveik nepažįstamą kraštą, pačiam vidury Lietuvos, kalbantį ir galvojantį lenkiškai, tačiau atstovaujantį toms pačioms su gimta gamta ir buitim suaugusioms vertybėms, kurios, atrodė, išskirtinai priklauso tik giliai savo žemėj įsišaknijusiam lietuviui.

Tai bus pirmas nelauktas praregėjimas. Antrasis iškyla iš paties Miłoszo asmenybės ir talento, jo sugebėjimo visuotinės žmogaus minties ir dvasios būklės skalėj išgyventi mažą, žalią, iš esmės neistorinę buitį, tačiau sodrią ir gajų, kaip toji, anot Vidmantės Jasukaitytės, „stebuklinga patvorių žolė". Tokiom akim žiūrint, mums pažįstama Arkadija keičia savo paprastos kaimietės veidą, tampa pasaulio kultūros istorijos lygiateise dalim, pajėgiančia kartu su jos raida įžengti į dvidešimt pirmąjį šimtmetį.

Kaime augę skaitytojai Miłoszo romane ras ne tik gimto krašto vandenis, žolynus, arimus ir miškus, bet ir kai kuriuos centrinius dvasinio gyvenimo simbolius, pavyzdžiui, kryžių ir Rūpintojėlį. Tik šis Rūpintojėlis ne sėdi „prie kelio", kaip rašė Mykolaitis-Putinas, o slepiasi ant kalnelio tarp krūmų, prie šaltinio, kurio pakrašty į tave gali spoksoti varlė ir kur pats, atsiklaupęs, gali žiūrėti į šaltinio sūkurį,[1] nelyg koks save įsimylėjęs Narcizas šalia varle pavirtusio pasakų princo. Čia ir atpažįstame individualų Miłoszo braižą: ką akis mato yra aprašyta taip, kad atsilieptų sąmonėje aidais iš mitų ir pasakų pasaulio ir kad sukauptų mintį ties sudėtingu, savaip net ironišku, simboliniu santykiu tarp šaltinio ir Kristaus, kaip dviejų tiesos versmių, pareinančių iš žemės ir iš dangaus. Ironija gali kilti iš to, kad Kristus—amžinoji dangiška tiesa—sėdi apsamanojęs ir susirūpinęs, kai tuo tarpu šaltinis, einantis iš žemės, yra tyras ir skaidrus. Be to, į šaltinį užsižiūrėjęs pasakotojas iš tiesų primena mito

[1] Czesław Miłosz, *The Issa Valley*. A novel, Toronto: McGraw-Hill, 1981, p. 9. Visi Miłoszo vertimai iš anglų kalbos šiame straipsnyje yra mano—R.Š.

Narcizą, įsimylėjusį save, taigi, santykyje su Kristum, šaltinio tiesa gali būti paprasčiausia savimyla (o žmogus, sakoma, yra sukurtas pagal Dievo paveikslą). Kitoj romano vietoj Miłoszas net ir paaiškina:

> Mes sakom: Dievas. Bet ar negali toks pasakymas būti tik užsimaskavusi savimeilė, būdas priskirti aukštesnę už mus prasmę tam, kuo mes iš tikrųjų žavimės: mūsų pačių šiluma, mūsų širdies plakimu, mūsų susivyniojimu į save kaip į jaukią antklodę. (p. 254)

Toks aprašymo daugialypiškumas, praturtintas metaforų ir simbolių užuominomis, yra iš esmės poetiškas. Šitaip žiūrint, galima didelę dalį Miłoszo prozos bei poezijos suvokti kaip savitą poetizuotų gimtojo krašto prisiminimų žanrą, platų semantinį lauką, kuris gali aprėpti ir lietuvių arkadinės prozos bei poezijos tematiką ir įvaizdžius arba bent duoti pagrindą abipusiams palyginimams. Pavyzdžiui, Mykolaičio-Putino „Rūpintojėlis"—kaip šviesių dangaus aukštybių ir tamsių žemės gelmių priešprieša—atsiliepia į rusų simbolistų kosmogoniją, t.y. Viačeslavo Ivanovo apoloniško ir dioniziško pradų kontrastą. Tačiau Putino eilėraštis vis vien pasilieka tik įsivaizduoto poetiškai nusiteikusio kaimo berno išgyvenimų plotmėje:

> Dievuli mano, argi mūsų godos
> Tave prie kelio iš dangaus atpražė,
> Ar gal tos šviesios rudenio naktužės
> Tave iš mūsų žemės išsapnavo?[2]

---

[2] Vincas Mykolaitis-Putinas, *Poezija*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1973, p. 337.

Nėra distancijos, kuri galėtų sukelti ironiją, nėra visapasaulinių sąlyčių matmens. Daug vėliau Albinas Žukauskas savo „Smūtkeliui" suteikė didelę emocinę gelmę, bet toji skaudanti jausmo giluma nušvietė tik išimtinai lietuvišką ir asmenišką išgyvenimą:

> Na ką gi, jeigu taip,
> Tai atsiklaupsiu prieš šią seną skroblo trinką
> Ir aš—senolių proanūkis.
> .....
>
> Ir aš—atkiutęs provaikis—
> Ant kelių klūpodamas, galvą lenkdamas,
> Išmyksiu, graudžiai išsiūruosiu
> Tautos, tėvų ir nuosavas lemtis ir nelemtis.[3]

Palyginti su Miłoszo aprašymo implikuotais mitologiniais ir ironiškai autoerotiniais matmenimis, tiek Putino simbolinės ekstazės, tiek ir Žukausko gilus sielvartas lieka uždari reiškiniai, įvykiai lietuvių poezijoj, o ne pasaulio kultūroj.

Miłoszo gamtovaizdžiai kartais primena, sakykim, kad ir Pulgio Andriušio aprašymus tuo, kad ir vieni, ir kiti yra sodrūs, paremti tiksliu ir smulkmenišku gėlėto ir augalų turtingo mikropasaulio stebėjimu ir iš to kylančiu giliu supratimu ir prisirišimu prie gamtos. Štai Pulgis Andriušis:

> Baltas, rožiniais taškeliais aptaškytas snaudalis neturi jokių paslapčių, nes savo ūgio neslepia lapuose, kaip tat daro kitos gudraujančios gėlės. Tokios prabangos, kaip lapai, snaudalio ūkis negali pakelti, nes sausa dirvonėlio

[3] Albinas Žukauskas, *Atabradai*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 16–7.

žemė labai šykščiai atiduoda gaivinamąją drėgmę. Taigi, jisai visus rūpesčius nukreipia į savo vienintelį turtą—baltą, rožinėm dėmėm apšlakstytą žiedą, tirštai apkamšytą gležnais siūleliais, kuriais godžiai geria sveikatą iš palaimingojo oro. Jei žemė neduoda, reikia atsiimti iš oro. Vargingas snaudalio gyvenimas, bet užtat ilgas ir gražus. Bepigu augti ir klestėti pavasario karalienei geltonajai purienai, kurios ne tik gumbuliotąsias šaknis, bet ir išlaidžiuosius žiedus skalauja pramuštgalviai tirpstančio sniego vandenys. Bet tiems vandenims nusisukus sprandą, pievų karalienės išdidžioji galva nuleipsta ir, sausų vėjų pagauta, ji miršta.[4]

Kontrastas tarp sausros ir vandens augalų—kai, priešingai, negu lauktume, sausra geriau išsaugo ir pratęsia gyvybę,—viename iš Miłoszo aprašymų keičiasi į kontrastą tarp tamsos ir šviesos:

Jis [Tomas, romano sąmonės centras ir herojus—R.Š.] greit suprato, kad sausose vietose esantys augalai tobulai išsilaiko, beveik visai neprarasdami natūralių savo spalvų, nors ji ir labiau traukė ištaigingieji augalai, bujojantys drėgnose, vandeningose vietose. Net ir vabalai—šarvuoti ir greiti—bėgiodami karštame smėlyje, tarp šaknų painiavos, nebuvo tokie įdomūs. Džiunglės—kas kita; tai jam įdomiausia vieta. Kodėl taip yra, kad didelė gausybė šviesos sumenkina gyvastį? (p. 119)

Šiame Tomo klausime ir glūdi svarbus skirtumas tarp tų dviejų autorių. Pulgis Andriušis rašo kaip prityręs smulkios gamtos stebėtojas, taip gerai pažįstantis savo žoles ir gėleles, kad gali jų savybes ir padėtį taikliai nusakyti žmogiškomis kategorijomis: taupus, rūpestingas

[4] Pulgis Andriušis, *Anoj pusėj ežero*. Lyrinės apysakos, Gabija (JAV): antrasis leidimas, 1953, p. 27–8.

snaudalis, nelyg smėlėto Dzūkų lauko gaspadorius, išdidi karalienė puriena, už savo grožį sumokanti gyvybe. Tačiau tai tik lyriški komentarai, išsakyti su malonia šypsena apie aiškiai suprantamą būtį. Tomo gi klausimas iš tiesų yra ne apie augalus ir vabzdžius, o apie save patį. Jis romano laike yra pusiaukelėj tarp vaiko ir paauglio, jo sąmonė dar klostosi, ir kiekvienas gamtos ir gyvenimo reiškinys jam yra ne tik faktas, bet ir mįslė, kuriai išspręsti reikia suvokti, išgyventi ir pasakyti ką nors naujo apie save. Taigi klausimas, kodėl tamsoj gyvybė klesti, o šviesoj nyksta, turi savo atitrauktą, filosofinį aspektą, priklausantį kol kas dar ne visai Tomui prieinamai būties logikai.

Kitu aspektu *Isos slėnis* susiduria su Lietuvos provincijos dvarelių tematika. Jos prototipas, aišku, yra Adomo Mickevičiaus *Ponas Tadas,* bet ši lietuvių–lenkų šlėktos idilė yra nugrimzdusi aštuoniolikto amžiaus literatūros tradicijoj, nedaug tegalinčioj dvidešimt pirmajam amžiui pasakyti. Mūsieji žemaičių bajorai rašytojai, o vėliau Šatrijos Ragana bei Lazdynų Pelėda taip pat pasakojo apie šiandien jau atgyvenusį pasaulį. Tačiau lieka vienas gyvas siūlas, jungiantis, sakykim, apysakas *Sename dvare* su Miłoszo romanu ir nusitęsiantis į šiandieninę Lietuvos padėtį ir jos rytojų. Tai yra iš buvusios Žečpospolitos istorijos išaugęs lietuvių ir lenkų santykių ir tapatybės Lietuvos žemėje klausimas. Šatrijos Raganos Viktutė kelia sau klausimą, kuris tiktų ir Miłoszo Tomui, nes abu yra sulenkėjusioj aplinkoj užaugę Lietuvos bajorų ainiai:

> Dabar kad ir aš štai: lenkų kalba išlavinta, girdinti nuolatos, kad esu lenkė, kas esu iš tikrųjų?! Argi galiu pasakyti

ranką prie širdies pridėjus, kad esu lenkė, aš, kurios tėvai ir bočiai Lietuvoje gimę, gyvenę ir mirę, kuri taip myliu Lietuvos žmones, Lietuvos dainas, kalbą, girias ir laukus?[5]

Viktutė ir apysakos „Sename dvare" Irutė aktyviai siekia bendrauti su lietuviais kaimiečiais, stengiasi kalbėtis su jais lietuviškai ir neatmesdamos įsigytos lenkų kultūros visgi atstovauja bajorijoj taip retam lietuviui patriotui, įnešusiam savo indėlį į tautinio atgimimo laikotarpį. Jos iš tiesų supranta kraštą kaip tautą: Lietuva yra savo žemėje gyvenantys lietuviai. Miłoszo Tomas, atvirkščiai—supranta tautą tarytum tai būtų kraštas, dvikalbis Nevėžio slėnis ir yra gimtoji žemė, kuriai kito vardo ir nereikia, o joje gyvena lietuviai, lenkai ir sulenkėję lietuviai, visi čionykščiai žmonės ir visi kartu. Ne tik šiame romane, bet ir kitur Miłoszas parodo save esantį apskritai žmonijos mylėtoju kosmopolitu, kuriam ypač brangūs kaip tik tie kraštai, kuriuose nuo seno maišosi tautybės: Elzasas, Silezija, na, ir Nevėžio slėnis, arba ir Vilniaus kraštas.[6] Užtat Tomui keistai ir net juokingai

---

[5] Šatrijos Ragana, *Sename dvare. Apysakos*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 16.

[6] Kita vertus, Miłoszas aiškiai suprato lietuviškų šaknų svarbą sau kaip žmogui ir poetui ir širdyje visad brangino savo paties jau prarastą gimtąją lietuvių kalbą. Savo kilmės istorijai ir Lietuvai skirtam eilėraščių ir apmastymų cikle „Iš saulės patekėjimo" Miłoszas labai apgailestauja, kad jis ir kiti lenkiškos kultūros, bet lietuviškos kilmės rašytojai negali savęs vadinti lietuvių poetais, nes nebeturi kalbos: „Jau laikas sugrįžti į protą ir sulieti svetimos kalbos žinojimą su žinojimu kalbos, kuria kalbėjo mūsų proseneliai—*todėl, kad kalba yra tautos turtas, ir niekam neleistina užmiršti savo protėvių*

atrodo jo mokytojo lietuvio Juodojo Juozapo užsispyręs tautinis patriotizmas, kurio vedamas jis laiko Surkontus, Tomo tėvus, tiesiog išdavikais, nes šie atsisakė lietuvybės nepaisydami savo, pagal pavardę, labai aiškiai lietuviškos kilmės. Tačiau tikroji praraja tarp Juozapo ir Surkontų yra ne tautybių, o su tautybėm sutapatintų luomų klausimas. Būti lenku reiškia būti bajoru ir atvirkščiai, būti „chamu" reiškia būti lietuviu, todėl Surkontai jokiu būdu negali sutikti save pripažinti lietuviais, nes tada turėtų nusmukti į paniekintą paprastų valstiečių luomą. Šatrijos Raganos idealistės bajoraitės tikėjosi galėsiančios šią prarają peržengti, bet nei Miłoszo bajorai, nei valstiečiai net ir nebando, daug mieliau pasirinkdami abipusę neapykantą, kurią jie suvokia kaip „idealizmą", tikėjimą į tai, kas šventa. Tokio tikėjimo vedamas jaunasis Wackonis, lietuvis nacionalistas, be jokios asmeniškos neapykantos meta granatą paaugliui Tomui per langą, nes, anot jo, atėjo laikas tuos lenkus pamokyti, kad prapultų iš šio krašto. Kada jam sako, kad Surkontai buvo lietuviai per amžius, šis paaiškina, kad joks bajoras negali būti lietuviu. Granata nesprogsta, nes Miłoszui dar reikia užbaigti Tomo subrendimo istoriją, bet išlieka kaip nejauki grasa tolimesniame jo gyvenime.

O tas gyvenimas vyksta plačiame gamtos prieglobstyje, nes gamta ir yra kraštas, su juo suaugęs, įsiskverbęs į gamtos būties esmę. Išmokęs jos pamokas, Tomas pasiekia supratimą, kaip būti žmogum—savim, vienintelių ir nepakartojamu.

šnektos!" Žr.: Czesław Miłosz, *The Collected Poems 1931–1987*, New York: The Ecco Press, 1988, p. 285.

Miłszo gamta turtinga ne tik žolynų, vabalų ir gėlių, bet ir gyvačių bei kitokių šlaužiančių, besislapstančių būtybių, kurios tarsi prasiskverbia iš konkretaus, gamtiško į mitologinį pagoniškų dvasių, kaukų, raganų pasaulį, o šis susiduria su krašte jau įsisavinta krikščioniška tradicija, su jos mitologijos velniais ir velniukais ir turi išmokti kaip nors su ja gyventi. Miloszo Tomas, bevartydams senas knygas, užtinka pasakojimus apie savo protėvį Jeronimą Surkontą, kalvinistą, kuriam katalikų tikėjimas atrodė esąs pilnas pagoniškų prietarų:

> ...atgiedojusios bažnyčioje, moterys bėgo aukoti aukų gyvatėms, įsitikinusios, kad kitaip jų vyrai nepajėgs atlikti savo vedybinių pareigų. Pasakos užėmė Švento Rašto vietą, pasakos apie vandens dievą ir vėjo dievą, kuris drebino pasaulį. Ir pagoniškos apeigos, kai, pavyzdžiui, medžiotojai susirinkdavo prieš medžioklę. Ir slapti suėjimai po ąžuolais. (p. 110–11)

Šitoks krikščionybės ir pagonybės hibridas kartais pasirodo ir lietuvių literatūroje, vaizduojančioje kaimo arba provincijos gyvenimą. Vinco Krėvės *Šiaudinėj pastogėj* apsakymai „Skerdžius", ir ypač „Antanuko rytas", gražiai pavaizduoja gamtišką žmonių tikėjimą, kuriame svarbią vietą užima grynai mitinė „Dievulio" figūra.[7] Kazio Bradūno eilėraštis „Susitikimas Kiršuos" irgi yra geras tokio „dvigubo tikėjimo" pavyzdys:

---

[7] Žr.: R. Šilbajoris, „Dievulis Vinco Krėvės kaime", *Draugas*, Nr. 242, 1982, p. 3–4. Perspausdinta: *Lituanistikos darbai*, Čikaga: Lituanistikos institutas, t. 5, 1986, pp. 19–30.

Pagal auklės Onos
Šulinskienės tikėjimus

Susitiko Dievas ir Dievulis
Kryžkelėje vidury Kiršų.
Prie jų kojų akmenėlis guli—
Duonos ir vandens padėt nešu.

Valgykit ir gerkite—tai viskas,
Tai mes patys—duona ir vanduo,
Ir atėjo ūbaudamas miškas,
Ir atsiklaupė pažadintas akmuo.[8]

Krėvė ir Bradūnas tik aprašo šį senosios kaimo kultūros aspektą, nesiekdami jokio antrinio, platesnio tikslo. Miłoszo Tomui Dievo mąstomas gamtos jėgų pasaulis yra didžiosios gyvenimo mokyklos pradžia. Augdamas, klajodamas, mokydamasis medžioti tarp tėviškės brūzgynų, miškų, vandenų, jis atidžiai stebi kiekvieną gamtos reiškinį, įvykį, kol regima tikrovė jo sąmonėj pavirsta įžvalga į patį save, savo gyvenimą ir mirtį, ir į nepakeičiamą tartum nepermaldaujamą, pačios gamtos dvasios dėsningumą, nelyg jis išplauktų iš jos pačios chtoninių jėgų, velnių–velinų ir numirėlių paslaptingos karalystės.

Durys į tą karalystę—tai durys ir į gamtos pasaulį, o kad įeitum į juos abu, reikia įminti mirties mįslę. Galima sakyti, kad viskas, ką jaunasis Tomas sužino apie savo, kitų žmonių ir gamtos gyvybę, ateina jam kartu su mirties pajutimu. Viena pirmųjų pamokų yra baisus sapnas apie savižudę Magdaleną, klebono gaspadinę, nuodėmiavusią

[8] Kazys Bradūnas, *Prie vieno stalo*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 405.

su klebonu. Tomas sapnavo ją supuvusiais, prisiklijavusiais prie kaulų rūbais, bet kartu ir žydinčią nuodėmingu grožiu. Magdalena gailiai dejavo, kad praradusi savo kūną ir dabar esanti nei gyva, nei mirusi, o Tomas sapne su ja susijungė:

> Ir kartu jie nugrimzdo į šilkines gelmes pro daugybę žemės klodų, ten, kur kirminai nusileidžia ir akmenėliai slysta; bet dabar jau jis pats jautė, kaip virsta į supuvusių kaulų saują, besiskųsdamas Magdalenos lūpomis, o prieš jį veriasi klausimai: „Kodėl aš esu aš? Kodėl man yra lemta mirti, nebebūti savimi, nors aš turiu kūną, jo šilumą, ranką ir pirštus?" (p. 58)

Tai iš tiesų pagrindinis viso jaunojo Tomo „Bildungsroman" klausimas ar klausimai—„Kodėl aš esu aš? Kas esu aš?" Jokie aiškūs atsakymai taip ir neateina, bet kruopščiai skaitydamas gamtos ir žmonių gyvenimų hieroglifus jis patiria praregėjimų, kuriuos bent iš dalies galima suprasti kaip atsakymus.

Pavyzdžiui, Tomas supranta, kad besiraitanti gyvatė yra tartum kažkokios neapsakomos gamtos galybės paženklinimas:

> Trūkčiojanti energija, mėšlungiškom bangom nubėganti per jų suvytų virvių kūnus, gleivėtos jų papilvės, vertikalūs akies lęšiukų plyšiai—koks keistas gyvūnų karalystės iškrypimas! Jei tiesa, kad paukščius paraližavo kažkas glūdintis pačiame tų gyvačių artėjime, tai buvo nesunkiai suprantama, nes jų galia, atrodė, randasi kažkur už jų, tartum jos būtų tik sąnarys, tik įrankis kažkokios kitos jėgos. (p. 134)

Nuo tokio suvokimo iki senovinio žalčių garbinimo tik mažas žingsnis, kaip ir nuo supratimo, kad gamta pro

visas savo apraiškas prasiskverbia kaip dvasia, kuriai netinka dirbtinos, iš knygų išskaitytos ir krikščionybės atneštos gėrio ir blogio normos. Tapęs tos dvasios dalim, Tomas gali džiaugtis ir dėkoti Dievui nušovęs teterviną, ir šis gražus negyvas paukštis tampa tarsi dar vienu hieroglifu, per kurį galima išskaityti kažką esmingo apie gamtą ir save:

> Jis [paukštis—R.Š.] nepažino žmonių pasaulio; gal jis kartkartėmis girdėdavo žmonių balsus iš tolo. Jis visiškai nieko nežinojo nei apie tetą Eleną, knygas, apie šautuvo išvaizdą; nieko nežinojo apie Romualdo, nei jo, Tomo, egzistenciją. Ir niekad nesužinos. Nutrenktas žaibo, jis mirė iškart. Bet jis, Tomas, dar tebebuvo šioj žaibo pusėj; juodu su paukščiu tik mirties keliu eidami ir tegalėjo susitikti. Tomui kiek pagailo, kad niekad kitaip ir nebus. (p. 176)

Iš tokio gailesčio kyla graudi meilė savo paties žudomiems gamtos sutvėrimams, iš čia, kaip grėsminga, bet gal ir išlaisvinanti išvada, ateina naujas supratimas apie begalinę Dievo meilę kenčiančiam ir žūstančiam pasauliui. Ivano Karamazovo didysis maištas prieš begaliniai mylintį visagalį Dievą dėl to, kad Jis leidžia kentėti nekaltiems vaikams, šitokiam kontekste nustoja ne tiek prasmės, kiek jėgos—jis nebegalioja organiškam gyvybės ir mirties buvime. Dostojevskio herojus maištavo kaip norintis tikėti ir mylėti krikščionis; Tomas brendo kaip gamtos dvasios auginamas žmogus, jos dalis.

Nušovęs voverę, „grynai iš meilės" (p. 242) Tomas mąsto, kad nėra galimybės įsivaizduoti jos prisikėlimą, ar reinkarnaciją, nes ji niekad nebuvo ir nebus niekas kitas, kaip tik šita voverė, ši, dabar nebegyva voverė. Tą pačią tiesą išmoksta suprasti ir Tomo pažįstamas Baltazaras,

piktų dvasių, arba sąžinės, iki haliucinacijų persekiojamas milžinas. Nuėjęs pas pagarsėjusį išminčių rabiną tikėdamasis sužinoti, kaip jam gali būti atleistos jo nuodėmės ir grąžinta dvasios ramybė, Baltazaras išgirsta šitokį pamokymą:

> Joks žmogus nebūna geras. Kokį blogį tu bebūsi padaręs, žmogau, tai ir tik tai ir yra tavo likimas. Nekeik savo likimo, nes kas mano, kad turi kitą likimą, yra pražuvęs ir bus per amžius prakeiktas. Negalvok apie gyvenimą, koks jis būtų galėjęs būti, nes tas kitas gyvenimas nebūtų buvęs tavo. (p. 154)

Lygiai taip ir tas negyvas tetervinas negalėjo būti nenušautas, nes tai buvo jo likimas. Nėra prasmės mąstyti apie jo tolesnį gyvenimą—jei Tomas būtų prašovęs pro šalį, nes tas kitas gyvenimas—ne jo, niekad jo nebuvo ir nebus. Kaip ir Tomo gyvenimas. Tą supratus pasibaigia Tomo vaikystė ir jo medžiotojo dienos.

Galėtume sakyti, kad bet kokie panašumai tarp Miłoszo lietuviškos (ar lietuviškai-lenkiškos) Arkadijos ir mūsiškės gamtos, kaimo, žemdirbio poezijos bei prozos ištirpsta ir nustoja aktualumo dėl vienos svarbios priežasties: lietuvių Arkadija kalba apie tai, kas jau yra visų žinoma ir suprasta, tuo tarpu Miłoszo žmogus stovi prieš gamtą kaip prieš paslaptį, kurią žingsnis po žingsnio atidengdamas žmogus gali tikėtis įspėti savo paties mįslę. Užtat žmogiško išgyvenimo kokybė Miłoszo tekste yra nauja net ir dabar, kai stovime dvidešimt pirmojo šimtmečio tarpduryje.

VALDOVŲ RŪMŲ ATSTATYMAS ŠEKSPYRO TEATRO ŠVIESOJE

K.P.ŽYGAS

Kartais iškyla galimybė, retkarčiais būtinybė, atstatyti dingusį, sudegusį ar nugriautą pastatą, visiškai neatsižvelgiant į dabartinės statybos techniką, visai nekreipiant dėmesio į šiandienines architektūros madas. Tai savotiškas architektūrinis uždavinys, nes nėra bandoma sukurti kažką naujo, bet atstatyti kas buvo. Remiantis dokumentais ir išlikusiomis liekanomis, išnykęs pastatas yra „prikeliamas iš numirusiųjų". Šitokie atstatymai Trakuose, Varšuvoje, Petrapilyje, Monte Cassino skaitytojams gali būti žinomi. Čia norime aptarti kelis atstatymo projektus, įgyvendintus Atėnuose, Venecijoje, Londone ir kitur, kurie teigiamai apšviečia Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų atkūrimo sumanymą.

Pirmiausia, trumpai apie Valdovų rūmus. Šis, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės pastatas, stovėjo tarp Vilniaus katedros ir Gedimino kalno pietvakarinio šlaito. Sudarytas iš kelių pastatų, pastatytų nuo XIV-to iki XVII-to amžiaus, kurie uždarė kiemą, organiškai atsiradusį tų pastatų ansamblyje. Tame trijų šimtų metų laikotarpyje Žemutinės pilies pastatai plėtėsi, buvo vis tvirčiau ir puošniau perstatomi, pritaikomi įvairioms paskirtims, jų tarpe

ir reprezentaciniams valstybės valdovų rūmams. Juose trumpiau ar ilgiau apsigyvendavo visi to meto Lietuvos kunigaikščiai. Šiuose pastatuose valdovų kanceliarijos taip pat sukūrė ir surašė Lietuvos privilegijų aktus bei Lietuvos 1529, 1566, 1588 m., statutus. Juose buvo formuojama ir tobulinama DLK-tės valstybinė mintis, tvirtinami jos politiniai ir teisiniai pagrindai. Verta atsiminti, kad 1563 m., Seimas, susitikęs Valdovų rūmuose, dalyvaujant Žygimantui Augustui, neleido jam likviduoti Lietuvos valstybės. Vietos pritrūktų visiems panašiems įvykiams paminėti.

Įprastinis gyvenimas Valdovų rūmuose pasibaigė 1655 m., kada nepasisekus karui su Maskva, Lietuvos kariuomenė apleido savo sostinę. Ivano Zolotarenkos kazokai įjojo į Vilnių beveik be pasipriešinimo. Juos sekė caras Aleksiejus Mikhailovičius su savo kariais. Pasiskelbęs Didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Vilniuje, caras sugrįžo į Maskvą. Per sekančius penkeris okupacijos metus Valdovų rūmai ir sostinės pastatai buvo apiplėšti, daugelis jų sudeginti. Tame kare Gardinas, Trakai ir Kaunas taipogi buvo okupuoti ir naikinami.

Verta pamąstyti, kaip Lietuvos istorija būtų pasikeitusi jeigu, karams pasibaigus, Kaunas ir Trakai būtų buvę tuojau atstatyti, jeigu Mykalojui Pacui ir Povilui Sapiegai išlaisvinus Vilnių 1661 m., miestas ir Valdovų rūmai irgi būtų buvę tuojau atstatyti. Įsidėmėtina, kad Lietuvos bajorai, susitikę seimeliuose, pakartotinai reikalavo Žemutinės pilies ir Valdovų rūmų atstatymo. Jie primindavo, kad Lietuvos kunigaikščiai turėtų gyventi Valdovų rūmuose mažiausiai kas treji metai. Dėl neatstatytų pastatų tai buvo neįgyvendinta. Bajorai taipogi reikalaudavo, kad kas tre-

čias seimas rinktųsi Vilniuje. Sostinės neatstačius tai irgi neįvyko. Vilniui susilpnėjus Lietuvos kultūrinio ir politinio gyvenimo dirigavimą perėmė Varšuva.

Valdovų rūmų griuvėsiai išstovėjo iki DLK-tės galo, kada tuometinis Lietuvos civilinis gubernatorius J. Fryzelis, įvykdydamas caro valią, įsakė rūmų sienas ir liekanas panaikinti. Sienos buvo nugriautos 1799-1801 m., jų pamatai užkasti. Taip Lietuvos valstybės svarbiausio pastato žymės visiškai dingo iš Vilniaus panoramos. Nėra ko stebėtis, kad carai nesistengė išsaugoti, remontuoti ar atstatyti Valdovų rūmų. Antai, aplankant Vilnių 1802 metais, Aleksandras I-asis pasipiktino, įsižiūrėjęs į paminklinį kartušą, įmūrytą šv. Kazimiero koplyčios išorinėje sienoje. Pastebėjo, kad buvusios Lietuvos-Lenkijos Respublikos herbas su Vazų dinastijos karūna puošė kartušo viršūnę. Caras įsakė palikti Vytį ir erelį kartuše, bet nuimti karūną, suverenios valstybės simbolį. Karūna buvo tuojau nuimta ir pakeista barokiniu ornamentu, kurį matome šiandien.

Reikia pripažinti, kad tautų išsilaisvinimo idėjoms stiprėjant Rusijos imperijos vakarinėse gubernijose ir karui su Napoleonu artėjant, Aleksandro I-ojo sentimentai Lietuvai susvyravo. Caras pradėjo palaikyti Lietuvos bajorų pasiūlymą atkurti Lietuvos kunigaikštystę. Bajorai net paruošė naują Lietuvos konstituciją su jo palaiminimu. Bet, kada Napoleonas katastrofiškai pralaimėjo, šis sumanymas visai išblėso. Tačiau, jeigu 1812 m., karas būtų buvęs išvengtas ir Napoleonas būtų likęs potencialiai grėsmingu, caras ko gero būtų rėmęs Valdovų rūmų atstatymą. Tuo atveju, tikriausiai, būtų iškilę neograikiško stiliaus rūmai, nes ši neoklasicizmo atmaina dominavo naujas statybas

Rusijoje iki pat Aleksandro I-ojo mirties 1825 m. Įsitikinimas, kad verta atstatyti senus paminkus „tokius kokie jie buvo", tada dar tik vystėsi.

* * *

Jeigu Valdovų rūmai būtų buvę atstatyti, sakykime, dešimtmečiais vėliau, galimybė irgi mažoka, kad jie būtų buvę panašūs į tuos, kurių liekanos matomos Pranciškaus Smuglevičiaus 1786 m., akvarelėse. Eklekticizmas stiprėjo XIX-tame amžiuje, pasidarė įprastas projektavimo būdas. Buvusieji architektūros stiliai tapo madų inventorius, parūpinantis aprangos pasirinkimą naujiems pastatams. Senuose stiliuose buvo ieškomi turtingų asociacijų klodai, kurie įprasmintų projektuojamo pastato įvaizdį. Pailiustruosime eklekticizmą keliais pavyzdžiais, pradedant su Parlamento rūmais Londone.

Gaisrui sunaikinus senuosius mišrių amžių Anglijos parlamento pastatus, buvo paskelbtas jų atstatymo konkursas 1835 m. Kada neorenesansinis projektas laimėjo šį konkursą, neogotikinio stiliaus šalininkai sukėlė nepasitenkinimo audrą. Jie argumentavo, kad Anglija išrado gotikinį stilių ir todėl gotikinis stilius yra autentiškiausias „angliškas" stilius. Jisai, jų manymu, turėtų būti tinkamiausias Parlamento rūmams. Nors neogotikos rėmėjai prasilenkė su istorine teisybe (gotika pirma atsirado Île-de-France), jų argumentai įtikino valdžią ir visuomenę. Premijuotas projektas buvo atmestas ir, galų gale, neogotiniai Parlamento rūmai iškilo 1840-65 m., laikotarpyje.

Daugmaž tuo pačiu metu JAV-jų Kongresas nutarė plėsti savo rūmus Vašingtone. Kongresmenai sutarė, kad numatomas pastatas privalo skirtis nuo gotiškų Parla-

mento rūmų Temzės pakrantėje, Londone. Iš įmanomų pasirinktinų stilių, Kongresas apsisprendė naudoti neoklasicistinį stilių, dėl jo asociacijų su antikine Graikija. Pamiršta, kad šis, neva pats „demokratiškiausias", architektūros stilius, iškilo ant Graikijos vergų pečių. Neoklasicistinė architektūra, pagrįsta antikinės Graikijos arba antikinės Romos prototipais, asocijuojasi tiek pat su vergija, kiek ir su demokratija...

Nutarusi sekti Anglijos pavyzdžiu, Kanada pastatė neogotikinius Parlamento namus Otavoje 1859-67 m. Kada iškilo reikalas statyti naujas patalpas Vengrijos valdžiai, taipogi buvo pasirinktas neogotikinis stilius. Nutarta, kad šis stilius geriausiai primintų Vengrijos „aukso amžių" viduramžiuose. Budapešto puošnūs ir įspūdingi neogotikiniai Parlamento namai buvo atidaryti 1902 m.

Kiekvienu atveju šitų pastatų užsakovai mitologizavo savo šalies istoriją ir panaudojo architektūrą jai įprasminti. Nors minėtų rūmų vietose nieko panašaus į naujus pastatus anksčiau nestovėjo, buvo visvien nutarta, kad krašto svarbiausias reprezentacinis pastatas privalo iliustruoti ir simbolizuoti savo krašto istoriją arba jos ideologines šaknis. Matomai, Kongreso ir keli parlamentų rūmai buvo tam tikslui sukurti, jų įvaizdžiai pabrėžė testinumą su tam tikru istoriniu momentu, atrinktu iš praeities.

* * *

Valdovų rūmų padėtis skiriasi nuo minėtų pavyzdžių, nes šis pastatų ansamblis tikrai stovėjo Vilniuje, buvo sostinės puošmena. Jų ryšys su Lietuvos praeitimi yra autentiškas; tikresnio neįmanoma surasti. Ryšys su valstybe nėra režisuotas ar sugalvotas. Todėl Vilniuje

nebūtų kuriamas sufantazuotas retro stiliaus įvaizdis, bet atstatomas istorinis faktas. Yra daugiau tokių autentiškų atkūrimo pavyzdžių kituose kraštuose, kurių Valdovų rūmams analogijos remia jų atstatymo sumanymą.

Be abejo seniausi pastatai, kurie šiuo metu atkuriami, yra Egipte. Iš daugelio pavyzdžių čia užtenka paminėti karaliaus Zoser piramidės priestatus, pastatytus 2680 m., prieš Kr. arti Saqqara miestelio. Taipogi karalienės Hatshepsut laidojimo ansamblį, pastatytą 2050 m., prieš Kr., Deir-el-Bahari vietovėje. Šitie architektūriniai paminklai yra atstatomi ant išlikusių pamatų iš tų pačių akmenų rūšies, kuri buvo panaudota originaliose statybose.

Japonijoje užtiksime vieną iš įdomiausių senų pastatų ritualinį atkūrimą. Tai Ise miestelyje stovinti Šoden—Šinto tikybos pati svarbiausia šventykla. Šis, šiaudiniu stogu apdengtas elegantiškas, medinis pastatėlis greitai supūtų dėl drėgno, lietingo klimato. Užtat ši šventykla iš naujo atstatoma gretimam kieme kas dvidešimt metų. Šinto tikyboje Šoden yra nepaprastos svarbos sakralinis objektas: tik Japonijos imperatorius ir Šinto vyriausias dvasiškis į šventyklos vidų gali įžengti. Todėl, kai ši šventykla perstatoma, niekas nėra keičiama. Konstrukcija, medžiagos, apdaila lieka lygiai tokios pačios naujoje šventykloje, kaip senesnėje, kuri nugriaunama, pastačius naują. Šoden perstatymai pradėti aštuntame amžiuje. Dabartinė šventykla buvo pastatyta 1994 m., ir yra šešiasdešimt pirmoji šioje nenutrauktoje serijoje. Sekantis perstatymas įvyks 2014 m. Šitaip yra išsaugotas aštuntojo amžiaus statybos būdas, visiškai neatsižvelgiant į Japonijos paskutinio tūkstantmečio architektūrines madas bei kaitas.

Kadangi kiekviena karta yra linkusi vertinti savo protėvių pastatytus religinių kultų pastatus, religinių kultų pastatai labai dažnai išlieka nepakeisti sekančiai kartai. Priprantame prie religinių pastatų senumo ir kartais neįsigiliname į ypatingas įdėtas pastangas, kuriomis jie buvo išlaikomi per ištisus šimtmečius. Pavyzdžiu paimkime Westminster Abbey, Londone. Šios gotikinės katedros išorinės sienos išmūrytos gan prastu smiltainiu, kuris skyla ir trūnija. Pažeistos sienų dalys ir skulptūrinės detalės yra pakeistos. Šis atnaujinimo procesas prasidėjo XIV-tame šimtmetyje ir tęsėsi iki šių dienų. Restauratoriai teigia, kad kažin ar iš viso yra išlikusio originalaus smiltainio katedros išorinėse sienose. Westminster Abbey statyba užbaigta tiktai 1743 m., ir užtat ypač svarbu pabrėžti, kad, neatsižvelgiant į architektūrinių stilių kaitą trijų su puse šimtmečių laikotarpyje, katedros architektai paeiliui atmetė renesanso, baroko ir rokoko stilius. Nekreipaint dėmesio nei į besikeičiančias madas, nei į prastą smiltainį, katedra buvo toliau statoma iš tos pačios medžiagos senuoju gotikiniu stiliumi. Panašiai su Notre Dame katedra Paryžiuje ir daugeliu kitų Europos katedrų.

Analogiškų atvėjų rasime Venecijoje, kur keli pastatai įrodo ir patvirtina istorinio tęstinumo svarbą venecijiečiams. Dožų rūmai buvo senosios Venecijos respublikos svarbiausias pastatas. Dožai, Venecijos valdovai, juose gyvendavo, tvarkydavo respublikos reikalus, ryšius su užsieniu. Pradėti statyti ankstyvuose viduramžiuose, amžiams bėgant, šie reprezentaciniai rūmai darėsi vis puošnesni. Kiekvienas dožas stengėsi rūmus gražinti. Gaisrui sudeginus Dožų rūmus 1577 m., iškilo jų atstatymo klausimas. Tuomet Italijos įtakingiausias

architektas Andrea Palladio paruošė puikų naujų rūmų projektą. Nors jo vėlyvojo renesanso pastatas būtų buvęs vėliausias architektūrinis žodis, Venecijos Senatas atmetė jo projektą ir nutarė atstatyti rūmus „tokius, kokie jie buvo". Dožų rūmai buvo atstatyti iš mados išėjusiu gotikiniu stiliumi. Jie tebestovi šiandien.

Nedidelės aikštės vakarinėje pusėje šalia Dožų rūmų stovi Venecijos aukščiausia varpinė—Campanile di San Marco. Pastatytas dvyliktame amžiuje ant antikinių romėnų pamatų, šis bokštas buvo paaukštintas kelis kartus. 1514 m., jis tapo arti šimto metrų aukščio. Jame veikė švyturys ir uosto žvalgų būstinė. Astronomas ir matematikas Galileo jame taipogi demonstruodavo teleskopo naudą Venecijos laivyno skeptiškiesiems admirolams. Bokštas, išstovėjęs nepakeistas keturis amžius, staigiai sugriuvo 1902 m. Aptarus šią avariją, Venecijos savivaldybė nusprendė atstatyti senąjį viduramžių bokštą. Po dešimties metų statybos, Campanile iškilo lygiai toks pat kaip anksčiau. Bokšte dabar įrengtas modernus keltuvas, aptarnaujantis minias turistų, norinčių apžiūrėti Veneciją iš aukštumos.

Šiuo metu Venecijoje svarstomas 1996 m., gaisro sunaikintų La Fenice *operos ir teatro* rūmų atstatymas. Italijos operos istorija surišta su šiuo pastatu nuo jo atidarymo 1792 m., iki jo sudegimo. La Fenice valdyba mecenavo teatro, baleto ir operos kūrinius, jų tarpe *Rigoletto* ir *La Traviata*. Šio teatro scenoje vyko premjeros daugelio kitų, svarbių spektaklių. Pagrindiniai argumentai La Fenice priešgaisrinės būklės atstatymui remiasi šio pastato istorine svarba. Bet kažin ar tai įvyks. Numatyto biudžeto rėmuose būtų sunku atkurti šių operos rūmų

puošnius interjerus, išdekoruotus 19-tame amžiuje įmantriais stiuko lipdiniais, medžio drožiniais ir skulptūromis. Žinoma, tai gali pasikeisti, jeigu Italijos valdžia nutars paskirti daugiau lėšų ir La Fenice atstatymo rėmėjai sugebės sukelti tarptautinių firmų ir pavienių mecenatų dosnumą.

* * *

La Fenice rėmėjai galėtų atsiminti kitų pavyzdžių, kurie įrodo, kad populiariems atstatymo projektams lėšos atsiranda net pačiais sunkiausiais laikais. Antrajam pasauliniam karui pasibaigus, Graikijos valstybės ir Atėnų miesto biudžetai buvo apytušti. Karo nualinta šalis vis dėlto nutarė nedelsiant atnaujinti Atėnų agoros archeologinius kasinėjimus ir tyrinėjimus. Radus antikinių senienų, iškilo jų eksponavimo klausimas. Vietoje naujo muziejaus įsteigimo buvo nutarta atstatyti Attalo „stoa", pastatyto Atėnų agoroje pirmame šimtmetyje prieš Kr. Atstatymo rėmėjų argumentams padėjo faktas, kad tarp kitų paskirčių šiame pastate veikė muziejus antikiniais laikais. Graikijos valdžiai patvirtinus sumanymą, architektai paruošė atstatymo projektą. Nors seno pastato buvo mažai išlikę, tai nesudarė ypatingų kliūčių, nes antikinės Graikijos pastatai buvo sistematiškai suplanuoti. Todėl įmanoma atkurti visą pastatą, remiantis kelių kolonų likučiais ir įvairiais dekoratyviniais fragmentais. Šitokiu pagrindu naujos marmurinės sienos ir kolonos iškilo ant dviejų tūkstančių metų senumo pamatų. Statyba baigta 1956 m., ir atkūrtoje Attalo „stooje" dabar veikia Atėnų agoros muziejus.

Panašiai įvyko su Colonial Williamsburg miestelio atstatymu tuojau po 1929 m., Wall Street nuosmukio, pačiame Didžiosios ekonominės depresijos laikmetyje. Aštuonioliktame šimtmetyje Williamsburg miestelis dominavo Virginijos kolonijos ekonominiam, kultūriniam, ir politiniam gyvenimui. Jame stovėjo Kapitolis ir Gubernatoriaus „palocius," veikė William and Mary kolegija. Williamsburg miestelyje generolas Vašingtonas, Lafayetas, Džefersonas ir jų bendraminčiai planavo nepriklausomybės gavimo strategiją bei veiklą. Kolonijoms išsilaisvinus iš Anglijos, miestelio svarba pradėjo kristi ir pamažu sužlugo. Šio šimtmečio pradžioje, atsižvelgiant į Williamsburg istorinę svarbą, buvo sumanyta jį atstatyti originaliu, kolonialiniu stiliumi. Tam tikslui buvo supirktos visos nuosavybės seno miestelio ribose, nugriauta keli šimtai XIX-tojo amžiaus statybų. Išlikę kolonialinių laikų pastatai buvo restauruoti, arti septyniasdešimt namų buvo atstatyti ant atkastų kolonialinių pamatų. Gubernatoriaus „palocius" ir Kapitolis taipogi atkurti savo originaliose vietose ant atkastų senųjų pamatų.

Lėšos atsiranda net iš pirmo žvilgsnio beviltiškiems projektams, pavyzdžiui, Penn Station atstatymui, buvusiai vienai iš pagrindinių Niujorko geležinkelio stočių. Iškilusi šio šimtmečio pradžioje, ši kolosalinės apimties stotis savo erdve pralenkė Vatikano šv. Petro Baziliką, Londono ir Paryžiaus didžiąsias stotis bei jų milžiniškas parodų hales. Stoties geležinė struktūra buvo apdengta granito sienomis, papuošta importuotu marmuru (tas pats Tivolio marmuras buvo panaudotas Koliziejaus statyboje beveik du tūkstančius metų anksčiau). Nukonkuravusi Europos pastatus savo dydžiu ir puošnumu, Penn Station tapo miesto mėgs-

tamiausia stotis. Niujorkiečiai sakydavo „Penn Station'e pasijaučiu dievaičiu. Įžengęs į kitas, jaučiuosi, kaip kokia žiurkė labirinte". Bet laikas daro savo. Antrajam pasauliniam karui pasibaigus, geležinkelių keleiviams pamėgus keliauti lėktuvais ir automobiliais, Penn Station nauda staigiai krito. Neatsižvelgiant į stoties populiarumą ir niujorkiečių protestus, stotis buvo išmontuota ir nugriauta 1963 m. Marmuro skulptūros ir granito kolonos buvo išmėtytos New Jersey pelkėse ir savartynuose.

Praėjus vos trisdešimčiai metų, geležinkeliais keliaujančių skaičius netikėtai pakilo. Rezultatas: JAV-jų didmiesčių stotys staigiai remontuojamos, atnaujinamos, didinamos. Atsižvelgiant į šią dinamiką ir prognozuojant ateitį, buvo pasiūlytas buvusios Penn Station požeminės teritorijos išplėtimas, jos peronų pratęsimas ir visos stoties atstatymas kitoje gatvės pusėje. Dabar planuojama pastatyti Naująją Penn Station kelis šimtus metrų toliau nuo originalios vietos (jos buvusioje vietoje liks šiuolaikinis pastatas, įsitvirtinęs senos stoties pamatuose). Taipogi pasiūlyta atkurti nugriautos stoties interjerus. Tam tikslui susibūrė grupė entuziastų, kurie, sukėlę talką ir lėšas, pradėjo ieškoti senosios Penn Station liekanų. Uždavinys sunkus, nes po trisdešimties metų pamiršta, kur stoties marmuras buvo išmėtytas. Be to, trisdešimties metų laikotarpyje jie buvo tuose savartynuose užversti šiukšlių kalnais. Nors pasisekė surasti nemažai stoties liekanų, tačiau daug dar liko po žeme. Buvo panaudotas radaras, nušviečiantis kelių metrų gilumoje gulinčias seniai užverstas Penn Station marmuro ir granito didesnio gabarito liekanas.

* * *

Kada Šekspyro laikų Globe teatro atstatymas Londone buvo paskelbtas Anglijos spaudoje 1970 m., daugelis šį sumanymą atmetė, kaip beviltišką utopinę svajonę. Kliūtys atrodė neįveikiamos. Globe teatro, stovėjusio Temzės upės pietinėje pakrantėje, tikslí vieta buvo nežinoma, nes prieš tris šimtmečius pastatas sudegė ir buvo nugriautas, jo pamatai užkasti. Taip pat trūko elementariausių ikonografinių žinių, nes jokie planai ar braižiniai nebuvo iki šių dienų išlikę. Neatsižvelgiant į šias kliūtis, buvo nutarta atstatyti Globe teatrą. Pagrindą projektui sudarė Šekspyro laikų Londono miesto vaizdai, schematiškai nurodę teatro profilį, tuometinių teatro lankytojų trumpi komentarai jų laiškuose ir to laikotarpio kitų teatrų savininkų sutartys su meistrais ir rangovais.

Nutarta atstatyti naująjį Globe teatrą apie du šimtus metrų toliau nuo apytiksliai žinomos originalios pastato vietos, kurioje dabar stovėjo nenugriaunami pastatai. Manyta, kad Globe teatras buvo 80 pėdų skersmens, dvidešimt keturių kampų poligonas. Tačiau, 1989 m., netikėtai atradus dalį senojo Globe teatro pamatų, paaiškėjo, kad originalus pastatas buvo 100 pėdų skersmens dvidešimtkampis poligonas. Nesant išlikusių Šekspyro laikų teatrų akivaizdžių pavyzdžių, naujojo Globe teatro architektams ir dailidėms prireikė analizuoti kelias septynioliktojo amžiaus hales, arklides, kluonus ir t.t. Naudojantis jų statybos pavyzdžiais, buvo sumontuotas analogiškos konstrukcijos, medinių rąstų daugiaaukštis naujasis Globe teatras. Visais šiuomet žinomais atžvilgiais jis atitinka karalienės Elžbietos laikams tipišką teatrą: kiemas neuždengtas, atviri balkonai ir galerijos, nukreiptos į pagrindinę sceną viename kiemo šone. Scenos priestato ir

žiūrovų galerijos stogai apdengti šiaudais. Tai pirmutinis šiaudinis stogas Londone po trijų šimtų metų. Mat po 1666 m., gaisro Londone šiaudiniai stogai buvo uždrausti. Kalkinis tinkas apdengia teatro išorines sienas. Naujojo Globe statyba ir apdailinimas galutinai užbaigtas 1997 m., kada įsikūrusiame teatre prasidėjo normali teatro veikla.

Arti trisdešimt metų praėjo nuo projekto paskelbimo iki Globe atstatymo. Pradžioje sumanymas atrodė kone beviltiškas. Trūko žinių, trūko lėšų. Tačiau, metams bėgant, istorikų tyrinėjimai smarkiai praplėtė esamų žinių fondą apie Elžbietos laikų teatrų statybą, veikalų mecenavimą, vaidybos įpročius ir t.t. Globe atstatymo sumanymas pritraukė vis daugiau rėmėjų. Jų skaičiui augant ir visuomenės susidomėjimui kylant, valdžios parama taip pat padidėjo.

* * *

Įsidėmėtina, kad Vilniaus Valdovų rūmai žymiai geriau dokumentuoti, negu Šekspyro laikų Globe teatras. Nors Globe teatras visur minimas kartu su dramaturgu, kuris šį pastatą išgarsino, teatro tikra vieta buvo užmiršta ir ilgai tiksliai nenustatyta. Pamatai buvo seniai sunaikinti arba kitų pastatų uždengti. Vilniuje yra kitaip: kadangi didžioji dalis Valdovų rūmų pamatų išliko, jie nusako ištisus tomus apie visą virš jų stovėjusį pastatą. Globe teatro išorinė išvaizda nėra aprašyta, dingusi be pėdsakų. Pranciškaus Smuglevičiaus piešiniai aiškiai dokumentavo Valdovų rūmų fasadus, kurių liekanas jis labai tiksliai nupaišė XVIII-to šimtmečio gale. Tuomet išlikusios sienos stovėjo tvirtai, net siekė buvusio stogo lygį. Londone, anaiptol, neišliko nė vienas Šekspyro amžiaus teatras,

padedantis atkurti Globe teatro išorę bei vidų. Tačiau Valdovų rūmų interjerų atitikmenis galime užtikti autentiškų pavyzdžių dėka, kurių keliolika išliko Lenkijoje ir Švedijoje. Italijoje ir Prancūzijoje jų suskaičiuotume šimtais. Tik žinių nuotrupos išliko apie Globe teatro sceną, kiemą ir galerijas įvairiuose amžininkų užrašuose bei Šekspyro veikalų užuominose. Susumavus vien šitas žinutes, palyginus mažai ką konkretaus sužinome apie Globe teatro naudojimą Šekspyro laikais. Valdovų rūmai žymiai geriau dokumentuoti, nes jų klestėjimo laikotarpyje amžininkai rašė ištisus puslapius apie rūmuose vykstančius priėmimus, suvažiavimus, iškilmes, ceremonijas. Remdamiesi šiais užrašais, keli straipsniai *Kultūros baruose* ir *Karyje* 1997 m., ir 1998 m., trumpai apibūdino rūmuose vykusį gyvenimą.

Išskyrus rezidencines funkcijas, atstatyti Valdovų rūmai galėtų turėti panašią paskirtį kaip anksčiau. Rūmų Didžiojoje salėje, kuri buvo trečiame aukšte, vyko ambasadorių ir valstybės svečių priėmimai. Analogijų šitokiems priėmimams yra šiandien. Tenai buvo skelbiami svarbūs pranešimai ir aktai, kurių dabartiniai atitikmenys galėtų būti valstybinių premijų ir laureatų paskelbimai. Žygimantas Augustas didžiavosi savo rinkiniais, juos rodydavo savo svečiams, popiežiaus pasiuntiniams. Šiandieninis jo kolekcijų atitikmuo galėtų būti valstybinis muziejus, eksponuojantis reprezentacinę Lietuvos kultūrinio paveldo dalį. Eksponatai, dabar saugomi kitų muziejų fonduose, laikui bėgant būtų papildyti naujais. Muziejininkų tarpe yra plačiai žinoma, kad nauji pastatai ir naujai remontuotos salės ne tik pritraukia naujus lankytojus bet, svarbiausia, stimuliuoja kolekcijonierius kelti

savo rinkinių kokybę ir dovanoti svarbius objektus muziejui. Senuose Valdovų rūmuose veikė teatro salė, kurią atstačius galėtumėm skirti Renesanso laikų dramai bei muzikai. Valdovų rūmuose taipogi būtų galima įkurti saugias patalpas neseniai atrasto Vilniaus katedros lobyno eksponavimui. Patalpos šiam tikslui galėtų būti skirtos šalia Katedros, patogesniam relikvijų, monstrancijų ir kitų kulto objektų pernešimui į Katedrą religinių švenčių metu.

Valdovų rūmų atstatymas, kaip ir kitų reprezentacinių pastatų pastatymas, reikalaus milijonus litų. Suma nėra milžiniška, nes ji nebūtų išmokėta iš karto, bet finansuojama dešimtmečiais. Todėl šis projektas užimtų ne tokią jau didelę dalį kasmetinio valstybinio biudžeto. Aukos taipogi turėtų būti renkamos per Valdovų rūmų atstatymo fondą, nes šis užmojis būtų viso pasaulio lietuvių reikalas. Šios aukos papildytų valstybinę paramą. Patirtis kituose kraštuose rodo, kad garbingi užmojai visuomet pritraukia aukotojus, pradedant su nedidelėmis aukomis, baigiant su turtingais rėmėjais ir mecenatais—verslininkais, stambiais bankais, pajėgiomis bendrovėmis ir turtingomis organizacijomis, kurių stambios aukos atstatytų ir išdekoruotų reprezentacines sales. Šitokios paramos neatmeta net patys stipriausi muziejai, pavyzdžiui, valstybinės galerijos Vašingtone ir Londone.

Prieš keturiasdešimt metų *Izvestija* pasisakė prieš Trakų pilies atstatymą. Skaitėme, kad Lietuva nėra užtenkamai turtinga švaistyti milijonus senų rūmų atstatymui. Tokias lėšas reikėtų pirma skirti kaimams ir gamybai. Tuomet taip pat girdėjome, kad Trakų salose tiktų įsteigti „kompartijai nusipelniusiems kadrams fizkultūros

ir poilsio bazę". Laimė, to buvo išvengta. Šiandien turbūt kažin ar rastume lietuvį, kuris gailėtųsi, kad šitie pasiūlymai buvo atmesti ir, kad Trakų salų pilis buvo atkurta „tokia kokia ji buvo". Taigi, jeigu buvo įmanoma atstatyti Trakus tais sunkiais laikais, tai tuo labiau turėtų būti įmanoma atstatyti Valdovų rūmus, atgavus nepriklausomybę.

Valdovų rūmai turėtų iškilti ant senųjų pamatų ir turėtų būti atstatyti, naudojant kuo daugiau senų medžiagų ir kuo daugiau tradicinės statybos technikos. Simboline ir fizine prasme tai pabrėžtų tęstinumą tarp šiandieninės ir istorinės Lietuvos. Kaip ir Luvre, kurio požemiuose galima apžiūrėti gotikinius pilies pamatus, Valdovų rūmų pamatai taip pat galėtų tapti ekspozicijos objektu, lankantis rūmų požemiuose. Iš lauko pamatų visai nesimatytų, nes juos dengtų žemė. Reikėtų atmesti projektus, kurie siūlo palikti viską dabartinėje būklėje arba eksponuoti atkastus Valdovų rūmų pamatus po stikliniu gaubtu, stiklinėje halėje. Vietoje paminklo Lietuvos valstybingumui, pastatytume paminklą Ivanui Zolotarenkai, Aleksiejui Mikhailovičiui ir J. Fryzeliui...

KELIOS PASTABOS APIE KULTŪRINES STUDIJAS IR JŲ PANAUDOJIMĄ

ALMANTAS SAMALAVIČIUS

Diskusijai pasiūlyto Artūro Tereškino straipsnio[1] prezumpcijos išryškina bręstantį ir be didelių pastangų nujaučiamą diskursų konfliktą, kurį Lietuvos humanitarika buvo (ir iš dalies tebėra) linkusi ignoruoti. Jokia paslaptis, kad bandymai apmąstyti ir taikyti tekstų bei jų kontekstų interpretacijai naujesnius tyrimo rakursus per pastarąjį dešimtmetį geriausiu atveju būdavo pasitinkami solidžia akademine tyla, kurią kiek sutrikdė neseniai nusiritusi diskusijų apie aukštojo mokslo plėtros ribas ir galimybes bei humanitarikos vertinimo kriterijus banga. Ji išryškino nemaža šiuolaikinės akademinės kultūros ir mokslo kontekstų „nemalonumų". Todėl bandymai plėsti humanitarinių (arba kultūros) diskursų ribas, siūlant naujus analitinius rakursus ir požiūrius, yra labai savalaikiai ir prasmingi. Kaip jau esu minėjęs anksčiau, Lietuvos akademiniame gyvenime netrūksta diskursų ir konkuruojančių kultūrinių ideologijų konfliktų, tačiau jie sprendžiami ne viešose diskusijų erdvėse, bet dažniausiai

1 Artūras Tereškinas, „Peržengiant ribas: kultūrinės studijos vs. literatūros mokslas bei kritika," *Metmenys*, nr. 76, 1999.

slaptuose akademinės galios struktūrų labirintuose[2]. Pridursiu, jog atviras teorinių pozicijų aiškinimasis ir institucinės laikysenos analizė neturi tokio destruktyvaus pobūdžio kaip nutylėjimai, kurių mūsų pokomunistinės kultūros situacijoje netrūksta. Minėtų konfliktų išryškinimas ir kritiškas šiuo metu dominuojančių kultūrinių /literatūrinių požiūrių ir juos legitimuojančių diskursų aptarimas (tiek lokaliniuose, tiek ir transnacionaliniuose kontekstuose) galėtų puikiausiai pasitarnauti sustabarėjusių kultūros diskursų „kraujotakai" pagerinti, o sykiu galbūt padarytų bent kiek ženklesnę įtaką institucionalizuotų akademinių disciplinų savikritikai, kurios, deja, iki šiol stokojama, nepaisant visuotinai deklaruojamo atvirumo pasauliui, demokratijai, Vakarų kultūrai.

Galima sutikti su Tereškino įžvalgų implikacija, kad Lietuvos akademiniuose literatūros tyrinėjimuose iki šiol dominuoja pozityvistinės schemos ir senstelėjusios moksliškumo koncepcijos, kurios tapo jokios verifikacijos nereikalaujančiomis doktrinomis, atitinkamai pasitarnaudamos pačių diskursų gamintojų akademinės galios ir įtakos legitimacijai. Pridursiu, jog šis pozityvizmas sąlygiškas, kadangi šiuolaikinė humanitarika per pastarąjį pusšimtį metų buvo veikiama suvulgarintų pusiaumarksistinių doktrinų, kurios, kad ir kaip būtų buvę atmetamos, paradoksaliai prisidėjo prie šiandieninės pokomunistinės humanitarikos pretenzijų į „objektyvumą" ir bešališkumą. Tačiau būtina pastebėti, kad nemenka pozityvizmo dozė

2 Žr. Almantas Samalavičius, „Humanitariniai tyrimai ir jų vaizdiniai", *Kultūros barai*, 1998, nr. 5, taip pat Almantas Samalavičius, „Kultūros tyrimai ir disciplinų dialogai", *Kultūros barai*, 1999, nr. 8–9.

slypi ir už paties jį kvestionuojančiojo autoriaus pastabų. Prezumpcija, jog mokslas yra objektyvus, pati savaime prieštarauja šiuolaikiniame akademinių tyrimų kontekste besiplėtojantiems kritiniams/reliatyvistiniams požiūriams ir—pridurčiau—ko gero, pačiai kultūrinių studijų sampratai. Čia Tereškinas, užsimojęs įrodyti savo kritikuojamo objekto „Achilo kulną", regis, pakliūva savo paties paspęstų spąstų nelaisvėn. Totalinė kampanija, objektyvizuojanti humanitariką ir absoliutinanti socialinių mokslų galias nešališkai tyrinėti visuomenės problemas skolinantis moksliškumo kriterijus iš gamtos mokslų, buvo pradėta Švietimo epochos intelektualiniuose rėmuose ir suteikė impulsų beatodairiškai sureikšmintam gamtamokslinių metodų ir tyrimo pritaikomumui socialinėje ir humanitarinėje sferoje. Abejočiau dėl straipsnyje implikuotos nuomonės, jog mokslas yra nevertinantis. Apie kokius mokslus kalbama? Galbūt gamtamokslinių tyrimų srityje šioji pastaba būtų daugmaž apytikslė, tačiau kultūros disciplinos, būdamos susijusios su žmogaus pastangomis suvokti save patį ir savęs reprezentavimo būdus, iš principo negali išvengti vertinimo, kad ir kokios verbalinės konstrukcijos jį nuslėptų. Galiausiai, kultūrinių studijų spektro plėtra (pirmiausia turiu galvoje pirmosios bangos angliškų kultūrinių studijų konstruktorių R. Williamso, R. Hoggartho darbus) ir buvo pastanga įvertinti tuos marginalinius kultūros aspektus, kuriuos ignoravo „buržuazinė" kultūros samprata, ir jos pervertinimui suteikti klasinę/politinę potekstę. Jei tyrimo procedūros tam tikrais atvejais gali neturėti vertinamojo pobūdžio, jis yra implicitiškai užkoduotas pačiame tyrimo problemų formulavime. Kita vertus, vertinimo neigimas ir

impresionistinių grimasų atmetimas yra veikiausiai susijęs su autoriaus noru reorganizuoti kritikos kalbėjimo būdus, sinchronizuojant juos su šiuo metu JAV ir Vakaruose įsigalėjusiomis tendencijomis, kurias bandoma bet kuria kaina integruoti į vietinių tyrimų kontekstą netgi nekvestionuojant, ar visa tai, kas siūloma, iš tiesų tinkama ir būtina. Galgi būtų naudinga pridurti, jog kultūrinių studijų plėtra 6–7 dešimtmečiais buvo paskatinta nesutarimų dėl kultūros sampratos. Antropologijai mėginant įgyti kultūros tyrinėjimų monopolį, literatūros tyrinėtojai pasijuto atsidūrę anapus „debatų apie kultūros koncepciją ribų" ir štai paskatino pateikti alternatyvią „struktūralistinių ir poststruktūralistinių subjektyvumo teorijų" kultūros sampratą.[3]

Abejonių kelia ir Tereškino pasiūlyta „kultūros karų" kategorija, kurią laikyčiau specifiniu amerikiečių visuomenės reiškiniu. Jos perkėlimas į Lietuvos humanitarinių diskursų erdvę, ko gero, būtų dirbtinė konstrukcija, turinti nedaug ką bendra su realiomis vietinės akademinės kultūros problemomis, ir jas veikiau nuslėptų nei išryškintų. Bet kokie „karai" intelektualinėje ar kultūrinėje sferoje naikina dialogo ir susikalbėjimo galimybę, o vienų diskursų vykdoma kolonizacija paprasčiausiai pakeičiama kitomis dominavimo formomis. Manau, kad tokia kultūros diskursų sąveikos interpretacija lietuvių kultūrai negali pasiūlyti dialoginės veiklos perspektyvų. Todėl būčiau linkęs atmesti „kultūros karų" sampratą ir veikiau kalbėti apie realius ir esamus konfliktus, vykstan-

3 Barry Shank, „The Continuing Embarrassment of Culture: From the Culture Concept to Cultural Studies", *American Studies* (Summer 1997), Vol. 38, No. 2, p. 97–98.

čius tiek tarp akademinių kultūros disciplinų, tiek jų viduje. Šių „galios žaidimų" išryškinimui daug parankesnės Pierre'o Bordieu įteisintos „simbolinio kapitalo" ir universitetinio „doxa" kategorijos, pritaikomos universalioje/globalinėje akademinės veiklos analizėje. Jei vis dėlto Lietuvoje pavyktų įžiebti „kultūrinius karus", jų pasekmes galima būtų numatyti pasirėmus jau esamais amerikietiško konteksto pavyzdžiais. Gerai žinoma, kokius intelektualinius padarinius sukėlė perversiška multikultūrizmo, radikalaus etnokriticizmo ir „karingojo" feminizmo idėjų plėtra. Toddas Gitlinas, pateikęs įžvalgią amerikietiškų „kultūros karų" interpretaciją, nurodo, kokios absurdiškos gali būti intoksikuoto radikalizmo pasekmės, išprovokuojančios fundamentalistinę reakciją[4]. Multikultūrizmo ideologija sukūrė ir totalitarines doktrinas primenantį „politinio korektiškumo" fenomeną, virtusį grėsminga diskursų monopolijos ir priežiūros forma. Beje, būtų visai pravartu priminti, kad „politinio korektiškumo" sąvoka kairiųjų intelektualų žodynuose buvo pasi-

4 Gitlinas mini, jog Kalifornijoje 1990 metais nuvilnijusi kampanija prieš „Houghton Mifflin" serijos vadovėlius, kuriuose, palyginus su ankstesniais, buvo bandyta gerokai praplėsti įvairių kultūrų reprezentacijas, tapo smulkmenišku etninių bendruomenių bylinėjimusi dėl abejotinos reikšmės implikacijų: vaizdas su kupranugariu musulmonams ortodoksams pasirodė esąs įžeidus arabo stereotipas, žydų bendruomenė pareikalavo, kad Senasis Testamentas būtų įvardytas tik kaip „Hebrajų biblija" ir t.t. Žr.: Todd Gitlin, *The Twighlight of Common Dreams: Why America is Wracked by Culture Wars*, New York: Henry Holt and Co., 1995, p. 7–12.

skolinta iš Mao Tse-tung'o raštų rinkinio, pavadinto *Quotations from Chairman Mao.*[5]

Kai kurie autoriai teigia, kad Vakarų kultūros atmetimas baigiasi sakralinio statuso kuriai nors kitai kultūrai suteikimu, ir multikultūralistinės ideologijos pasekmes įžvelgia Balkanų praktikoje[6]. Nesiekiant tokio masto palyginimų, vis dėlto kyla pagunda klausti, ar Tereškinas nesuabsoliutina „kultūrinių studijų" demokratiškumo ir ar jos nėra paverčiamos nauju ortodoksiškai opresyviu įrankiu? Šį klausimą norėtųsi susieti su kritiko samprotavimais apie kanoną. Pastangos dekonstruoti Vakarų literatūros kanoną JAV susilaukė prieštaringų reakcijų, kurias būtina įvertinti. Ar Platono pakeitimas, pvz., Fanonu (įgyvendintas kai kurių JAV universitetų programose) nėra vienos dominavimo formos pakeitimas kita? Nors Fanono veikalų studijos gali būti visiškai naudingos akademiniams tyrinėtojams, kuriems rūpi kolonizmo problematika, tačiau jos gali būti visiškai bereikšmės tuo atveju, kai Vakarų kultūros istorija redukuojama iki specifinio diskurso interesų. Nejaugi būtų pageidautina, kad visi „klasikiniai" ar, vartojant kultūros studijų terminiją, kanoniniai literatūros tekstai, skaitomi mokyklose, būtų pakeisti *Lietuvos ryto* ar *Respublikos* tekstų ištraukomis? Šiuos drastiškus pavyzdžius pasirenku specialiai, kad išryškėtų platesnis problemos spektras, kurį neretai nuslepia kritinės implikacijos. Visiškai

5 Ruth Perry, „A Short History of the Term Politically Correct", *Beyond PC: Toward a Politics of Understanding*, red. Patricia Aufderheide, Graywolf Press, 1992, p. 72.

6 Alvin J. Schmidt, *The Menace of Multiculturalism: Trojan Horse in America*, Wesport, Connecticut: Praeger, 1997, p. 16–17.

suprantama Tereškino intencija praplėsti kultūros/literatūros diskursų akiračius klasės, lyties, seksualumo, tautiškumo, galios ir kt. problemomis, kurios su retomis išimtimis yra už lietuviškų akademinių interesų ribos. Tačiau mūsų atveju tenka priminti, kad susiduriame su visuomene, kuri nėra postmoderni ir kurioje esama nemaža tradicinės kultūros elementų, postfeodalizmo, ikikapitalizmo, grubaus kapitalizmo formų samplaikos, kuri skiria jas nuo Vakarų visuomenių[7]. Už kiekvienos kultūrinės reikšmės ieškant vien supolitinto klasės/rasės/lyties/etnoso intereso gresia pavojus pačią kultūrą su visa jos įvairove redukuoti iki politikos. Drįstu priminti, kad tokią kairuolišką socialinę praktiką jau esame patyrę sovietinės kolonizacijos laikotarpiu, kuomet visa visuomenės ir kultūros raida buvo privalomai interpretuojama iš klasinių pozicijų. Matėme ir tokio totalinio projekto rezultatus, kai subyrėjus komunistiniam režimui visuomenės ir kultūros interpretacijos buvo skubiai pakeistos agresyvia tautine retorika, kuri užėmė socialinės kaitos metu ištuštėjusią „klasinės" ideologijos erdvę. Taip pat nereikėtų manyti, jog „kultūrinės" studijos su jas lydinčiu multikultūrizmo, etnokriticizmo, feminizmo ir kt. doktrinų šleifu yra kokia universali panacėja, įgalinanti atverti visas (ir kiekvieną) kultūros prasmes ir reikšmes. Iš pažiūros labai nešališkos teorijos gali ne tik atskleisti, bet ir klastoti realias praktikas arba jų tiesiog neįvertinti. Šiame kontekste norisi priminti Eugene'o Goodhearto

7 Gyorgy Csepeli, Antal Orkeny, Kim Lane Cseppele, „Acquired Immune Deficiency Syndrome in Social Sciences in Eastern Europe", *Social Research*, Vol. 63, No. 2, (Summer 1996), p. 501.

pateiktą pastebėjimą, kurį išsakė marksistinės pakraipos vizituojantis indų profesorius, nurodydamas, jog pagarsėję „subaltern studies" autoriai interpretuodami britų kolonializmą neatsižvelgė į kelias svarbias aplinkybes: brahminai, o ne britų kolonialistai išlaikė kastų sistemą Indijoje ir suteikė lavinimo galimybes neliečiamiesiems; o kolonizacijos pabaiga užuot liberalizavusi šių sluoksnių padėtį ją gerokai apsunkino.[8]

Turime nemaža pavyzdžių ir iš pokomunistinės praktikos. Subyrėjus sovietiniam režimui į Lietuvą, kaip ir į kitus Rytų ir Centrinės Europos kraštus, buvo importuojamos ir demokratijos/pilietinės visuomenės teorijos, ir praktinės rekomendacijos, sukonstruotos pagal tariamai universalius modelius, tačiau pamėginus jas pritaikyti paaiškėjo, kad daugelis tyrimo ir veiklos schemų visiškai neveikia, o jei ir veikia—tai anaiptol ne taip efektyviai, kaip tikėtasi. Neatsitiktinai patikimesni pokomunistinių kraštų sociologai daro išvadą, jog vietinių problemų tyrimas ir sprendimas reikalauja ne tik universalių metodologijų, bet ir betarpiško, gilesnio vietinio konteksto, kultūros tradicijų, mąstymo ir veiklos įpročių supratimo. Tai žinoma neimplikuoja, jog dėl šių nesėkmių iš principo turėtume kratytis globalizacijos.

Tereškino pastaba apie kultūros studijų skolinius iš kitų disciplinų verta kelių komentarų. Kultūros studijos susiformavo kaip reakcija prieš tradicinę humanitariką, teigusią, jog tekstai perteikia universalias, transcendentines vertybes, redukuojamas iki jų tradicijos aprobuoto kanono. Kultūros studijose tekstai buvo interpretuojami

8 Eugene Goodheart, „Reflections on the Culture Wars", *Daedalus* (Fall 1997), Vol. 126, No. 4, p. 165.

kaip socialinės konstrukcijos, turinčios kontekstus, kuriuose atsirado ir buvo ar yra skaitomos. Atsisakius tradicinių estetiškumo kriterijų, kurie dažnai nepagelbsti šiuolaikinio meno industrijos procesų suvokimui, mėginta tyrinėti jų „gamybos", sklaidos ir recepcijos technologijas, neišvengiamai praplečiant analizės instrumentuotę. Iš sociologijos, antropologijos, komunikacijos ir daugelio kitų disciplinų pasiskolinta intelektualinė „amunicija" įgalino kultūros studijas praplėsti tyrinėjimo lauką. Turint galvoje, kad visos tradicinės ir netradicinės disciplinos irgi yra socialinės konstrukcijos, turinčios savo istoriją ir tradiciją, būtų sunku įrodyti, kad kuri nors iš jų turi „prigimtines" ar, juo labiau, nepajudinamas teises į apsibrėžtą tyrimo objektą. Kita vertus, šiuolaikiniai tyrimai, paveikti kelių reikšmingų žinojimo lūžių, išgyvena laikmetį, kai tradicinės ribos nyksta ir formuojasi nauji akademinių interesų mazgai. „Skolinasi" ne vien kultūrinės studijos, bet ir kiti atsinaujinti siekiantys diskursai (pvz., istorija vis dažniau linkusi ieškoti sąlyčio taškų su socialine teorija). Tarpdisciplininių interesų ir ryšių formavimasis yra vienas akivaizdžiausių tokių pokyčių rodiklių. Todėl nemanau, kad teiginys, jog kultūrinės disciplinos „skolinasi", turėtų diskredituoti jų patikimumą. Socialinių tyrimų srityje pastaruoju metu vyksta aktyvi naujų epistemologinių kategorijų ir trajektorijų paieška ir vis dažniau kvestionuojama nusistovėjusi žinojimo struktūra[9]. Įvairių disciplinų stovyklose stiprėja pojūtis, jog šiuolaikinio pasaulio problemos kompleksinės ir sudėtingos, *ergo*

9 Žr.: Immanuel Wallerstein, *The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-First Century*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.

reikalauja bent kelių disciplinų sąveikos tam, kad būtų įmanoma tyrinėti problemas adekvačiai jų konfigūracijos sudėtingumui. Kita vertus, ir atskirų disciplinų viduje ryškėja tendencija peržiūrėti tradicines kategorijas[10]. Epistemologinių poslinkių nebegalima ignoruoti. Sunku prognozuoti, kaip šio akademinio klimato poveikiai paveiks Lietuvos kultūros/literatūros diskursų orientacijas. Jei kultūros studijų „kapitalas" bus analizuojamas kritiškai, išryškinant jų silpnąsias vietas bei kiekvienoje dogmatiškoje veikloje slypinčius pavojus ir atmetant visa tai, kas mažai reikšminga Lietuvos kultūros tyrimams, manau, kad kultūrinės studijos galėtų suprobleminti ir paįvairinti tradicines humanitarikos sampratas ir tyrimo būdus. Galiausiai, nieko naudingesnio disciplinų savivokai nėra už jų kritiką tiek iš išorės, tiek ir iš vidaus, kuri uždarus tyrimų rezervatus gali paakinti atsiverti ieškant perspektyvesnių požiūrių. Net ir tuo atveju, jei disciplinų imunitetas tik sustiprėtų. Kadangi nemanau, jog visi kultūrinių studijų aspektai galėtų „suveikti" lietuviškų tyrimų kontekstuose, tvirtinčiau, kad net ir tuo atveju, jei kultūrinės studijos neprigytų ar būtų galiausiai išstumtos iš akademinių tyrimų rinkos, jos galėtų atlikti naudingą terapinį vaidmenį.

10 Įdomus amerikiečių sociologijos rekonstravimo programos variantas pateiktas knygoje Gordon D. Morgan, *Toward an American Sociology: Questioning the European Construct*, Westport, Connecticut: Praeger, 1997.

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

ŠIANDIENINĖ TIKROVĖ MAGIŠKOJO REALIZMO VEIDRODYJE

Skablauskaitė, Jolita, *Mėnesienos skalikas*, Vilnius: Vaga, 1997.

Magiškasis realizmas dažnai laikomas paribio reiškiniu pripažintų žanrų atžvilgiu. Šiandieninėje lietuvių literatūroje Jolita Skablauskaitė—turbūt pagrindinė magiškojo realizmo gerbėja, tačiau jos romanai ir apsakymai irgi yra kitų tekstų pakrašty. Tuo labiau, kad pastaruoju metu pasiilgta knygų, kuriose atsispindi pati paprasčiausia žmogaus kasdienybė. Todėl vėl skaitomi dienoraščiai, kelionių užrašai ir pan. Vis dėlto ši siaubo bei fantazijų knyga įrodo, kad ir toks rašymas gali savaip reflektuoti dabartinę kasdienybę.

Skiriamasis magiškojo realizmo bruožas—dvi priešingos diskursyvinės sistemos, kurios susiduria tekste. Viena jų reprezentuoja realybę, o kita—grubiai tariant, fantaziją. Tarp šių sistemų nėra hierarchijos, nes jos nepaklūsta viena kitai ir nė viena iš jų nėra dominuojanti.[1] Istoriškai magiškasis realizmas paprastai yra siejamas su dviem Lotynų Amerikos ir Karibų kultūrų periodais. 1940–1950 metais sąvoka buvo vartojama greta *marvelous*—vietiniams gyventojams ontologiškai būtino kasdieninės realybės matymo. Vėliau—pritaikyta *boom* laikotarpio romanams Lotynų Amerikoje 1950–1960 metais.[2] Tačiau visų pirma šis terminas atsirado europinio meno kontekste. Magiškuoju realizmu vokiečių meno kritikas Franzas Rohas 1925 metais pavadino postekspresionistinį meną. Vėliau terminas taikytas

---

1 Plg. Slemon, Stephen, „Magic Realism as Postcolonial Discourse", *Magical Realism: Theory, History, Community*, Durham and London: Duke University Press, 1995, p. 409.

2 Ibid., p. 407.

kalbant apskritai apie dailę, kurioje kasdieniai objektai vaizduojami fotografišku tikslumu, tačiau keisti jų deriniai ar paradoksalūs elementai sukelia nerealumo pojūtį.[3]

Magiškasis realizmas nėra naujas fenomenas ne tik Vakarų mene, bet ir literatūroje. Tik neretai užmirštama apie ilgą jo istoriją, kuri „prasidėjo meistriškais magiško ir realaus persipynimais epinėje bei riterinėje tradicijose, ir kurią pratęsė moderniosios prozos pirmtakai *Dekameronas, Tūkstantis ir viena naktis, Don Kichotas*".[4] Todėl šiandieninis „potraukis" magiškajam realizmui gali būti suvokiamas kaip bandymas „atkurti ryšį su tradicijomis, kurios laikinai buvo užtemdytos mimetinių devynioliktojo ir dvidešimtojo amžiaus realizmo apribojimų".[5]

Skablauskaitės romano *Mėnesienos skalikas* maginę dimensiją sudaro siaubo pasakų, gotikinių istorijų tradicijos elementai. Vien knygos pavadinimas tuoj primena baisius pasakojimus apie mėnulio šviesoje lakstančius vilkolakius. Pagrindinė magiškojo pasaulio figūra tekste kaip tik ir yra šuo žmogaus galva—norvego Tritjofo šmėkla, kuri medžioja naująjį jo mylimosios Kajetonos meilužį. Istorija prasideda kaip nerūpestingas žaidimas kortomis: girta Kajetona pralošia ir turi papasakoti apie savo praeitį, o vėliau nutaria savo klausytojams išburti ateitį. Taip sukuriama pasakojimo intriga: kaip skaitytojui bus atskleista žolės dūmuose pasirodžiusių figūrų prasmė. Romano veikėjai yra sukonstruoti pagal populiariausius siaubo literatūros stereotipus. Pasakojimo centre—fatališka moteris Kajetona, pražudžiusi du meilužius. Ji, be abejo, yra juodaplaukė, žaliom įkypom akim, turi dvarą su bokšteliais, vaikštinėja nuoga ir skleidžia pavojingą erotiką. Kajetonos priešingybė—Gabija, gyvenanti stiklo name lyg stiklo rūmuose paslėpta karalaitė. Na, o tarp dviejų moterų klaidžioja demoniškas menininkas Klaudijus... Tačiau pop tekstų stereotipai romane yra sumaišyti su aristokratiškos dekadentinės kultūros vaizdiniais: dvaro

---

[3] Plg. D'Haen, Theo L., „Magical Realism and Postmodernism: Decentering Privileged Centers", *Magical Realism*, p. 191.

[4] Zamora Parkinson, Lois, and Faris, Wendy B., „Introduction: Daiquiri Birds and Flaubertian Parrot(ie)s", *Magical Realism*, p. 2.

[5] Ibid., p. 2.

griuvėsiuose geriamas vynas, rūkomos kanapės, moterys dėvi prašmatnias sukneles. Per juos atsiskleidžia apskritai visai gotikinei tradicijai būdingos reikšmės: žmogui nepavaldi aistra, fatališkos moters ilgesys, mirties troškimas...

Be to, nuo pasidavimo įprastinei schemai naratorę visų pirma gelbsti ironija. Ji atsiranda, kai tie patys dalykai matomi iš kelių požiūrio taškų. Atrodo, kad herojai gyvena dvigubus gyvenimus. Pavyzdžiui, stiklo rūmai iš tikrųjų yra neskoningas nuvorišo namas, kuris kelia architektui Klaudijui šypseną, o vietinių gyventojų yra vadinamas inspektu. Ekstravagantiškas Vilniaus menininkas provincijoje irgi atrodo juokingai: „Mes jį vadinome gėlyte, nes vaikščiojo su kasa kaip panelė". Gabija—nuobodžiaujanti turtingo vyro žmona. Tačiau didžiausia praraja yra tarp to, kaip Kajetoną mato Klaudijus ir jos pusseserė Elmyra. Klaudijui Kajetona—tai jo gyvenimo moteris. Plg.:

> Kokios gražios dabar man būtų po lietaus gatvės, jeigu jomis tu vaikščiotum [...] Taip ir vaidenas visur tavo siluetas, šviesi suknelė, apgulanti paslaptingai gražų kūną, kuris galėtų tik man vienam priklausyti. Gabija prieš tave—niekas, trumpas, svaigus užsimiršimas [...] Labai gražus mūsų senamiestis, tik tavęs čia nėra, Kajetona. Kita moteris vaikšto su manimi—šviesiaplaukė, baltaodė, tik aš jos nemyliu ir meluoju, kai jai tai sakau, nes visiškai neturiu sąžinės. Ją dėl tavęs suvedžiojau. (108)

O Elmyra pasakoja apie Kajetoną—pašėlusią prekiautoją, net kitą vardą jai duoda—Cyzė:

> Cyzė varo biznį, jai neužtenka Tritjofo turto. Sėda į mašiną ir zvimbia pro visas muitines. Niekas jos negali pričiupti. Vyro Cyzė vis tiek nenusipirks, nors dar nepraranda vilties. Grįžusi pasakoja—buvau ten, buvau šen, tą apstačiau, tam visai nulupau kailį. Paskui skaičiuoja pinigus ir tempia mantą į sandėliukus. (34)

Mano nuomone, toks dvigubas pasaulio matymas naratorei leidžia reflektuoti „post" tikrovę. Šiame romane atsispindi spalvingi naujos valstybėlės fenomenai: nuvorišai, jų paslaptingi

ir pavojingi darbai, nusigyvenę menininkai, infliacija, padirbta degtinė provincijos bare ir gražios Vilniaus mergaitės kavinėse su užsieniečiais. Pasak Klaudijaus, „ak, kaip puiku buvo gyventi, nors aplinkui tvyrojo skurdas ir neviltis, kažkokia beprasmybė—žiaurus pereinamasis laikotarpis" (112). Klaudijaus linija tekste irgi turi dvi dimensijas. Jo beprotybė, haliucinacijos, blaškymasis tarp miesto ir provincijos yra ne tik aistros raganiškai moteriai, bet ir skurdo, pažeminimo pasekmė. Taip, pavyzdžiui, iš važiuojančio traukiniu Klaudijaus sąmonės srauto išplaukia smurto vaizdai: „Kažkur—gipsinis motinos veidas, paskui—tatuiruota ranka, gniaužianti jo pinigus, „naktiniai miesto paukščiai" (69–70). Vilniuje badaujančiam Klaudijui prasideda haliucinacijos: „Paskui atslinkdavo naktys be miego, tik kliedesiai atviromis akimis—vien saldžia stipria kava mito jo siela ir pragariškais vaizdiniais" (75). Bedarbis architektas provincijoje tampa šunlupiu („Mąstė—labai slogus ruduo prasidėjo, teks jam lupti šunims kailius", 61). Po tarsi suprantama priežastimi, kodėl jis pasirenka tokį keistą užsiėmimą, slepiasi ir kita—paskutinis šuo, kurį nugalabija Klaudijus, yra Tritjofo šmėkla. Taigi Klaudijus tampa šunlupiu ne tik todėl, kad išgyventų, bet ir tam, kad Kajetona atsikratytų ją persekiojančio anksčiau patirtos aistros prisiminimo. Taip pasakojime išlaikoma įtampa tarp magiškojo ir realaus pasaulio.

Kartais užtenka, kad naratorė aprašytų šiandienines realijas, ir magiška dimensija atsiranda savaime. Pavyzdžiui, pasakojime nuolat susimaišo prabanga bei skurdas ir taip tikrovė sukeistėja. Štai kaip romane atrodo Vilniaus miestas:

> Žėrėjo rausvos rožės ir labai brangūs pietų vaisiai. Nieko nepirkdamas, jis vaikštinėjo, susikišęs rankas į kišenes. Prie Aušros vartų, kaip visada, kvepėjo anyžiais. Iš visų tarpuvarčių traukė rudens vėjai, kiaurai košdami mažutes elgetas, sutūpusias pasieniuose. (62)
>
> Pastočių benamiai ir girtuokliai gulėjo gatvėse, ir saulė ramiai ropinėjo jų violetiniais veidais. Dvokė silkėmis, o aplinkui švietė geltonųjų narcizų jūra. Dabar buvo pats jų žydėjimas. Ir krito geltoni žiedai ant gulinčiųjų kartu su vandens lašais. (104)

Prieš centrinį gastronomą grojo ir šoko valkatos, apsikaišiusios laukinėmis gėlėmis. Gabija turėjo dar daug pinigų, ir jiems nieko nereiškė papietauti „Stikliuose". (115)

Romane „fantazijos diskursas" skirtingai reiškiasi miesto ir provincijos erdvėje, naratorė tarsi žaidžia populiariąja gamtos—kultūros opozicija. Vilniaus erdvė yra gana konkreti, atpažįstama. Herojai joje jaučiasi daug saugiau. Magiškasis pasaulis dažniausiai čia yra palankus (Klaudijus susitinka malonią senutę fėjos bateliais, 74) arba atsiskleidžia per intensyvų tikrovės išgyvenimą, grožio patyrimą: „Nusivedė ją į žvilgančią, tarytum paauksuotą kavinę. Linksmai spindėjo puodukai ir lėkštutės lyg iš tikro porceliano, languose liepsnojo saulės atšvaitai" (115). Tuo tarpu provincija yra bevardė (nieko nežinome, apie kokį miestelį romane kalbama). Veikėjus apima apatija, „klaikus abejingumas viskam" (70), kuris yra gyvenimo provincijoje, skurdo arba, atvirkščiai—pertekliaus—pasekmė. Tada veikėjai stengiasi užsimiršti, svaiginasi, svajoja. Kajetona rūko kanapes ir valgo tinką, kad pamirštų Tritjofą ir „kaktusiukus" (90), prie kurių anksčiau buvo pripratusi. Gabijos vyras Gvidas geria anyžių degtinę, kad pašalintų „įtampą, atsiradusią nuo pavojingo, labai paslaptingo darbo" (59). Klaudijus Gabijai atrodo kaip narkomanas (58). Provincijoje nuobodžiaujanti Gabija ima fantazuoti apie romaną su Klaudijumi: „Savo šeimininkui iškrėsti šunybę—ar ne puiku? Še tau ir žmona—kūdikis. Gvidas neturėjo jokios fantazijos. O kodėl nepaliesti rankomis kito kūno, o gal net atsiduoti?" (88) Mieste Klaudijus jaučiasi vienišas, tačiau ten jis dar gali sutvarkyti savo aistras, kurios prasiveržia provincijoje. Nesuvaldomus žmogaus instinktus, erotinę energiją išreiškia Užgavėnių orgijų epizodas. Į pasakojimą šį kartą įsiveržia jau tikrai vietinė „siaubo kultūra":

Snieginomis miestelio gatvėmis lakstė visokie nykštukai, juodos moterys, velniai ir kitos baidyklės. Baladojosi pas žmones, prašėsi įsileidžiami vidun. Sename parke aidėjo tranki muzika. Visos baidyklės bėgo tolyn į medžių tankmes. Smarkiai pustė, bet oras buvo malonus. Ką visi ten darė patamsyje, buvo neaišku. Tolimiausiuose užkampiuose buvo pats Užgavėnių siautulys.

Klaudijus nedegė šviesos, ir staiga pamatė laukais slenkant persirengėlius. Jie nešėsi liepsnojančius degtus ir kraupiai rėkė, nustelbdami šunų lojimą. Kai kuriems iš gerklių net veržėsi liepsnos. Vėjas plaikstė ilgėliausias, juodai nudažytas barzdas ir plaukus. (81-82)

Vis dėlto man atrodo, kad magiškojo diskurso keliamą siaubą šiame tekste atsveria ironija. Teisingiau, pats žanras naudojamas sąmoningai ironiškai. Naratorė lyg persistengia kurdama magiškas detales (Kajetona valgo tinką su aliejumi iš krištolinio indo aukso šaukšteliu), jungia sakinius be jokio priežastinio ryšio, staigiai kaitalioja ir derina skirtingiausius požiūrio taškus. Labai spontaniška, ekspresyvi, grubi kalba pasakojime jungiama su rafinuotumu, net manieringumu. Taip sukuriama distancija be jokio sentimento. Pavyzdžiui, Gabija apie mirusį meilužį sako: „Užrausiu tave lyg pastipusią pelę, ak, kaip aš tave mylėjau. Prakeikimas!" (178) Neretai magiškais elementais tampa pažodžiui vartojamos metaforos. Jos yra materializuojamos, kad atsirastų komiškumo efektas: „Klaudijus bastėsi be tikslo. Tarpuvartėse su studentais rūkydavo taikos pypkę". (75) Net ir baisusis šuo, kurį Skablauskaitė nupiešė ant savo knygos viršelio, yra gana linksmai išsišiepęs. Na, o „žiaurus pereinamas laikotarpis" naratorei—tai visiška keistenybė. Kartais—labai kraupi.

Rūta Birštonaitė

METMENIMS aukojo:

60 dol.

Rasa Šilėnaitė

50 dol.

J. Vidmantas

Vytautas Užgiris

Redaguoja: Violeta Kelertienė, Rimvydas Šilbajoris
Department of Slavic & Baltic Languages & Literatures (m/c 306)
1610 University Hall,
University of Illinois at Chicago
601 South Morgan
Chicago, Illinois 60607-7112

Redakcijos bendradarbiai: Egidijus Aleksandravičius, Algirdas Titus Antanaitis, Leonidas Donskis, Mykolas Drunga, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Gražina M. Slavėnienė, Alina Staknienė, Giedrius Subačius, Artūras Tereškinas, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Albertas Zalatorius, *Kęstutis Paulius Žygas*

Dailės priežiūra: Nora Aušrienė

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Rūta Mėlinskaitė, Marija Paškevičienė, Dalia Sruogaitė, Aušra Vėličkaitė, Vytautas Vepštas

Administracija: Marija Paškevičienė
306 55th Place
Downers Grove, IL 60516

Viršelio projektas: Vytautas O. Virkau

Kaina: pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
2000, Nr.79